مسلم ليگ جي مخالفت ڇو؟

جي ايم سيد

مسلم ليگ جي مخالفت ڇو؟

جي ايم سيد

قيمت : ڏيڍ رپيا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

. Printed by Din Muhammad Mistri Chhatan Lakho at the Alwahid Electric
Printing Press, Bellasis Street, Karachi.
and
Published by G.M. Sayed, 26, Hyder Manzil, Muslim Colony, Karachi.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ديباچو

پاڪستان قائم ٿئي ۾ ڏري ڪهت اٺ سال ختم ٿي ويا آهن، مگر پاڪستان جي آئين ساز اسيمبلي اجا تائين پنهنجو ڪم پورو نہ ڪري سگهي آهي. هڪ آئين ساز اسيمبلي ختم ڪري ٻي قائم ڪئي ويئي، جنهن وهندي شرط الهندي پاڪستان جي سڀني صوبن جي وجود کي ختم ڪري، پنجاب سان گڏي، انکي ون يونٽ جو تالو ڏنو آهي، ۽ ۱۴- آڪٽوبر ۱۹۵۵ ع کان انکي عمل ۾ ۾ آندو ويو. اسيمبليءَ جي ميمبرن جي گذريل اٺن سالن جي ڪارگذاري، مسلم ليگ وزارتن جا ڪارناما، سنڌ جي وڏيرن جي سياست جون لاهيون چاڙهيون ۽ انجي موجوده حالت، اهي سڀ اسان جي اکين اڳيان آهن. اسانکي بخوبي خبر آهي تہ جنهن ملڪ ۾، انگريزي سلطنت شاهي جي غلاميءَ جي اثر هيٺ ملڪي سياست کي پيچاڻ ۽ ممنوعي آئيني ماحول ۾ محدود ڪيو ويو هجي، جنهن ملڪ جو مجلسي نظام غير مساوي طبقاتي بنيادن تي ٻڌل هجي، جنهن جي آئين ۽ دستور هيٺ ماڻهو عام بنيادي جمهوري حقن جهڙوڪ تحرير، تقرير، تنظيم جي آزاديءَ ۽ پنهنجي مقصدن لاءِ هلچل هلائڻ جي حق کان محروم هجن، جتي عام ووٽرن کي آزاديءَ سان پنهنجي اظهار راءِ جو بنيادي حق ٻہ نہ هجي ۽ جتي عام شهرين جي شخصي آزاديءَ جي حق کي ملڪي حڪمران نهايت آسانيءَ سان پنهنجي پيرن هيٺان لتاڙيندي ڊرو ۾ نہ هجڪن— اتي اسيمبلين رستي ملڪ ۽ قوم جي بهتريءَ ۽ ڀلائيءَ جي حاصل ڪرڻ جا خيال پچائڻ هڪ بيڪار مشغلو آهي. اها جمهوريت جنهن جو اسانکي هن ملڪ ۾ تجربو ٿيو آهي سا محض هڪ دوکو آهي— ان ۾ حقيقي طاقت صاحب اقتدار طبقي جي هٿ ۾ رهي ٿي، جي چونڊن وقت پروپئگنڊا جا سڀ ذريعا جهڙوڪ اخبارون، موٽرون ۽ لاريون استعمال ڪن ٿا، بلڪ خود ڪيترن چالاڪ ابن الوقت تقرير بازن، ملن، مولوين ۽ پيرن کي بہ خريد ڪري ڪتب آڻي سگهن ٿا. ازانسواءِ اڪثر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سرڪاري ڪامورا به پنهنجي شخصي مفاد خاطر ضمير ۽ ايمان ڪي وڪڻي، ملڪ ۽ انجي مظلوم عوام جي ڀلي جي ڪا به پرواهه نه ڪري، برسر اقتدار طبقي جي خدمت ڪرڻ لاءِ آماده ٿي وڃن ٿا. مطلب ته چونڊن تي پيسي، حڪومت جي طاقت، خانداني اثر ۽ اخبارن رستي غلط پروپئگنڊا جو گهڻو اثر پوي ٿو. گذشته سالن جي تجربي مان پتو پوي ٿو ته فرقيوار سوالن ۽ مذهب جي آڙ ۾ ڪيئن اهي بداخلاق ۽ رجعت پسند ماڻهو ليڊر بنجي ويٺا، جي رواجي طرح هونئد عوام جي سامهون منهن به مٿي ڪري نه سگهن ها، ۽ اسلام ۽ مسلم قوم جي نالي ۾ ڪن انگريزن جي منظور نظرن وري اچي عوام جي علمبرداري هٿ ۾ ڪئي- ليڪن باوجود انهن سڀني ڳالهين جي، سواءِ آئيني جدوجهد جي، ملڪ ۽ ماڻهن جي حالت بدلائڻ لاءِ ٻيو چارو ئي ڪونه آهي، انڪري انکي وري وري آزمائڻو ئي پوي ٿو.

هيستائين سنڌ ۽ سنڌ جي عوام ڪي آل انڊيا يا آل پاڪستان جي سياسي رانڊ ۾ ڪينهوڙو ڪري ڀڄي ڪتب آندو ويو آهي، ۽ سنڌ جا حقيقي مفاد، عارضي سوالن ۽ فرضي خطرن جي بهاني، قربان ڪيا ويا آهن.

اسانجي مڪاني سياست، مرڪزي ڊڪٽيٽريءَ ڪري ڄڻ ته ٿي ويئي آهي. خود مطلب ۽ خوشامدڙيا، "هاءِ ڪمانڊن" ڪي راضي ڪرڻ ۾، ڪامياب ٿي ويا آهن؛ ايماندارن ۽ ملڪ جي خيرخواهن کي تنگ نظر ۽ صوبجاتي رنگ ۾ رڱيل سمجهي، ڀونڊي اڇلايو ويو آهي؛ گهڻو ڪري سنڌ جي سياست ٻاهرين جي اشارن تي ٿي هلي آهي؛ اسانجي مڪاني معتبرن سنڌ دوالي بنديءَ کي فخر ٿي سمجهيو آهي؛ احساس خود داري ۽ خود ارادي اسانجي موجوده ليڊرن مان صفا ختم ٿي چڪو آهي، ايترو جو خود سنڌي سڏائڻ به عيب ٿو نظر اچين ۽ سنڌي مفاد جي حفاظت ڪرڻ يا ان لاءِ آواز اٿارڻ کان ٿيا ڇرڪن.

حقيقت ۾ سنڌ جي ڀلي ۽ ترقيءَ لاءِ ڪوشش ڪرڻ کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صوبجاتي تنگ خياليءَ سان تصور ڪرڻ، سمجهه جي ڪوتاهي ٿيندي. جيڪڏهين عوام جي بهتريءَ جو خيال رکيو آهي، ته پنهنجي سياست جو بنياد حب الوطنيءَ جي زرين اصول تي رکيو پوندو.

اسان انهيءَ نئين سياسي دؤر مان گذري رهيا آهيون، جو حقيقي طرح عام ماڻهن جو دؤر آهي. هاڻ اسان کي ننڍن سوالن تي نقطه چيني ڪرڻ يا حل ڪرڻ ۾ وقت وڃائڻ نه گهرجي؛ وقت اچي ويو آهي، جو ڪو نئون ۽ نتيجه خيز طريقو اختيار ڪريون. زماني جي تقاضا آهي ته اسان زندگيءَ جي سمورن مسئلن کي اهڙيءَ نئين نظر سان ڏسون جيئن موجوده غير منصفانه جماعتي نظام کي ازسرنو بدلائي، انساني مساوات ۽ اقتصادي انصاف جي بنيادن تي ٻيهاري سگهجي.

هن وقت تائين، اسانجي سياسي رهبري اهڙن ماڻهن جي هٿن ۾ پئي رهي آهي، جن جي سياست جو مقصد رڳو وزارت، طاقت، پيسو ۽ شخصي اغراض حاصل ڪرڻ پئي رهيو آهي؛ هو عوام سان وڏا وعدا ڪن ٿا، ليڪن پنهنجن واعدن کي ڪڏهين به پورو ڪري نٿا سگهن، جنهن ڪري هميشه سندن چوڻ ۽ ڪرڻ ۾ تفاوت پئي رهيو آهي. سنڌ ۾ ڪابه منظم عام راءِ ڪين انهن حرڪتن کان باز آڻڻ لاءِ موجود نه آهي — ۽ نه وري ان کي پيدا ڪرڻ جي ڪا منظم ڪوشش ٿي ٿي آهي. صحيح ۽ سالم راءِ رکڻ وارن قومي خادمن جو ايترو اڃان قحط ڪونه پيو آهي، جو چئجي ته بس صفا سڄ تي وڃي آهي.

”اڃا نسي آهين جي سزاوار سنگين جا!“ (شاهه)

سنڌ جي غريب ۽ نوجوان طبقي ۾ گهڻائي سمجهدار ۽ مخلص ڪارڪن پيا آهن، جي عوام جي ترقيءَ ۽ بهبوديءَ لاءِ هرڪا قرباني ڪرڻ واسطي تيار آهن. اهڙن سڀني ڪارڪنن کي گڏي منظم ڪرڻو آهي، جن مان سنڌ جي سياسي جمود کي ختم ڪرڻ، اعليٰ مقصدن خاطر پاڻ پتوڙڻ، سياسي ۽ اقتصادي انقلاب آڻڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي امید رکي سگهبي، جن جو چوڻ ۽ ڪرڻ هڪ جهڙو هوندو.

سنڌ جي هاڻوڪي دور جي سياست هيٺ ڪري خسيس، ۽ رواجي درجي کي وڃي پهتي آهي، سڀڪا ڳالهه ترت ڪاميابيءَ ۽ نفعي جي نقطي نگاهه کان ڏٺي وڃي ٿي، تنهنڪري اها عجب جي ڳالهه نه آهي ته اسانجي اڪثر سياسي ڪارڪنن ۾ همت، اخلاقي جرئت ۽ مشڪلاتن کي منهن ڏيڻ جي طاقت ڪانه رهي آهي. هينئر وقت آيو آهي، جو اسان پنهنجي سياست کي بلند درجي تي آڻي، ماڻهن کي ملڪ ۽ انجي عوام جي بهبوديءَ واسطي، اخلاقي اصولن جي بنيادن تي، گڏ ٿيڻ جي ترغيب ڏيون.

انهن ڳالهين کي مد نظر رکي، مشوري بعد طي ٿيو ته "ارباب حڪومت کي سنڌ ن فرض ادائيءَ کان واقف ڪرڻ، ڪين سنڌ ن بيڪار ۽ ردي پاليسيءَ جي ڪوتاهين کان آگاه ڪرڻ ۽ عوام ۾ صحيح بنيادن تي عام راءِ ۽ بيداري پيدا ڪرڻ واسطي، سنڌ اندر، هڪ مسلم ليگ جي مخالف جماعت ٺاهي وڃي."

اسان هن ڳالهه تي به غور ڪيو ته، ملڪ ۽ قوم جي ڀلي خاطر، چو نه موجوده برسراقتدار جماعت "مسلم ليگ" سان تعاون ڪري ڪم ڪريون. ليڪن اسانکي گذريل تجربن مان پوريءَ طرح معلوم ٿي چڪو آهي ته مسلم ليگ جماعت تي هڪ مخصوص گروه ۽ اهڙن طبقن جو مڪمل قبضو ٿي چڪو آهي، جنجي ذاتي ۽ طبقاتي مفاد، ۽ عوام جي مفاد ۾ تضاد ۽ ٽڪر آهي، ۽ جنهنجي مکيه ڪارڪنن ۾ ٿڌي دماغ ۽ غور سان نقطہ چيني ٻڌڻ ۽ پاڻ سڌارڻ جو مادو گم ٿي چڪو آهي، بلڪ هنن جماعت کي صرف پنهنجي طاقت برقرار رکڻ ۽ اغراض حاصل ڪرڻ جو هڪ اوزار ڪٽي بنايو آهي، هنن هن جماعت اندر اهڙو ماحول پيدا ڪري ڇڏيو آهي، جنهن ۾، سواءِ خود مطلب ۽ خوشامد ڙين جي، ٻين ڪنهن جي آواز پهچڻ جي گنجائش ئي ڪانه رهي آهي؛ تنهنڪري اسان کي سواءِ مٿين رستي اختيار ڪرڻ جي ٻيو ڪو به چارو نظر نه آيو.

ممڪن آهي، ڪيترا صاحب سوال ڪن ته جيڪڏ هين چاٿايل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سيين ڪري، اهڙن مسلم ليگ سان گڏجي ڪم ڪري ٿا سگهو، ته ”انجي مخالفت ڇو ٿا ڪريو؟“

١- ”ڇا هيءَ اها ساڳي مسلم ليگ جماعت نه آهي، جو باوجود هزار ڪوتاهين جي، انهيءَ جي ذريعي ئي هندستان جي براعظم ۾ مسلمانن کي ”پنهنجو حڪومت نڪرو“ پاڪستان جي نالي سان ستي لڪائڻ لاءِ نصيب ٿيو!“

٢- ”ڇا هيءَ اها مسلم ليگ جماعت نه آهي، جنهن هندستان جي براعظم ۾ مسلمانن جي ڪثير اجتماع کي ڪٺو ڪري، منجهن بيداريءَ ۽ آزاديءَ جي هڪ اها تحريڪ پيدا ڪئي جنهنجو مثال تواريخ ۾ ملي نه سگهندو!“

٣- ”ڇا هيءَ اها مسلم ليگ جماعت نه آهي، جنهن ۾ ”پئن اسلامزم“ جي تجويز مطابق دنياي اسلام جي گڏجڻ جا امڪان موجود آهن!“

٤- ”ڇا هيءَ اها مسلم ليگ جماعت نه آهي، جنهن جي ڪارڪنن پاڪستان جي نئين حاصل ڪيل حڪومت کي نهايت ”نازڪ مرحلن“ مان لنگهائي، ان کي دنيا جي طاقتور حڪومتن جي صف ۾ آڻڻ جي ڪوشش ڪئي آهي!“

٥- ”جڏهن ”ڪشمير جو سوال“ ايا هڪ طرف رنڌيو پيو آهي، ۽ ٻئي طرف ورهاڱي جي وقت جي صدمن کان اڃا پوريءَ طرح ساه پٽي ڪين سگهيا آهيون، ته انهن نازڪ حالتن هوندي حڪومت جي ڪارڪنن جي طاقت کي مضبوط ڪرڻ بدران مخالفت ڪري ڪمزور ڪرڻ جي ڪوشش، ڪيئن درست چئي سگهجي ٿي!“

اهي ۽ ٻيا به اهڙي قسم جا سوال آهن جي اسان کان پڇي سگهجن ٿا. واقعي هنن سوالن جي سمورن مختلف پهلوئن تي دليلن سان بحث ڪري، ڪنهن صحيح نتيجي تي پهچڻ انهن سڀني مخلص سياسي ڪارڪنن ۽ عام ماڻهن لاءِ لازمي آهي، جيڪي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪٺهن منزل ۽ درست طريقهءِ ڪار جا ڳولا ئو آهن.

مٿي ذڪر ڪيل مکيه اعتراضن جي علاوهٔ اسان پنهنجي ماڻهن جي ڪمزورين ۽ خامين کان به بيخبر نه آهيون.

(١) هتي هيءَ عام چوڻي آهي ته "ولايت جي ڪپر سنڌ ۾ مينا". اسان تي هر ٻاهرين شئي جو رعب ۽ اثر ويهي وڃي ٿو.

سنڌ جي تاريخ تي نظر ڪندا ته ان جي وڏيري ڪلاس جي وڏي حصي کي احساس ڪمتريءَ جي مرض ۾ مبتلا ڏسندا. ڪين پنهنجي زبان، طرز معاشرت، روايات، سياسي مفاد ۽ ترقيءَ جو نڪو احساس آهي ۽ نه وري انهن سان محبت آهي. ڏورانهين ۽ پرائين چيزن تي قربان ٿيڻ لاءِ بس تيار ويٺا آهن!

٢- ٻي خامي جا اسانجي ملڪ جي مٿين طبقي جي اڪثر ماڻهن ۾ آهي، سا آهي سندن "ابن الوقتي".

ڪيترا ڏسٽا وائسٽا ماڻهو ڍنڍ جي ڪين وانگر سڪ جا سانگي آهن. جيڪو پاسو زور ڏسندا، يڪدم رخ بدلي وڃي ان در جا سلامي ٿيندا. اصولن ۽ مقصدن خاطر جيئڻ ۽ مرڻ جي ڪا ستي ڪانه پيل تي پائنجين. جڏهين انگريز آيا ته انهن جو ويس پائڻ، زبان ڳالهائڻ ۽ سندن غلاميءَ جا القاب اختيار ڪرڻ ۾ فخر ٿي سمجهيائون. هاڻ هوا بدلجڻ ڪري وري ڪارن جي ڪنجڪ جهلڻ ۾ مشغول آهن.

٣- ٽي خامي منجهن باهمي حسد ۽ اڻ سهائيءَ جي آهي.

"شير شاه جو شڪرو گهر جا ڪڪڙ ماري" وانگر، سيڪو اوزار پنهنجن تي آزمائيندا آهن. ڌارين تي همت ئي ڪانه ٿيندي اٿن، بلڪ انهنجي غلامي ڪرڻ ۾ پيا هڪ ٻئي سان چٽا پيٽيون ڪندا. انهيءَ نقص، سندن قومي شيرازو ٽڪرا ٽڪرا ڪري ڇڏيو آهي: نه قومي اتحاد رهيو اٿن، نه وري ڪو متحده نصب العين مقرر ڪيو اٿن. ڪين احساس ئي ڪونهي ته قومن جي هستي، مقصدن قائم رکڻ سان، برقرار رهي سگهي، ٿي ۽ نه ٻاڻ وسارڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏارين جي توبري جهلائو تين سان ا

۳- منجهن چوٿين خامي سستيءَ، ڪاهليءَ ۽ آرام طلبيءَ جي آهي ۽ هرڪو مشڪلات کي منهن ڏيڻ کان پيو ڪسائي. "سک جا ساٿي" تين جي عادت منجهن چڻ گهر ڪري ويئي آهي. پائين ته گذر به سکيو ملي، تڪليف به گهٽي نه هجين، ترقي به بنا تڪليف جي حاصل ٿئي، آزادي به آسمان مان ڪرڪي اچي، دوست به گهر ويٺي ملي: باقي پاڻ ڪک پڇي به به نه ڪن.

جيڪڏهن پنهنجي ساٿين جي ذڪر ڪيل ڪمزورين جو علم اٿون، ته ان سان گڏ صاحب اقتدار گروه جي طاقت ۽ سندن ذريعن ۽ وسيلن جي به پوري واقفيت اٿون. اسان کي خبر آهي ته انهن جي مخالفت ڪرڻ ڪا پارن جي راند نه آهي، پر ڏني وائي هڪ ڪنڌن جي سيج آهي. هن ڪانن سفر پر اسان جو ساٿ واقعي فقط ڪي ڏينداء

"ڪا حور جهليندي هام، سيڪا مڏ ڪانم ڪندي!"

اهو ڪنهن کان به مخفي نه آهي ته ۱۹۴۶ع جي جنوري ۽ ڊسمبر ۾ ٿيل چونڊون مسلم ليگ وارن ڪهڙي دوکي، دغا ۽ فريب سان ڪيون. اهي چونڊون نه هيون بلڪ هڪ سانگ هو (مسلم ليگي خيال وارن آفيسرن جون بدليون ڪري گهربل جڳهن تي رکڻ، فرنٽيئر ريگيوليشن، ۱۰۷ ۽ ۱۱۰ قلمن هيٺ مخالفن جي طرفدارن کي دٻائڻ ۽ هيسائڻ، پولنگ سٽيشنون بدلائي ليگ اميدوارن جي سهوليت وارين جڳهن تي رکڻ، پنهنجي اهڙن چاڙتن کي پولنگ ۽ پرزائيڊنگ آفيسر مقرر ڪرڻ، جي هرطرح جون بي قاعدگيون ڪرڻ لاءِ تيار هجن، ووٽرن جي اچڻ کان اڳي ڪوڙن ۽ مئل ماڻهن جي نالن ۾ ووٽ داخل ڪرائي ڇڏڻ، قلم ۱۴۴ لڳائي، مخالفن کي ميٽنگن ڪرڻ جي اجازت نه ڏيڻ- جيتوڻيڪ سندن پنهنجا طرفدار ميٽنگون ڪندا رهن، مسلم ليگ وزيرن ۽ سرڪاري عملدارن جو پولنگ سٽيشن تي ويهي، اپوجهه ووٽرن کان بئلٽ پيپر کسي، پاڻ منڊ پڙا پائڻ، سڄن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ووٽرن کي پوليس جي ذريعي ووٽ ڏيڻ کان روڪڻ، ملن ۽ جيل ۾ ويل ۽ غيرحاضر ماڻهن جا ووٽ، باوجود اعتراض اٿڻ جي، داخل ڪرائڻ، مسلم ليگ طرفان ڪوڙن ووٽن ڏيندڙ ماڻهن جي روڪجي پوڻ بعد، پرزائيڊنگ آفيسرن جو انهنکي ڇڏي ڏيڻ، عملدارن جو ليگ جي لا رين ۾ چڙهي، ماڻهن کي ليگ لاءِ ووٽ ڏيڻ جي پروپيگنڊا ڪرڻ، ڪوڙا فوٽا ۽ ڪارٽون ڪڍرائي نفرت انگيز ۽ مذهبي جوش اپارڻ لاءِ پرچار ڪرڻ، ماڻهن کي بندوقن جا ليسن، ڪنٽرول جا دڪان ۽ پيون ڪيتريون لالچون ڏيئي خريد ڪرڻ، مسلم ليگ جي مخالفن جي بندوقن جا ليسن، ڪنٽرول جا دڪان، پاڻيءَ جا ماڊيول وغيره بند ڪرڻ، خونين ۽ ڌاڙيلن کي سندن قيد جي سزائن پوري ڪرڻ کان اڳي ڇڏي، انهن جي مدد حاصل ڪرڻ، نندن آفيسرن کي اضافا ڏيئي، چونڊ جي ڪم تي رکڻ، ووٽن جون پيٽيون پچي يا کولي، انهن سان ووٽ ڪڍي ڦٽا ڪرڻ يا ٻيا ووٽ داخل ڪرڻ، اهي ۽ ٻيا اهڙا بيشمار مڪر، فريب ۽ دوکا سندن اد نئي ڪرشا هئا). پلا جن ماڻهن اهڙن طريقن سان حڪومت هٿ ڪئي آهي، سي ڪئي تا خوشيءَ سان ان کي هٿان ڇڏين! دادو ۽ قنبر جي تڪن جي چونڊن مان پڌرو آهي ته اهي ڪهڙا مشق حضرات پنهنجا پراڻا اوزار استعمال ڪرڻ کانسواءِ رهي نه سگهندا.

سندن طرفان اهڙن ذليل طريقن جو استعمال، سندن غير هردلعزيزي ۽ عوام ۾ سندن ڪنهن ڀروسي نه هئڻ جو ڪليل ثبوت آهي. جيڪڏهين هو عوام جا پسنديده نمائندا هجن ها، ته ڪين اهڙن ڪڌن ڪمن ڪرڻ جي ضرورت ئي نه پوي ها. ان ڪانپوءِ ون يونٽ ۽ بجيٽ پاس ڪرائڻ مهل، چونڊيل ميمبرن کي هيسائڻ، ۽ شهدادپور تڪ ۾ مخالف اميدوارن سان، جا روش اختيار ڪئي ويئي، سا ڪنهن کان ڳجهي نه آهي. هن وقت ساري حڪومت جي واڳ انهن جي هٿن ۾ آهي. هنن پنهنجي دور حڪومت ۾ جيڪي جاوا ڪري ڏنا آهن، تن کي ڇڏڻ به ڏکيو لڳندن. زميندارن، پيرن، سيدن، ملن، ۽ مولوين جون، مسلم ليگ جي طرفداريءَ لاءِ، ڪجهه لالچ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ ڪجهه خوف سان، خدمتون حاصل ڪري سگهن ٿا، ڪي بي ضمير ۽ بي اصول خود غرض ڪامورا اڄ به شايد سندن خدمت ڪرڻ لاءِ تيار ٿي وڃن، اخبارون شايع ٿين ته انهن تي بندش وجهي سگهن ٿا، هنن کي روڪڻ وارو ڪير آهي؟ طرح طرح جي بهتان تراشيءَ سان هو مخالفن کي بدنام ڪرڻ ۾ مشق حاصل ڪري ويا آهن، ڪارا قانون ساڳيا ڪتب آڻي سگهن ٿا، **سيفٽي ايڪٽ جي اضافي سان**، هراس ۽ لالچ پيدا ڪرڻ جا جملي ذريعا سندن هٿن ۾ آهن. ٻئي طرف وري سنڌ جا عوام اڃان پوريءَ طرح سجاڳ نه ٿيا آهن، ڪين دشمن دوست جي تميز نٿي پوي، سخت پروپيگنڊا ڪري غلط فهميءَ جا شڪار ٿيو پون. ساڳيءَ طرح سنڌ جو اڪثري زميندار ۽ ڪامورو، ڪجهه لالچي ۽ ڪجهه بزدل هئڻ ڪري، حڪومت ۾ آيل طبقي جو غلام رهي ٿو، منجهن اهڙي اخلاقي جرئت نه آهي، جو صحيح ڳالهه سڃاڻڻ بعد، بي ڌڙڪائيءَ سان پنهنجي ضمير جي چئي پٺيان هلن.

صاحب اقتدار گروهه، پاڪستان ۽ اسلام لاءِ عوام جي محبت مان ناجائز فائدي وٺڻ جو ماهر ٿي ويو آهي. سندن پنهنجي برخلاف جيڪا ڳالهه ٿي ڪنهنجي زبان مان نڪري، ته ان کي فوراً اسلام ۽ پاڪستان جي دشمنيءَ سان تصور ڪرڻ سندن رواجي مشغلو ٿي پيو آهي.

اهڙيون ڪيئي مشڪلاتون ۽ خطرا آهن، جي ساڻن مخالفت ڪرڻ ۾ درپيش آهن. هن قحط الرجاليءَ جي زماني ۾، بي يار و مددگار، بغير پيسي ۽ طاقت جي، ڏسي وائسي اهڙي جنجال جي ڪم ۾ پنهنجو سهيو سڪيو جندڙو ڦاسائڻ ڪو رواجي ڪم نه آهي.

انهن سڀني حالتن هوندي به اسان هرويرو ڇو چاٿي واٽي ڏکئي رستي طرف هلڻ جو ارادو ٿا ڪريون، انجو جواب هيٺين پنجن نقطن جي سمجهاڻيءَ ۾ اچي ويندو:

١- مسلم ليگ جن بنيادي اصولن تي برپا ڪئي ويئي هئي، سي دنياي عمل ۾ بي ڪار ۽ فرسوده ثابت ٿي چڪا آهن، ۽ انهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جنهن وجود ملڪ ۽ قوم لاءِ نقصان ڪار آهي.

٢- گڏيل هندوستان ۾ ڪن خاص حالتن جي ماتحت، مسلم ليگ جهڙيءَ جماعت جي ڪٿي ضرورت تسليم ڪجي ها، ليڪن پاڪستان برپا ٿيڻ بعد، انجي ضرورت ۽ فائدو ختم ٿي چڪو آهي: هينئر ان جو وجود سرد موسم جي ڪپڙن کي گرميءَ جي موسم ۾ پائڻ جي برابر ٿيندو.

٣- پاڪستان بنجڻ کان اڳ، صوبن ۾ مسلم ليگ وزارتن جا سياه ڪارناما، ۽ پاڪستان قائم ٿيڻ کانپوءِ مرڪز خواه صوبن ۾ ليگ وزارتن جون ڪوتاهيون ۽ خاميون، ۽ آخر ۾ هزارها ورهن جي جدا هستين وارن ملڪن کي، پنهنجي لالچ خاطر، مرڪزي حڪام کي خوش ڪرڻ لاءِ، ختم ڪرڻ تي راضي ٿي وڃڻ— هي ڳالهيون ثبوت ٿيون ڏين ته موجوده برسر اقتدار جماعت، مسلم ليگ، ملڪ جي بنيادي مسئلن کي حل ڪرڻ ۾ بريءَ طرح ناڪام ثابت ٿي آهي.

٤- هن وقت، مسلم ليگ هڪ مخصوص گروه آهي، جو مغربي سامراجين جي منظور نظرن جو هڪ ٽولو آهي، ۽ انهن جي ئي طاقت ۽ اقتدار قائم رکڻ لاءِ هڪ اوزار طور ڪتب اچي رهي آهي. انهيءَ مخصوص گروه جو سمورو اقتدار ۽ سموري طاقت، جمهوري اصولن جي برخلاف، خالص ڊڪٽيٽري نموني تي هلائي وڃي ٿي.

٥- مٿي ذڪر ڪيل سڀني سببن کي نظر ۾ رکي پاڪستان ۾ عوام جي فائدي، حڪومتن جي درستيءَ، اسلام کي شخصي ۽ طبقاتي مفاد خاطر ڪتب اچڻ کان بچائڻ، مسلم ليگ اندر وڌندڙ فسطائي رجحان کي روڪڻ، عوام ۾ سياسي بيداري آڻي مضبوط ۽ سجاڳ عام راءِ پيدا ڪرڻ، مسلمانان عالم کي غلط ۽ وهمي نظرين جي بنياد تي گڏ ٿي هلاڪت جي منهن ۾ اچڻ کان روڪڻ، سنڌ جي تهذيبي، معاشرتي، اقتصادي ۽ سياسي آزاديءَ ۽ ترقيءَ لاءِ جدوجهد ڪرڻ، ملڪي سياست کي عهدن ۽ شخصي فائدن جي تنگ دائري مان ڪڍي حب الوطني ۽ مفاد عوام جي بلند درجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تي آڻڻ، ۽ پاڪستان اندر صحيح جمهوري سرشتہ حڪومت جي قائم ڪرڻ خاطر، هڪ صالح ۽ صحت مند مخالف جماعت جو هئڻ ضروري آهي.

ان ۾ شڪ نہ آهي تہ رجعت پسند حڪمران گروه طرفان اسانجي سخت مخالفت ڪئي ويندي، ۽ اسانکي گهڻين مشڪلاتن کي منهن ڏيڻو پوندو. ليڪن لکها مصيبت زده عوام جي محبت، سنڌين جي غيرت ۽ حميت جي تقاضا، سياست کي ملڪ ۽ انجي عوام جي ڀلائي ۽ اخلاقي بلند خياليءَ جي درجي تي آڻڻ جي ضرورت، اسانجون رهبر راه آهن. مستقبل ۾ وڏا مقابلا درپيش آهن. اسان شڪستن پٺيان شڪستون کائڻ ۽ ناڪام ٿيڻ کان ڪونہ ڊڄنداسون ۽ نہ مايوس ٿي وهنداسون. اسانکي يقين آهي تہ آخرين ڪاميابي اسانجي آهي. خلق جي آواز ۾ خدا جي از غيبي مدد لڪل آهي. اسانجو عوام هيڪر بيدار ٿي ويو، تہ پوءِ هن کي ڪابہ طاقت پنهنجي منزل تي پهچڻ کان روڪي نہ سگهندي. حق جي آخر فتح ٿيڻي آهي.

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فصل پهريون

مسلم ليگ جو نظريو بيڪار ٿي چڪو آهي

مسلم ليگ جي بنيادي اصولن کي پوريءَ طرح سمجهڻ لاءِ اهو معلوم ڪرڻ نهايت ضروري آهي ته مسلم ليگ کي ڪهڙن نظرين جي آڌار تي هلايو وڃي ٿو. مون جيتري قدر ان مسئلي تي غور ڪيو آهي، ته انکي هيٺين مکيه حصن ۾ ورهايل ڏٺو اٿم:

(الف) هندوستان جا يا پاڪستان جا مسلمان اعتقاد، عمل، تهذيب، روايات وغيره جي بنياد تي هڪ علحده قوم آهن.

(ب) مسلم ليگ مسلمانن جي واحد نمائنده جماعت آهي؛ ان جي جهنڊي هيٺ مسلمانن جو اتحاد، سندن واسطي خواه پاڪستان لاءِ، مفيد آهي.

(ت) صوبن جا موجوده تفاوت سامهون رکي، سندن اندروني آزاديءَ لاءِ آواز اٿارڻ، مسلمانن ۽ پاڪستان جي برخلاف آهي.

(ث) مسلم ليگ مسلمانن جي اجتماعي زندگيءَ کي شريعت اسلاميءَ جي ماتحت نئين سر زنده ڪري، غلبهٔ اسلام ۽ ترقيءَ جا مقصد پاڻ وٽ رکي ٿي. اها **سواد اعظم** آهي؛ انجي مخالفت اسلامي جماعت ۾ انتشار پيدا ڪرڻ ۽ انکي ڪمزور ڪرڻ جي برابر آهي.

جيئن ته ليگ جي مٿي ذڪر ڪيل چئن بنيادي اصولن تي تفصيلوار بحث ڪرڻ مان سندن دعوائن جي حقيقت معلوم ٿي سگهندي، انڪري مٿي ذڪر ڪيل هر هڪ سوال تي پنهنجي سمجهه آهر هيٺ بحث ڪندس.

(الف) پاڪستان جي مسلمانن جي جدا قوم هئڻ جو نظريو

پاڪستان–هندوستان جي مسلمانن جي جدا قوم هئڻ جي سوال تي آءٌ پنهنجي شايع ڪيل ڪتاب "نئين سنڌ" جي ۲۳ فصل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ مفصل بحث ڪري چڪو آهيان، ليڪن هتي دوباره پڙهندڙن جي معلومات لاءِ مختصر طرح ان مسئلي جو ذڪر ڪندس.

اها ڳالهه هر هڪ کي معلوم آهي ته مسلمانن جي جدا ګانه قوم جي نظريي مطابق هندوستان جا جملي مسلمان اعتقاد، عمل، تهذيب، روايات وغيره جي نقطي نگاه ڪري هندن کان علحده قوم هئا، جنهن ڪري ني هو جدا رياست ملڻ لاءِ حقدار هئا— ان سوال جي بنيادي طرح صحيح يا غلط هئڻ تي بحث ڪري نٿو سگهجي، ڇاڪاڻ ته پاڪستان هڪ جدا حڪومت جي حيثيت ۾ قائم ٿي چڪو آهي ۽ جن بنيادن تي اهو قائم ٿيو، انهن جي صداقت ۾ شڪ آڻڻ پاڪستان جي وجود جي قائم ٿيڻ جي مخالفت برابر سمجهيو ويندو.

هن وقت اسان جي سامهون سوال صرف اهو آهي ته هندوستان جي سرمايدار هندن جي تنگ نظر سياست يا اقتدار کان آزاد ٿيڻ لاءِ، ان نظريي کي عارضي طور قبول ڪيو ويو هو يا اهو نظريو دائمي طور اسانکي قبول ڪرڻ گهرجي؟

منهنجي نظر ۾ اهو نظريو دائمي طور قبوليت جي لائق نه آهي، ۽ صرف هندستان جي سرمايدار تنگ نظر هندن جي تسلط کان آزاد ٿيڻ لاءِ عارضي طور قبول ڪيو ويو هو: دائمي طور انکي اختيار ڪرڻ لاءِ خود پاڪستان جي باني، قائد اعظم مسٽر محمد علي جناح جي به مراد نه هئي. ان جي ثبوت ۾ هيٺيان دليل آهن:

١- ١٩٤٢ع جي اول ۾، دهلي ۾ گفتگو جي دوران ۾، قائد اعظم مونکي صاف ٻڌايو هو ته "پاڪستان جي قائم ٿيڻ بعد، عملي طرح ان نظريي تي عمل ڪرڻ مفيد نه ٿيندو"، جنهن لاءِ سندس سامهون هيٺيان سبب هوا—

(الف) هندوستان جا سڀ مسلمان لڏائي پاڪستان ۾ وهارڻ ناممڪن مسئلو هو.

(ب) ساڳيءَ طرح پاڪستان مان جملي غير مسلم لڏائڻ به ناممڪن هو.

(ت) موجوده زماني ۾ حڪومت جي ڪاروبار ۾ مذهبي ڪٽرپڻي کي دخل ڏيڻ ڪري، ملڪ ترقي ڪري ڪين سگهندو.

٢- پاڪستان قائم ٿيڻ کانپوءِ، ١٢- آگسٽ ١٩٤٧ع تي، پاڪستان آئين ساز اسيمبليءَ ۾ قائد اعظم جي پهرينءَ تقرير مان سندس ان وقت جي ظاهر ڪيل خيالات جي تائيد ملي ٿي.

انهيءَ مان معلوم ٿيندو ته خود قائد اعظم، پاڪستان جي وجود ۾ اچڻ کان پوءِ، مسلمانن کي پاڪستان اندر علحده قوم ٿي رهڻ جي اصول کي باقي رکڻ نٿي گهريو.

٣- ازانسواءِ انهي نظريي کي قائم رکڻ ڪري، اسان کي هيٺيون مشڪلاتون درپيش اينديون، جن جو حل ٿيڻ نه فقط ممڪن نظر نٿو اچي، بلڪ اهي ڳالهيون آينده هلي، دنيا جي امن عام لاءِ نهايت خطرناڪ ثابت ٿينديون. مثلاً هن نظريي موجب ته "هندوستان جا مسلمان علحده قوم آهن"، اسان کي هندوستان ۾ رهيل باقي مسلمانن کي پاڪستان ۾ لڏائي اچي وهارڻو پوندو، ڇاڪاڻ ته پنهنجي قوم جي ڇڻ ڪروڙ فردن کي ڌارينءَ حڪومت ۾ ڪس مپرسيءَ جي حالت ۾ ڇڏڻ ٺيڪ نه ٿيندو. جيڪڏهين پاڪستان ۾ وڌيڪ ماڻهن جي گنجائش نه هجڻ ڪري، اسان اها تجويز عمل جي لائق نٿا سمجهون، ته اسان کي يا ته انهن ماڻهن جي هم قوم هجڻ جي دعويٰ تان هٿ ڪڍڻو پوندو. يا هندوستان کان وڌيڪ ملڪ هٿ ڪرڻ جا گهاٽ گهڙڻا پوندا؛ ٻئي تجويزون خطري کان خالي ڪين آهن.

٤- جيڪڏهين اسان مسلمانن لاءِ علحده قوم جو اصول اڃان تائين بحال رکنداسون ته پاڪستان اندر حڪومت ۾ مسلمانن جي سڌي، ۽ ان ۾ رهندڙ هندن، پارسين ۽ ڪرستانن کي قوم ۾ شمار نه ٿيڻ ڪري، بنيادي حقن کان، گهٽ ازگهٽ نظر ٿي جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بنياد تي، غير مساوي حالت ۾ رهندو پوندو، جنهنجو لازمي نتيجو اهو ٿيندو ته جنگ ۽ خطري جي حالت ۾ اسان هتي جي غير مسلم قومن تي ڀروسو ڪري نه سگهنداسون ۽ هو هميشه شڪ جو شڪار رهندا ايندا. ساڳيءَ طرح هندوستان اندر رهيل مسلمانن جي حالت پڻ اهائي ٿيندي.

ه- انهيءَ اصول کي مڃڻ ڪري غير مسلم يا غير ليگي خيالن جا ماڻهو دائمي اقليت ۾ رهندا ۽ حڪومت جي پاليسيءَ تي اثر وجهڻ جي ڪين ڪڏهن به اميد نه رهندي، جنهنڪري هو هن حڪومت جي ڪمن ۾ دلچسپي نه وٺندا.

٦- اهو ڪنهن کان مخفي نه آهي ته پاڪستان اندر پنجن جدا جدا ٻولين، جاگرافيائي حدن، تهذيبن ۽ قديم روايات رکندڙ قومن جا ماڻهو رهن ٿا. هن اصول جي مڃڻ جو لازمي نتيجو اهو نڪرندو آهي ته انهن سڀني ماڻهن کي، سندن مٿين بنيادي ورثن ۽ مفاد کي ميٽي، هڪ گڏيل قالب ۾ پلٽڻو پوندو. آن تي سوال اٿندو ته اهو گڏيل قالب ڪهڙي قسم جو هوندو! انجي ٻوليءَ، تهذيب، سياسي ۽ اقتصادي مفاد تي پاڪستان جي ڪهڙي حصي يا ڪهڙيءَ قوم جو اثر غالب هوندو!

٧- اڄ ڪلهه اهو دستور ٿي ويو آهي ته هر اهڙي سوال جو جواب اسلام ۽ سنت نبويءَ جي نالي ۾ گهڙي ڏنو وڃي ٿو. پر انهن ماڻهن کان، جي اهڙيءَ طرح جي گفتگو ڪن ٿا، ڪنهن پڇيو آهي ته عربيءَ جي بدران اردو ٻولي رائج ڪرڻ تي زور ڏيڻ، تنگ پائجامي ۽ غراري پائڻ، مينا بازاريون قائم ڪرڻ، شراب خانن ۽ جوائخانن جو جاري رهڻ، ڪلبن ۾ پنهنجي عورتن کي غيرن جي بغل ۾ نچڻ جي اجازت ڏيڻ، حقيقي حقدارن کي نوڪرين، جاين، زمينن ۽ ڪارخانن کان محروم ڪري پنهنجي مٺن مائٽن ۽ چاڙتن کي ورسائڻ، ڪهڙيءَ طرح اسلام ۽ سنت نبويءَ جي مطابق آهن؟

اسلام جمهوري مذهب آهي، جنهن ۾ هر شخص کي پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ذاتي راءِ، عقيدي، ملڪيت ۽ شخصي حقن جي حفاظت لاءِ ڪي بنيادي آزاديون ۽ اختياريون ڏنل آهن. جا، جنهن مذهب جي اصولن پٽاندر شخصن جي ذاتي حقوق جي حفاظت لاءِ ايتري قدر تحفظ آهي، ته اهو مذهب ڪيتري قدر ڪنهن ملڪ جي ماڻهن جي نوڪرين، زمينن، ڪارخانن کي اصلي حقدارن کان ڪسي حڪمران طبقي جي حاشيه بردارن جي حوالي ڪرڻ جي اجازت ڏيندو، ۽ هڪڙن جي زبان ۽ تهذيب تي ٻين جي زبان ۽ تهذيب کي امتياز حاصل ڪرڻ جي اجازت ڏيندو؟

تنهن ڪري، منهنجي نظر ۾ مسلم ليگ جو اهو نظريو ته پاڪستان جا سڀ مسلمان هڪ جدا قوم آهن، فرسوده، بيڪار ۽ نقصانڪار آهي. انهيءَ نظريي کي قائم رکڻ ۾ پاڪستان جي اصلي باشندن، سنڌين، پنجابين، بلوچن، پٺاڻن ۽ بنگالين جي زبان، ادب، تهذيب، قديم روايات، سياسي، اقتصادي ۽ معاشرتي مسئلن، خواهشن ۽ جذبات کي ختم ڪري، چند ٻاهران آيل حڪمران طبقي جي ماڻهن جي زبان، ادب، تهذيب، سياسي ۽ اقتصادي ۽ معاشرتي مفاد ۽ خواهشات جي تابع بنائڻ جو راز لڪل آهي، انهيءَ کي قائم رکڻ سنڌي قوميت جي هستيءَ، مفاد ۽ ترقيءَ تي فاتحہ پڙهڻ جي برابر ٿيندو.

مولانا عبيدالله سنڌي رحہ هڪ هنڌ چوي ٿو: ”هندوستاني مسلمان جي ذهن ۾ سندس ”شخصيت“ بنسبت هڪ وهمي تصور ويٺل آهي، جنهن جو عملي دنيا ۾ وجود ئي ڪونه آهي. اسان ڪيتري زماني کان هڪ اهڙيءَ اسلامي جماعت جو نالو وٺي رهيا آهيون، جنهن بابت اسانجي ذهنن ۾ نه ڪو صحيح نقشو آهي ۽ نه اها دنيا ۾ ڪٿي وجود ۾ ئي آهي، اسان پاڻ کي هڪ اهڙيءَ خيالي دنيا ۾ محدود ۽ محو ڪري ڇڏيو آهي، جو اسان نه رڳو ٻين مسلمان ملڪن جي تاريخ، ترقيءَ ۽ آزاديءَ جي جدوجهد کان غير واقف رهجي ويا آهيون، پر خود پنهنجي ملڪ ۾ به اسان جي اڳيان ڪو مقرر ٿيل عملي نظريو موجود نه آهي.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيا سپ مسلم ملڪ، حالتن ڪان مجبور ٿي، ٻولي ۽ جاگرافي ۽
جي لحاظ تي، قوم جو نظريو اڄ قبول ڪري چڪا آهن. قوم
۽ قوميت جو هي نظريو اسلامي تعليم جي برخلاف نه آهي.
جيتوڻيڪ اسلام هڪ عالمگير مذهب آهي ۽ ساري انسان ذات
ان مان فائدو وٺي سگهي ٿي، پر قومن جي وجود ڪان اسلام
ڪنهن به صورت ۾ انڪار نٿو ڪري. قوم، مفاد عام. واسطي،
ساڳئي ملڪ، زبان ۽ تهذيب جي هڪجهڙائي ۽ جي بنياد تي،
انسانن جي هم آهنگي ۽ ۽ اجتماع جو فطري نتيجو آهي. اسلام
انسانن جي وچ ۾ قومي بنيادن تي صرف دشمني ۽ ۽ مخالفت جي
منع ڪري ٿو.

اسلام دين فطرت آهي: هو فطرت جي هڪ
اهڙي حقيقي ڪرشمي ڪان انڪار ڪرڻ جي اجازت
نٿو ڏئي، جنهن مطابق بني نوع انسان ۾ مختلف
جنسن، مختلف شڪلين، مختلف رنگن ۽ مختلف
قد و قامت جا انسان، انفرادي طرح ۽ اجتماعي
طرح، مختلف زبانن مختلف تهذيب ۽ تمدن، مختلف
ملڪن ۽ مختلف تاريخي پس منظر جي بنيادن
تي ٺهيل قومون. پنهنجي پنهنجي امتيازي هستي
۽ مستقل وجود الڳ الڳ بحال رکي، ڪائنات کي
خوبصورت بنائين.

--:o:--

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(ب) مسلمانن جو اتحاد مسلم ليگ جي جهنڊي هيٺ

اڄ ڪلهه، ماڻهن ۾ هر ڳالهه يا شيءِ جي تهه ۾ وڃي، حال معلوم ڪرڻ جي عادت گهٽ ٿي ويئي آهي؛ پر صرف ڳالهين يا شين جي ظاهري خوبصورتيءَ تي عاشق ٿي ٿا پون. جهڙيءَ طرح پتل کي سونو رنگ ڏيئي چلڪيدار ڪري هلايو وڃي ٿو، اهڙيءَ طرح اڄ ڪلهه اسلام، پاڪستان، اتحاد وغيره جي خوبصورت لفظن جي ملمعي هيٺ طرح طرح جا دوڪا، نقصانڪار خيال ۽ نظريا لڪائي چالو ڪيا وڃن ٿا. مسلمانن ۾ اتحاد ۽ اتفاق جو لفظ به اهڙو دلفريب ڪلمو آهي، جو پڌڻ سان غير تجربيڪار ۽ ساده دل مسلمان انتي فريفته ٿيو پوي. مسلم ليگ جماعت تي حڪمران طبقو به، عوام جي اهڙيءَ ڪمزوريءَ کان واقفيت رکڻ ڪري، پاڻ کي طاقت ۾ رکڻ، ذاتي ۽ طبقاتي فائدن ۽ مقصدن حاصل ڪرڻ لاءِ اهو منتر اچاريندو رهي ٿو. پر جيڪڏهين اوهان ان ساري سوال تي غور ڪندا، ته انهنجي سموريـن نيتن ۽ ارادن جا پول پڌرا ٿي پوندا.

هو چون ٿا ته مسلمانن جو اتحاد، پاڪستان ۽ مسلمانن جي مضبوطيءَ ۽ سربلنديءَ لاءِ، ضروري آهي؛ هنن وٽ اتحاد جي معنيٰ ۽ مطلب شايد اهو آهي ته "سڀ مسلمان، مسڪينيءَ جهالت، ظلم، رشوتخوريءَ، چوربازاريءَ، بداخلاقيءَ وغيره جي باوجود به چپن تي چنو لائي، ڪجهه نه ڪڇن ۽ ليگ ليڊرن کي چڏين ته هو رنگ رليون ملهائيندا رهن، ۽ هي پاڻ اندا ڏنڊ هنن جي پويان بنا چون ۽ چرا جي هلندا رهن. اهي ئي مسلم ليگي اڳواڻ، عوام، پاڪستان ۽ اسلام جا حقيقي رکپال آهن، انهن جي حڪمن جي تعميل ۽ پوئلڳي اتحاد آهي، انهن جي ڪمن جي نقطهچيني، سندن ڪوتاهين جي اپٽار مسلمانن ۾ انتشار ۽ نفاق پيدا ڪرڻ جي برابر آهي، اهڙي قوم کي ڪڏهين نه ڪڏهين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نئين منزل مقصود تي پهچائيندا !“

اسان کي هاڻ ڏسڻ گهرجي ته قوم جو منزل مقصود ڪهڙو آهي؛ ڇا عام ماڻهو ۽ ليگ جي ليڊرن جو مقصد ساڳيو آهي، يا ٻنهي جا مقصد جدا جدا آهن ؟ ليگي ليڊرن کان جيڪڏهين اهو سوال پڇبو ته هو چوندا ته ”مقصد، پاڪستان جي مضبوطي ۽ قومي ترقي آهي“، جنهن ڳالهه ۾ ته واقعي ڪنهن کي اعتراض ڪونه ٿيندو؛ ليڪن ان مسئلي جي تشريح لاءِ وڌيڪ سوال پڇبو ته ”ان مقصد کي حاصل ڪرڻ جو وسيلو ۽ ذريعو ڪهڙو آهي“ ته انجو نهه پهه جواب ڏيندا ته ”بس ليگ کي مضبوط ڪريو ۽ اسانجي پوئلڳي ڪيو ته قومي مقصد اجهو ڪي اجهو حاصل ٿي ويو“ ! هو بار بار اهو منتر اچاريندا رهن ٿا ته جهڙيءَ طرح پاڪستان ليگ جي ذريعي حاصل ٿيو اهڙيءَ طرح اهو ڪم به سندن ئي معرفت حاصل ٿي سگهندو. ليڪن اها حقيقت آهي ته پاڪستان ليگ ليڊرن جي قربانيءَ يا تڪليف سهڻ ڪري حاصل نه ٿيو: نه هو جيلن ۾ ويا، نه ڪا گولي جهليائون ۽ نه ڪا تڪليف برداشت ڪيائون.

اهو به صحيح نه آهي ته پاڪستان انگريزن ڏنو، ڇو ته انگريز مسلمانن جا خيرخواه هجن ها ته فلسطين کي يهودين جي حوالي نه ڪن ها، مصر ۽ سوڊان کي ٽڪرا ٽڪرا ڪرڻ ۽ سئيز ۾ فوج وهارڻ کان باز اچي وڃن ها. ازانسواءِ جهوناڳڙهه، حيدرآباد، ڪشمير جي معاملي ۾ سندن روش ان باري ۾ سندن نيتن جو ثبوت آهي. لهاذا پاڪستان، جو حاصل ٿيو ته مسلم عوام جي دليريءَ ۽ سچائيءَ ڪري، نه ليگ ليڊرن جي بهادريءَ ۽ قربانيءَ ڪري. اوهان جيڪڏهين ان مسئلي جي گهرائيءَ تي غور ڪري ڏسندا ته اوهين محسوس ڪندا ته پاڪستان جي مضبوطي ۽ ترقي، ليگ اندر مسلمانن جي اتحاد ذريعي حاصل نه ٿي سگهندي، ليڪن ليگ اندر گڏ ٿيل انگريزن جي منظور نظر شاهوڪار ۽ جاگيردار فرقي، جنهن جي پاليسي قوم کي مسڪينيءَ ۽ جهالت،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بي حسيءَ، رشوت، ظلم جي چنبي ۾ ڦاسايو پيئي آهي— انهن جي بداعمالين، خود مطلبين، رشوت خورين، ظلم ۽ بداخلاقين جي پول پڌري ڪرڻ سان ئي حاصل ٿي سگهندي. بلڪ اهو مقصد، انهي بي اُصول ۽ خود غرض ٽولي کي، ايماندار ۽ غريبن جي همدرد جماعتي نظام ۽ پروگرام سان بدلائڻ جي ارادي رکندڙ مخلص ڪارڪنن جي گروه جي ڪوشش ذريعي ئي حاصل ٿي سگهندو.

غريب ۽ شاهوڪار، ظالم ۽ مظلوم، بااخلاق ۽ بداخلاق، حاڪم ۽ محڪوم جو مصنوعي اتحاد اهڙو آهي جهڙو بگهڙ ۽ ٻڪريءَ جو اتحاد، جنهن مان ڪمزور ٻڪريءَ کي هميشه نقصان جو انديشو رهندو ۽ طاقتور بگهڙ کي فائدو ئي فائدو.

انهيءَ مسئلي کي پوريءَ طرح واضح ڪرڻ لاءِ، اسان مثال طور جماعت جي ٻنهي گروهن جي زندگيءَ تي مختصر طرح روشني وجهي، پڌائينداسون ته اهڙين حالتن هيٺ مسلمانن جي اتحاد ۽ اتفاق جي معنيٰ ڪهڙي نڪري سگهي ٿي!

سنڌ ۾ اٽڪل نوي سيڪڙو ماڻهو مسڪين آهن— جن مان گهڻن کي رهڻ لاءِ گهر ڪونه آهي. هو وڻن جي ڇانون، جبل جي جهڏن يا غارن، ٻين جي ٻنين جي اجهائن، رستن جي فٽ پيرين، ڍنگهرن ۽ پراڻن ڪٽولن جي هيٺان وقت گذارين ٿا؛ ۽ انهن مان وري جن کي ”گهر“ آهن، تن جي حالت زار بيان ڪرڻ سان به دل کي صدمو اچيو وڃي، ڪراچي، حيدرآباد، يا ٻين شهرن ۾ هيٺاهين سر وارن نڪرن، رستن جي ڪنارن، ريلوي جي ٻنهي طرفن، گندگيءَ جي ٻنن ۽ ڍيرن مٿان، پراڻن تڏن، ڦاٽل ڳوٿين، ڪاٺين جي ٽڪرن سان اڏيل جهوپڙ يون— جن ۾ نه پوريءَ طرح ويهي سگهجي، ۽ نه سوليءَ طرح سمهي سگهجي— ڏسڻ گهرجن، جتي بدبوءِ ساهه گهٽيو ڇڏي، ۽ جن ۾ نه سيءَ کان اجهو، نه بارش کان بچاءُ آهي!

ٻاهرازيءَ جي حالت اها آهي ته قوم جا چاليهه سيڪڙو ماڻهو

مستقل جاءِ رهائش نہ هُئڻ ڪري، خانہ بدوش زندگي گذارين ٿا. باقي پنهنجا گهر مچرن، بلائن، وڇن جي وچ ۾، لوڙهن ۽ ڏنگين ڏِڍين ڪاٺين، لين جي تارن، وڻاٺين، ڪچيءَ جي پنن، ٻلال، جوئر ۽ ٻاجهريءَ جي ڪانن، ڪانهن ۽ سرن جي ڊڪ سان ڍڪيل، ٻاڻ ۽ گندگيءَ جي وچ ۾، قوم جي ڪثير حصي جي افلاس ۽ ڪسمپرسيءَ جو ثبوت ڏيئي رهيا آهن.

سندن گذر جو اهو حال آهي، جو سوين در در بيک پني رهيا آهن، تہ هزارين وري چورين ۽ ٻين بداخلاقين جي چنبي ۾ گرفتار آهن؛ لڪن ڪي سواءِ هڪ يا ٻن وقتن جي سڪيءَ مانيءَ جي، کير، گوشت، ڀاڄي، ميوو وغيره ڪڏهن بہ نصيب نٿو ٿئي. ڪي بک ڪري مردار جانورن، پاروٿي سڪل مانيءَ، وڻن جي ٻاڙن، سگرن، گاهن ۽ ڏٿ تي گذران ڪن ٿا، ڪن ڪي ڏينهن جا ڏينهن، راتين جون راتيون فاقا ڪڍڻا پون ٿا. سندن ٻچا ۽ ٻار بک وگهي جڏهين رُنن ۽ چيچلائين ٿا، تہ اهو نظارو دل ڏاريندڙ ٿيو پوي. بي روزگاري ملڪ ڪي ويڙهي ويل آهي، عام ماڻهن جا شڪل ۽ ڪمزور چهرا، بک ۽ گهٽ ڪاڏي ڪري لاغر بدن ڪنهن کان ڳجها ڪونہ آهن.

سندن لباس جي اها حالت آهي، جو ڪيترا اڌ اگهاڙا گهمندا وتن؛ ڪيترن جون زالون سڄي ڪپڙي نہ هئڻ ڪري، ستر ڍڪڻ جي خيال کان، گهرن کان ٻاهر نہ نڪرن؛ ڪن جي بدن تي ورهن جي ڦاٽل، غليظ ۽ اڌ ڌوتل ڪپڙن جون ليڙون آهن، تہ ڪي پراڻا ڦاٽل نيلامي ڪپڙا پايو وتن؛ ڪي وري ڪپڙي نہ هئڻ ڪري بدن اگهاڙو يا ڇوٽي ڪپڙي جون گوڏيون پايو وتن؛ پيرن ۾ سڄي جتي يا بوٽ تہ ڪنهن ورلي ماڻهوءَ ڪي هوندو؛ سندن مٿي تي سڄي ٽوپي يا پٽڪو بہ ڇنو ڏسندا — جنهن مان قوم جي اڪثريت جي پيرين ۽ مٿي اگهاڙن جو پتو پئجي سگهي ٿو.

سندن صحت جو اهو حال آهي تہ ويم جي وقت پوريءَ طرح

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خبرداري نہ ھڻ ڪري، انهن جي اولاد جو گھڻو حصو بروقت يا ننڍي هوندي فوت ٿي وڃي ٿو. ڪيتريون ننڍيون نيٽيون عورتون، ويم جي بيمارين ڪري، ننڍپڻ ۾ موت جي چنبي ۾ اچيو وڃن ۽ جنهن ڪري عورتن جي گھٽتائي ٿي پيئي آهي. خراب گھرن ۽ گندين رهڻ جي جاين ڪري، مليريا سندن هميشه جي رفيق رهي ٿي ۽ جنهن ڪري، اڪثري سندن بدن ڏبرا، اکيون سايون، پيٽ وڏيل ڏسڻ ۾ اچن ٿا. اتفاقي بيمارين، نانگ بلا جي ڏنگن، ڪالرا، مدي جي تپن، ڦٽن ۽ زخمن وغيره لاءِ نہ وٽن علاج لاءِ پيسو موجود آهي، نہ ڊاڪٽر، نہ علاج ميسر ٿي سگھين ٿو. سندن پوڙها مرد ۽ عورتون، ڳري ڳري هڏن جي پڃري جي صورت ۾، هميشه چنل ڪنولن تي پيا رهن ٿا. سندن ٻار، بيمارين ۾ مبتلا ٿي، بک ۾ علاج ۽ مدد ڪانسواءِ، اکيون آسمان ڏي ڪئيو ليڊران قوم جي بي قدريءَ ۽ بي التفاتيءَ جو شڪار ٿي پيا رڙن رڙن: سندن عزيز پنهنجي ٻچن، پٽن، مائرن، جان جگرن کي هن طرح دردن، سورن جي حالت ۾ ڏسي، پيسي ۽ علاج نہ هڻ ڪري، بي ڪسيءَ جي حالت ۾ ڇا سهندا هوندا— تنهنجي خبر انهن کي هوندي، جن تي اهڙيون مصيبتون گذرنديون هونديون:

شاہ لطيف ڀٽائي رحم فرمائي ٿو تہ:

"پاڙي ناھ پروڙ تہ ڪا رات رنجائي گذري!"

هو آهستي آهستي آخر ائين سمجھڻ لڳن ٿا، تہ شايد قدرت ڪين انهن ٿي مصيبتن لاءِ پيدا ڪيو آهي.

ڏکن لاءِ ڇاياس، سورن مون کي سانڍيو،
جيڪس آءٌ هياس، ڪا ڳري ڳوندر ول جي!
(شاہ)

سندن تعليم جي ڪهڙي ڳالھ ڪجي! "پڙهڻ ڪان پڙهڻ ياد ڪونہ آهي" وارو مثال متن پورو لهڪي اچي ٿو. ليڪن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙهڻ جي هنر کان اڻ واقف، دنيا ۾ ڇا وهي ڇا واپري رهيو آهي— ان کان بي خبر، ڪين پنهنجي نفعي ۽ نقصان جي ڳالهه جي به سمجهه نه آهي، انڪري بري ۽ ڀلي، اڳ ۽ پوءِ جو خيال ئي ڪونه اٿن، سورن ڪين اهڙو بي حس ڪري ڇڏيو آهي، جو دوست ۽ دشمن جي شناخت ئي ڪانه اٿن، بک، بيچارگيءَ، بي علميءَ، بيماريءَ، بي بسيءَ ۽ بيڪاريءَ جي بلائن اهڙو ڪٺي وڪوڙيا آهن، جو قيامت وانگر هرڪو شخص پنهنجي جان جي زار ۾ مبتلا ٿي، نفسي نفسي پڪاري رهيو آهي، ۽ ڪنهن کي به ٻئي ڪنهن ڏانهن نظر ڪرڻ لاءِ واندڪائي ڪانه آهي، ۽ سندن اجتماعي شيرازو ٽڪرا ٽڪرا ٿي ويو آهي: اهڙيءَ ندڏڪيءَ حالت ۾، سندن دين جا رکپال نا اهل ملا، روحاني رهبر، بدعتي پير، ۽ سياسي ليڊر، ليگ جي نالي ۾، خود مطلب، خود پرست ۽ ظالم زميندار، جاگيردار ۽ شاهوڪار بنجي چڪا آهن.

عام طرح سندن حالت اها آهي ته گهر ۾ نه ٻارڻ لاءِ ڏيو اٿن، نه ٻاهر هلڻ لاءِ رستو، نه پورو روزگار، نه تڪليف وقت يار ۽ مددگار، نه اڌاري ملين ۽ نه پنيءَ پانڌي پوري پئين، پوليس، ريونيو، انجنيري وغيره کاتن جي ڪامورن، زميندارن جي ڪمدارن ۽ نوڪرن، چوربازار واپارين، ڪورٽن جي پيلفن ۽ ڊڪرين، چورن ۽ ڌاڙيلن سندن ساهه ئي سڪائي ڇڏيو آهي.

"چوري ندوري، نڪو مائٽ منڌ جوا" (شاهه)

هيءَ آهي حالت مسلمانن جي ٩٠ سيڪڙي ماڻهن جي، جن کي اسلام، "پاڪستان" ۽ "اتحاد مسلمانان" جي خوبصورت نالن ۾ پنهنجي درد جي دانهن ڪرڻ کان به روڪيو وڃي ٿو!

ذرا ٻئي طرف مسلم ليگ جا ليڊر، جي اسلام جي علمبرداريءَ ۽ پاڪستان جي رکواليءَ جي تنها دعويداري ڪن ٿا، تن جي حالت تي به نظر ڊوڙايو. مثال خاطر اوهان کي سير لاءِ انهن مان هڪ جي بنگلي تي وٺي وڃي سندن روزانه ڪارگذاريءَ جي ادنيٰ جهلڪ ڏيکاريندا سون ته جيئن اوهان کي ٻنهي جي حالتن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو تفاوت معلوم ٿي وڃي.

جيڪڏهن اوهان ليڊر صاحب جي بنگلي طرف نظر ڪندو، جنهن ۾ هو رهي ٿو، ته اهو ڪراچيءَ يا حيدرآباد جهڙي شهر ۾ آهي جتي زمين جي هرهڪ وال جو ملهه ڏهن ڪان ٨٠ رپين تائين هوندو آهي. انجي ٻاهرينءَ عالم پناه جي دروازي تي، اڪثر چوڪيدار يا پوليس عملو سندن شان شوڪت رکڻ لاءِ نگهبان هوندو آهي. اتان اندر بنگلي جي در تائين پهچڻ ۾ ٻن سون ڪان چارسو فوٽن جو مفاصلو طي ڪرڻو پوندو آهي. اهو سمورو رستو سيمنٽ يا ڪڪريءَ سان نهايت سنو ۽ صاف ٺهيل هوندو آهي. انجي ٻنهي طرفن رنگا رنگي گلن جون ڪونڊيون رکيل هونديون آهن، ۽ پر ۽ آس پاس واريءَ ايراضيءَ ۾ ساوا مخملي چيڙ جي گاهه جا ميدان لڳل هوندا آهن، جن جي آس پاس ميوي يا گلن جا وڻ ان جي رونق کي ڏوبالا ڪن ٿا. انهن مان اڪثر ٽڪرا وڏين مجلسن، دعوتن، راڳن ۽ ناچن واسطي خوبصورت شاميانا لڳارائي ڪم آڻيا آهن. بنگلي جي دروازي جي پڙ ۾ هڪ عمدو چبوترو يا دالان، موٽرن کي، لهڻ وقت، ڇانو ۾ اچي بيهارڻ لاءِ ٺهيل هوندو آهي، جيئن ليڊر صاحب کي بنگلي مان نڪري، موٽر ۾ سوار ٿيڻ وقت اس نه لڳي. بنگلي ۾ اندر گهڙڻ واري دروازي جي چاڙهيءَ جي ڏاڪن تي، پاسي ڪان، گلن جون ڪونڊيون رهن ٿيون. دروازي ڪان اندر ورانڊي ۾ پير رکندا، ته اتي هڪ وڏي آئيني سان لڪڻ ۽ ٽوپين رکڻ لاءِ ڪاٺ جو ستنڊ رکيل هوندو ۽ پر ۾ عاليشان غاليچا پکڙيل هوندا، جن جي چوڌاري نيٽ جون خوبصورت ڪرسيون يا خوبصورت مخملي گاديلن ۽ تڪين سان ڪوچ رکيل هوندا آهن. وچ ۾ هڪ شيشي جي ڍڪ سان ٽپائي هوندي، جنهن تي هڪ عمدي گلدان ۾ تازن گلن جو گلدستو رکيل هوندو. ورانڊي ۾ ٻنهي طرف پاسن ڪان سٺن ڪرسين جون قطارون هونديون ۽ وچ ۾ غاليچن مٿان ننڍيون ٽپايون گلدستن سان رکيل هونديون. هيءَ ٻاهران آيل ماڻهن جي ترسڻ وارو ڪمرو ڪري سڏبو آهي. اتان اجازت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ملڻ تي ملاقاتين کي گول ڪمري يا ڊرائنگ روم ۾ وٺي ويندا آهن، جتي ليڊر صاحب جي خاص ملاقات جو شرف سندس ملاقاتين کي نصيب ٿيندو آهي. گول ڪمري جي صوري تعريف ڪرڻ کان منهنجو قلم قاصر آهي: اڪثري سڄي هال ۾ بهترين عاليشان ايراني غاليچا وڇايل هوندا آهن، جن جي قيمت ٥ هزارن کان ١٥ هزارن روپين تائين ٿي سگهي ٿي. ڪمري ۾ طرح طرح جا عمدي ڪاٺ جا، ريشمي ڪپڙن ۾ ولاٽيل سپرنگن سان ڪيترا ڪوچ هوندا، جن تي ريشمي وهاڻا زريءَ جي پرت سان نزاڪت وڏائڻ ۽ ٽيڪ ڏيڻ لاءِ رکيل هوندا آهن. وچ ۾ آس پاس شيشي جي ڍڪڻ سان ڪيٺي عمديون ٽپايون گلدستن سان سينگاريل هونديون، جن تي سگريٽن جي چارلاءِ ننڍيون خوبصورت پياليون ۾ رکيون هونديون. ديوارين جي ڪن پاسن تي عمديون تصويرون ٽنگيل رهن ٿيون، ته درن ۽ درين تي ڪيمخاب جا پڙدا لڳل هوندا آهن. دروازا اسپرنگن تي بيٺل آهن، جي آهستي بنا آواز کلي، وري ازخود بند ٿي وڃن ٿا. ان ڪمري ۾ هڪ شيشي جي ڪٻٽ ۾، چانديءَ جا برتن ۽ ليڊر صاحب کي ائڊريسون يا پين موقعن تي مليل قيمتي سامان پريو پيو هوندو، جو ڪمري جي رونق کي زياده تابدار بڻائي ٿو. روم ۾ هڪ عمدو ريڊيو رکيو هوندو، سڄو ڪمرو بجليءَ جي عاليشان ۽ خوبصورت بتين ۽ پنکن سان سينگاريل هوندو. اڪثري بنگلن ۾ هن ڪمري کي بجليءَ ذريعي سرد ۽ گرم ڪرڻ جو به انتظام رکيل هوندو آهي، ۽ ان ۾ چوڌاري خوشبوءِ جي هبڪاري هوندي آهي. جي ڪو ملاقاتي خوش نصيب هوندو، ته اتان صاحب بهادر جي خانگي آفيس، روم ۽ ڪتب خاني جو به معائنو ڪري سگهي ٿو. آفيس ۾ هڪ عمديءَ ميز تي ٽيليفون رکيل هوندو. ڪمرو وڏن خوبصورت ڪتابن جي ڪبٽن سان پريو پيو هوندو، جن مان صاحب کو ايڪڙ ٻيڪڙ مس پڙهيو هوندو، ليڪن، پنهنجي علم دوستيءَ ۽ ڪمري جي رونق لاءِ، انهنجو هئڻ ضروري تصور ڪري، انهن کي اتي جڳهه ڏني ويئي آهي. ڪمرو ڪوچن ۽ ڪرسين سان پريل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. غاليچا نه هر ڪمري ۾ ضرور هوندا آهن، انڪري انهن جي بار بار ذڪر ڪرڻ جي ضرورت نه آهي. ان ڪمري جي ٻاهران هڪ ۾ پٽن سان دربان، حاضريءَ ۽ شان شوڪت وڌائڻ لاءِ، بيٺل هوندا آهن. ٻيو ۾ ڪاڌي جو روم هوندو آهي، جتي غاليچن مٿان هڪ عمدي ميز، سفيد چادر ۽ گلدستن سان سينگاريل، رکي هوندي، جنهنجي چوطرف مهاڳني رنگ سان پالش ٿيل، چمڪندڙ سپرنگن واريون عمديون ڪرسيون رکيل هونديون، هڪ طرف هڪ عاليشان ميز وڏن آئينن سان، ڪاڌي جي پليٽن ۽ برتنن رکڻ لاءِ رکيل هوندي، ته ٻئي طرف وري شيشن سان هڪ وڏو ڪٻٽ پيل هوندو آهي، جنهن ۾ طرح طرح جا چيني ۽ چانديءَ جا برتن، چمچا، ڪانٽا وغيره ڪاڌي جو سامان، صرف نمائش لاءِ، رکيل هوندو آهي — ڇاڪاڻ ته رواجي طرح ڪاڌي لاءِ سامان، ليڊر صاحب وٽ الڳ هوندو آهي، ان سموري نازڪ سامان جي قيمت ٥ هزارن کان ٢٥ هزارن تائين ٿي سگهي ٿي. صفائيءَ لاءِ هڪ طرف درين ۽ دروازن کي سپرنگن تي ڇارين وارا تاڪ، مکين کي روڪڻ لاءِ، لڳل هوندا، ٻئي طرف وري سڄي، ڄاءِ ڏوپ ۽ فلٽ جي هوا سان مهڪيل هوندي.

ليڊر صاحب جو روزانو ڪاڌو کڙو آهي، تنهن جو مختصر احوال به دلچسپيءَ کان خالي نه ٿيندو. صبح جو شروعات بستري تي بسڪوٽ کائڻ ۽ چانهه پيئڻ سان ٿيندي. ٻن ڪلاڪن کان پوءِ ناشتو، کاني جي ڪمري ۾، ڪاڌو ويندو، جنهن ۾ جوَن، کير ۽ کنڊ جو پارج، نيم برشت بيضو يا آمليٽ، مڇي يا جيرانڊي يا مغز، بعد ۾ ڊبل روٽيءَ جا سيڪيل ٽڪر (ٽوس)، مارمليڊ يا جام ۽ مکڻ، بسڪوٽ، چانهه يا ڪافي هوندا. ٻنپهرن جو، اول ۾ ميوي جي رس جو گلاس، گريپ فروٽ يا ٻئي ميوي سان کنڊ ملايل پيالو، گوشت، ڀاڄي يا باداڻين جو سوپ، ميويل گوشت جو هڪ قسم، مڇيءَ جو هڪ قسم، تتر يا ڪڪڙ تريل، پلاءُ ۽ گوشت، دال يا مڇيءَ جي ڪڙهي، پڊنگ يا آئس ڪريم، ميوو، چاڪليٽ، چيز، بسڪوٽ، ڪافي وغيره هوندا؛ ته

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شام جي وقت عمدا ڪيڪ، پيسٽري، مٺائي، سڪل ميوو، نمڪين بسڪوٽ ۽ چانهه هوندا آهن. رات جو اول ۾ ميوي جي رس، مٺاڻ، ۽ مختلف پليٽن ۾ پنهنجي واري طعام جا بدليل نمونا هڪ ٻن اضافن سان ڪاڏا ويندا آهن. آخر ۾، سمهڻ مهل، هاضمي جي دوا ورتي ويندي!

صاحب، شام جو موٽرن جا سير، هوا خوري، سينيما، ڪلب، ناچ وغيره ڏسي واپسي موٽي اچي ٿو، سمهڻ جي ڪمري ۾ وڃي ڪپڙا بدلائي ٿو. اهو ڪمرو اڪثر ڪشادو، هوادار، قيمتي پردن سان سينگاريل، ايراني غاليچن سان ڍڪيل هوندو آهي، جنهن ۾ سپرنگن واري قيمتي پلنگ تي ريشمي بسترو نرم نرم وهاڻن سان، وڇايل هوندو آهي، جنهن تي وهڻ سان سندس نرمي ڪري ماڻهو اڌ ڊڪجيو وڃي: پاسو ورائڻ سان ائين معلوم ٿيندو ڄڻ ته گلن جي سيج تي ليٽي رهيو آهي. ڪمري ۾ خوشبوءِ جي هبڪار آهي. ليڊر صاحب ڪي رات جي پائڻ لاءِ نرم ريشمي ڪپڙا زيب تن آهن. پيرن ۾ عمدي ريشمي تري سان نرم چپل پيل اٿس. سامهون وڏين آرسين سان ڪيترا ڪبٽ رکيل آهن، جن ۾ سوڏيڍ جوڙا عمدن ڪپڙن جا هرهڪ موقعي ۽ مهل جي پائڻ جا، سٺن ڏوپين جا ڏوتل ۽ استري ٿيل، پريا پيا آهن. پلنگ جي پرڀ، ننڍي ٽپائي رکيل آهي، جنهن تي شيشي جو جگ، سنهي ريشمي چاريءَ سان ڍڪيل ۽ بجليءَ جي بتي، پاڻيءَ سان ڀريل خوبصورت شيشي جي عمدي گلاس سان گڏ، رکيو هوندو ۽ ان ڪانسواءِ ان تي سٽيٽ ايڪسپريس سگريٽ جو دٻو، شراب جي بهترين قسم جي بوتل، سگريٽ دکائڻ لاءِ ڪمري ۾ عمدو سگريٽ لائيٽر، ۽ تي اخبارون ۽ نوڪر کي سڏڻ لاءِ بجليءَ جو بٽڻ هوندا. ڇت ۾ هوا لاءِ پکا، گرميءَ يا سرديءَ دور ڪرڻ لاءِ ايئرڪنڊيشن ذريعي انتظام هوندو آهي؛ ٻاهر جيڪڏهين ڪٿي افريقا جهڙي گرمي هجي، ته به صاحب جي ڪمري ۾ ڪشمير جي گلمرگ مڪان جي بهاري پيٺي محسوس ٿيندي. درين کي، ٻاهرينءَ روشنيءَ جي گهٽ ڪرڻ، مٽيءَ کي روڪڻ، ۽ رونق

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڌائڻ لاءِ، عمدا پڙدا لڳل هوندا. البت ڪمري ۾ برڪت ۽ زينت لاءِ هڪ طرف بهترين قرآن شريف جو نسخو، عقيق جي تسبيح، بهترين ريشمي يا اوني جاءِ نماز به رکيل هوندا آهن— ڇو ته پاڪائي ۽ دينداريءَ جي نمايش تي ئي ليڊر صاحب جو گذر آهي!

صاحب بهادر رات جو دير سان سمهڻ ڪري، صبوح جو دير سان اٿڻ جو عادي آهي، ۽ صبح جو ڏندڻ کان سواءِ چاءِ پي، سگريٽ چڪي غسل خاني ۾ ويندو. غسل خاني جو فرش سفيد چينيءَ جي سرن سان پنجن فٽن تائين ديوارين سميت جڙيل هوندو، منجهس چينيءَ جو ڪموڊ پيو هوندو، جنهن جي پرڀرو ولايت کان آيل سفيد ۽ نازڪ ڪاغذن جو ڍير وصفائي لاءِ رکيو هوندو، پر ٻيو وري هٿ منهن ڌوئڻ لاءِ چينيءَ جي گينڊي هوندي ۽ انجي نزديڪ هڪ وڏو چينيءَ جو ٽب غسل لاءِ موجود هوندو. انجي مٿان عمدا ڦوهارا لڳل هوندا. نلن ۾ گرم ۽ سرد پاڻيءَ جو ڌار ڌار انتظام رکيل هوندو. پرڀر سينگار جو ڪمرو هوندو آهي. ان ۾ هڪ سينگار جي ميز، آدم قد آئيني سان، رکيل هوندي آهي، جنهن تي جدا جدا قسمن جون ٽيه چاليه شيون رکيون رهن ٿيون، مثلاً ڪريم، سنو، وارن جا خوشبودار تيل، سينٽون، عطر، ڏاڙهي ڪوڙڻ جو سامان، وارن ٺاهڻ لاءِ ڪنگا ۽ برش، پائوڊر، ڪي دوائون ۽ ٻيون ڪيئي اهڙيون شيون، جن جي سڃاڻپ لاءِ به خاص ماهر جي ضرورت آهي. پرڀر پنجاهه کن جوڙا بوٽن جا رکيا هوندا آهن. صبح جو اٿڻ کان پوءِ، تيار ٿي نيرن ڪرڻ جي وقت تائين، صاحب کي ڪم از ڪم ٻه ٽي ڪلاڪ لڳن ٿا!

اهو آهي ليڊر صاحب جي رهڻي ڪهڻيءَ جو مختصر احوال: بيگم صاحب جي ريشمي ڪپڙن، زيورن، هار سينگار جي شين وغيره جو ذڪر ڪرڻ خلاف ادب ۽ تهذيب سمجهي، هتي ڪونه ٿا لکون. البت جيڪڏهين ڪنهن کي ان جي معلوم ڪرڻ جو شوق هجي، ته ضيافت جي موقعن، ناچ جي مجلسن، مينا بازار ۽ پين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پبلڪ تقريبن تي ان جي ادنيٰ جهلڪ جو معائنو ڪري سگهي ٿو.

ليڊر صاحب جي بنگلي تي ڏهن لکن کان ٽيهن لکن جي لاڳت ٿيل هوندي آهي. گهر ۾ ڪپڙا، زيورات، ڪاڌي جي برتنن، فرنيچر، غاليچن، موٽرن، ريڊين وغيره تي هڪ لک کان پنجن لکن جي موڙي سيڙايل هوندي آهي. سندس ماهيانو خرچ پنجن هزارن کان ويهن هزارن تائين رهي ٿو. جيئن ته پگهارن مان پورت ڪانه ٿي پوي، انڪري خانگي جائداد جهڙوڪ زمينداري، مسواڙ تي جايون، ڪارخانن ۾ حصا، ڪمپنين ۾ شيئر، دوستن ۽ يارن کان سوکڙيون، پبلڪ کان نذرانا — جنهن کي ڪي حاسد رشوت جي بدنام نالي سان مشهور ڪن ٿا — وغيره ان خرچ جي پورائيءَ جا ڪي خاص ذريعا بنجن ٿا.

هاڻي ٻڌندڙ، ٩٠ سيڪڙو غريب مسلمان ڳوٺاڻي ۽ عام شهرين جي رهڻي ڪهڻيءَ جي جهلڪ به ڏٺي، ۽ مسلم ليگ جي هڪ ليڊر، اسلام جي علمبردار، پاڪستان جي رکپال جي زندگيءَ جو نظارو به ڪيو. هاڻ ان تي چڱي آهي ته ايمانداريءَ سان فتويٰ ڏني ته انهن ٻنهي ڌرين جي وچ ۾ اتحاد ۽ اتفاق ڪهڙي بنياد ۽ ڪهڙي مقصد لاءِ ٿي سگهي ٿو!

"انسان مينهان ڏاڪيها ميلا،
اوچرن جهنگ، اوچرن پيلا!"

انهن سائين ليڊرن، پاڪستان حاصل ٿيڻ کان اڳ عام مسلمان کي پنهنجي حال تي ڌيان ڏيڻ کان انڪري ٿي روڪيو ته "ائين ڪرڻ سان مسلمانن ۾ انتشار پيدا ٿيندو ۽ پاڪستان ملڻ ۾ رنڊڪ پوندي!" هاڻ پاڪستان ملڻ کانپوءِ، هي صاحب وري پاڪستان کي مضبوط ڪرڻ، حيدرآباد، جهوناڳڙهه، ڪشمير جي معاملن جي فيصل ٿيڻ تائين، ويچاري سائين وسوڙل مسلمان کي پنهنجي پويان چپ چاپ ۾ هلڻ واسطي هدايت ڪن ٿا. هن کان پوءِ، شايد اسلام کي خطري کان بچائڻ لاءِ، عوام کي ماٺ ۾ رهڻ ۽ ليگي ليڊرن جي پيروي ڪرڻ لاءِ چيو ويچي. گويا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڪستان جا ٩٠ سيڪڙو ماڻهو هميشه مسڪين، بي گهر، بنا ڪپڙي، مريض، جاهل ۽ بين مصيبتن ۾ مبتلا رهندا اچن، ۽ هندوستان کان لڏي آيل ٨٠ لکن کن مسلمانن مان سواءِ چند جي باقي سڀ دربدر ۽ خاڪ بسر رهن، ۽ جاگيرداريون، بلئڪون، بليڪ مارڪيٽ، رشوت خوري، وڏن پگهارن جو حاصل ڪرڻ، بنگلا، محل، عيش عشرتون بدستور جاري هجن، ته پوءِ ڇيو ته پاڪستان مضبوط ۽ ترقي يافته ٿي ويندو، جهوناگڙهه، حيدرآباد ۽ ڪشمير جا مسئلا به حل ٿي ويندا، ۽ هنن ليگي ليڊرن جو اسلام به خطري کان بچي پوندو! هنن مسلم ليگي ليڊرن کان ڪڏهين ”اسلامڪ سوشلزم“ جا دلاسا ٻڌون ٿا، ته ڪڏهن عين اسلامي شرعي حڪومت قائم ڪرڻ جون ڳالهيون ٻڌون ٿا. پر عوام لاءِ هن ساري عرصي اندر، هنن اسلام جي شيدائن، جيڪو اسلامي سوشلزم قائم ڪيو آهي يا جيڪا اسلامي شرعي حڪومت بنائي هلائي آهي، ۽ جيڪا پيغمبر ۽ انجي اصحابن جي نقش قدم تي هلڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، سا اسان سڀني جي سامهون آهي. آخر سندن هوا دار محل، سونهري ۽ روپهري برتن، قيمتي ڪوچ ۽ غاليچا، بهترين موٽرون، طرح طرح جون دعوتون ۽ کاڌا پيتا وغيره — انهن سڀني لاءِ خرچ ميسر ٿي سگهي ٿو، ليڪن غريبن کي پوکڻ لاءِ پنهنجو ٽڪر، رهڻ لاءِ گهر، کائڻ لاءِ پوري خوراڪ ۽ بدن ڍڪڻ لاءِ ڪپڙي حاصل ڪرڻ لاءِ رکيو دانهن ۽ پڪار ڪرڻ جو به حق نه آهي — بلڪ ان کي اتحاد اسلامي جي برخلاف ٿو سمجهيو وڃي: فقط انهيءَ لاءِ جو ان مان ليگي ليڊرن ۽ سندن همجنس جي طبقاتي مفاد کي نقصان پهچڻ جو جو انديشو آهي؟

ڇا، پاڪستان جي مضبوطي ۽ ترقي ٩٠ سيڪڙو ماڻهن کي مٿين ذڪر ڪيل حالتن ۾ رکڻ ۽ ليڊران ليگ جي رنگ رلين ملهائڻ ۽ مزن ماڻڻ سان حاصل ٿي سگهي ٿي؟ يا اهڙي ماحول هيٺ ڪنهن به ترقيءَ جي اميد پيدا ٿي سگهي ٿي؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيڪڏهن اوهان غور ڪري ڏسندا، ته اوهان کي معلوم ٿيندو ته ليگي ليڊرن جو، مسلمانن جي اتحاد قائم ڪرڻ جو نعرو لڳائڻ فقط عوام جو توجهه سندن حقيقي مسئلن کان هٽائڻ لاءِ هڪ قسم جو دلبو آهي؛ اسلام ۽ پاڪستان جي خطري جو بوتو هڪ قسم جو ڍونگ آهي. چاڪاڻ ته هنن اسلام ۽ پاڪستان جي محافظن جو پنهنجو اٿڻ، وهڻ ۽ کائڻ پيئڻ بلڪ ساري زندگي خود اسلامي روايات ۽ سادگيءَ جي عين مخالف آهي ۽ پاڪستان سان دشمنيءَ جي برابر آهي. ظاهر آهي ته پاڪستان جي مضبوطي ۹۰ سيڪڙو ماڻهن جي حالت سڌارڻ سان ٿي سگهندي ۽ نه انهن کي موجوده بکئي، ڏکئي ۽ اگهاڙيءَ پر حالت رکڻ سان!

(ت) صوبجاتي تفاوت ملڪ ۽ قوم لاءِ نقصانڪار آهن ڇا؟

هر ملڪ ۾ ڊڪٽيٽري جماعت، شاهوڪار طبقن، حڪمران شخصن جو هميشه کان اهو طريقو پئي رهيو آهي ته سموري طاقت پنهنجي هٿن ۾ رکڻ لاءِ ماڻهن جي آزاديءَ کي دٻائي، اتحاد ۽ وحدت جي نالي ۾، اهڙي نموني پاليسي هلائين، جيئن ملڪ ۽ قومون مجبوراً سندن مرضيءَ مطابق هڪ مصنوعي بنايل يڪرنگ سانچي ۾ خود ساخته طرز عمل موافق ٺهي ۽ هلي سگهن. وڏين وڏين شهنشاهتن جي مالڪن، ڊڪٽيٽرن ۽ مذهبي ادارن جي ڪارڪنن هميشه ان ڏس ۾ پئي ڪوشش ڪئي آهي. ليڪن تاريخ شاهد آهي ته باوجود عارضي ڪاميابيءَ جي، سندن اها پاليسي ناڪامياب پئي ٿي آهي.

يورپ ۾ نيپولين، هٽلر وغيره جون ان طرف ڪوششون، چين ۾ جپانين جي ناڪام جدوجهد، ترڪن جو عرب ملڪن تي خلافت جي نالي ۾ تسلط، انگريزن جي هندوستان جي مختلف اقوام کي قوم بنائڻ جي پاليسي- اهي سڀ ڪوششون ناڪامياب ٿيون.

هر هڪ فرد کي سندس ماحول جي پس منظر ماتحت ڪي پنهنجا بنيادي جذبات ٿيندا آهن، جن جي آڌار تي هو پنهنجي ملڪ ۽ قوم بنسبت خيال مقرر ڪندو آهي. قوم شخصن مان جڙيل هوندي آهي، ۽ اهو هر شخص جي ذهني ۽ جذباتي ساخت تي منحصر آهي ته منجهس قومي احساس پيدا ٿئي ۽ هو پاڻ کي انهي قوم جو فرد تصور ڪري. قومي فلسفي جي ماهر "رينان" جو چوڻ آهي ته "قوميت همجنسيت جو هڪ نفسياتي جذبو آهي، ان جذبي موجب صرف اهي ماڻهو پاڻ کي هڪ ڪري سمجهن ٿا، جي ساڳيءَ قوم جا آهن."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ماڻهو منيءَ يا ذاتوءَ وانگر نہ آهي، جو ان کي پلٽي بنا د ير جي حسب خواهش جا شئي بنائي سگهجي. جيئن هڪ ٻار کي پيدا ٿين کان اڳي، ماءُ جي پيٽ ۾ ڏهہ مهينا رهڻ ضروري آهي، ان وانگر هڪ قوم بنجڻ لاءِ بہ عرصي تائين ساڳئي ملڪ، زبان، ٻاهمي واسطن، لکڻ لاڳاپن ڪري منجهس ذڪر ڪيل همجنسيت ۽ ذهنيت پيدا ٿئي ٿي، جا ساڳئي قسم جي عادتن، لباس، رواج، تهذيب، روايتن وغيره جو ذخيرو، ڪئين هزار سالن جي تجربي بعد وڃي ٺهندي ٿي. اهو هزار سالن جي تجربي ۽ محنت سان گڏ ڪيل ذخيرو هر هڪ صالح ماڻهن جي گروه وٽ، هڪ قومي امانت طور رهي ٿو، جنهن کي ڪيڏيءَ بہ قيمت تي هو ڇڏڻ لاءِ تيار نہ هوندا آهن. عرب بہ مسلمان تہ ترڪ بہ مسلمان، پر عربن ترڪيءَ جي خليفتہ المسلمين جي غلامي بہ زور سان گهٽي وقت تائين قبول نہ ڪئي، ۽ پهرئين موقعي ملڻ تي ئي، ترڪن سڳورن جا بورِيا ۽ بسترا عرب مان ڪڍي ٻاهر ڪيائون. مصري ساڳيءَ طرح مسلمان هئا، پر ڪين پنهنجي قوم جي آزاديءَ ۽ ترقيءَ سان اهڙو عشق هو، جو ترڪن جي خلافت اسلاميءَ کان بہ علحدو ٿيڻو پيو. مشرق وسطيٰ جا سمورا ملڪ مسلمان آهن پر ڪو بہ هڪڙو ملڪ ٻئي جي تسلط ۽ قوميت کي قبول ڪرڻ لاءِ تيار نہ آهي. افغانستان ۽ ايران ٻئي مسلمان ملڪ آهن، ۽ ملڪي ٻولي بہ ساڳي اٿن، هرڪو ورهن جي روايتن ۽ تهذيب کي قربان ڪري، هڪ ٻئي سان ملڻ لاءِ تيار ڪونہ آهي. آمريڪا جي گڏيل رياستن جا حاڪم يا ماڻهو چئي سگهن ٿا تہ ميڪسيڪو، ڪئناڊا، برازيل، پيرو ۽ چلي سڀ ملي هڪ لڙيءَ ۾ پوئجي وڃن، مگر هر هڪ ملڪ جي تاريخ ۽ روايات اهڙي نظريي جي منافي آهن. ڪئناڊا ۽ آمريڪا جي گڏيل رياستن جا ماڻهو نہ صرف ساڳئي نسل جا آهن پر ٻولي بہ ساڳي ڳالهائين ٿا، مذهب ۽ لباس بہ ساڳيو اٿن، رسمون رواج ۽ ادب بہ هڪ جهڙو اٿن، جا گرافيائي نقطي نگاهہ کان بہ هڪ آهن، ليڪن باوجود انجي بہ، ڪئناڊا قومي هستي برقرار رکڻ ضروري سمجهي ٿو. ساڳي حالت ڏکڻ آمريڪا جي ملڪن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي آهي؛ اڪثري آهي اسپين نسل جي مائهن مان آهن، لباس ۽ ٻولي ۾ گهڻو ڪري ساڳي اٿن، پر تنهن هوندي به هرڪو پنهنجي قومي خصوصيت قائم رکڻ گهري ٿو.

اهو ثابت ٿيل امر آهي ته جرمن ۽ سيلٽڪ مائهو ساڳئي نسل جا آهن. شهنشاه شارلمين جي فرانس ۾ ٻئي گڏ هئا، جاگرافيءَ جي نقطي نگاه کان به فرانس ۽ جرمني دور نه آهن، سندن زبان ساڳئي بنياد يعني انڊو جرمنڪ گروه مان آهي، باوجود انجي، چا فرانس ۽ جرمني پنهنجي قومي خصوصيات مٽائڻ لاءِ تيار ٿي ويندا، جيتوڻيڪ فرانس جي ادب ڪي ٻه صديون تائين جرمن پڙهيو ۽ پسند ڪيو ۽ جرمن فلاسافي هڪ صدي تائين فرانس جي درسگاهن ۾ پڙهائي وئي!

تاريخ تي نظر ڊوڙائڻ مان پتو پئجي سگهندو ته باوجود ڪيترن هڪ جهڙين ڳالهين جي، يورپ گڏجي هڪ قوم ۽ ملڪ ٿيڻ بدران، قومي خصوصيات جي بنياد تي هميشه جدائي ۾ئي قائم رکي آهي.

قومن جو زور زبردستيءَ سان ڳانڍاپو ۽ خلط ملط ٿيڻ، حالتن جي اندازي ڪرڻ کان سواءِ ڪن فرضي، وهمي ۽ خيالي تجويزن پٽاندر نه ٿيندو آهي. "تڪڙي ڪتي انڌا گلر ڄڻي" وارو مثال مشهور آهي. جيڪو ماڻهو ميوي کي وقت کان اڳي زوراڻ يا مناڻ تي آڻڻ جي ڪوشش ڪري ٿو، سو ان ۾ ڪامياب نه ٿي سگهندو. باوجود انجي ته اختلاف ناپسنديءَ جهڙي ڳالهه آهي، ليڪن ارتقا جي راه ۾ اهو هڪ ضروري امر پڻ آهي، تنهن ڪري ان کي زور سان ٽارڻ جو نتيجو ملڪ جي ترقيءَ لاءِ موت جي پيغام برابر آهي.

مختصر طرح سان انهيءَ عام جائزي وٺڻ بعد، آءٌ سنڌ جي حالتن ۽ خصوصيتن ڏانهن پڙهندڙن جو ڌيان ڇڪائيندس. اسان تقريباً ٽن هزار ورهين جي تاريخي احوالن مان اهو صاف ڏسي سگهون ٿا ته باوجود مختلف ڌارين قومن، حڪومتن، تهذيبن،

زبانن وغيره جي اثرن جي، سنڌي اجا تائين پنهنجي قومي هستيءَ کي قائم رکندا پيا اچن. اوائل ۾، سنڌ ايرانين جي تسلط هيٺ هئي، انهن جي تهذيب، زبان وغيره مان سنڌين جيتوڻيڪ گهڻو ڪجهه حاصل ڪيو، ليڪن هنن پنهنجي قومي هستي ختم ڪري، ايراني زبان ۽ تهذيب کي هرگز قبول نه ڪيو. ان کان پوءِ يونانين، وچ هندستان وارن، عربن، مغلن ۽ آخر ۾ انگريزن جي هر طرح جي ڪوشش جي باوجود، سنڌ وارا پنهنجي قومي هستي قائم رکندا آيا آهن.

تاريخ جي اهڙن ثبوتن هوندي، اهو خيال خام پيو معلوم ٿئي ته هن وقت چند سياستدان، نو ايجاد قومي نظريي، تهذيب ۽ زبان ذريعي، پنجابين، پٺاڻن، بلوچن، بنگالين ۽ سنڌين جي هزارها ورهين جي تهذيبن، روايتن ۽ زبانن کي ميٽي پنهنجي رنگ ۾ رنگڻ گهرندا. زوريءَ اهڙي ڪوشش ڪرڻ، ايڏي غلط پاليسي ٿيندي، جو جيڪڏهين انکي گهڻو وقت هلايو ويو، ته پاڪستان جا بنياد مضبوط ٿيڻ بدران ڪمزور ٿيندا. انهيءَ مسئلي کي حل ڪرڻ جو بهترين نمونو سنڌس بنيادي سببن تي بحث ڪرڻ ۽ انهن کي سمجهڻ ۾ آهي، ۽ نه انهن کي پٺن پويان اڇلائڻ ۾. يورپ جي تازه ترين تجربن اهو صاف ثابت ڪري ڇڏيو آهي ته مرڪزي حڪومت جي مضبوطي ۽ ڀلائي، ننڍين قومن جي وجود کي تسليم ڪري، انهن کي پنهنجي روايات، جذبات ۽ خواهشات مطابق ترقي ڪرڻ لاءِ آزادي ڏيڻ ۾ آهي، ۽ نه هنن کي زوريءَ ڪنهن فرضي ۽ وهمي تجويز پٺاندر هلائڻ ۾. سوويٽ يونين (روس) جي مضبوطيءَ جو مثال اسان جي اکين اڳيان آهي. اتي هر هڪ قوم کي پنهنجي نموني ترقي ڪرڻ لاءِ هر قسم جا وسائل موجود ڪري ڏنا ويا آهن. سوويٽ يونين جي قومن جو اتحاد، اڄ دنيا جي گهڻن ملڪن لاءِ باعث رشڪ آهي.

لاهور ۾ ١٩٤٠ع واري آل انڊيا مسلم ليگ واري اجلاس ۾ پاڪستان واري پاس ٿيل ٺهراءَ يا ان کانپوءِ جي تقريرن ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تحريرن موجب، پاڪستان ”آزاد ۽ خود مختيار رياستن جو مجموعو“ ٿيڻ وارو هو- ليڪن حصول پاڪستان بعد انجي حڪمرانن جي قول ۽ فعل مان ائين پيو معلوم ٿئي ته موجوده بر سر اقتدار گروه آهستي آهستي ڪري سمورا اختيارات پنهنجي هٿ ۾ آڻي، انڪي پنهنجي جاگير وانگر ڪتب آڻي رهيو آهي. اها حقيقت هيٺين علامتن مان معلوم ڪري سگهجي ٿي:

ڪي پنجاب جا سياستدان، ۽ هندوستان کان آيل مسلمانن جو هڪ سياسي گروه، اسلام جي نالي جي آڙ ۾، ڪوشش ڪري رهيو آهي ته پاڪستان جي جدا جدا صوبن کي، باوجود سندن مختلف سرحدن، زبانن، قومي مفاد، تهذيبن، روايات ۽ تاريخ جي، زوريءَ ۽ مصنوعي طريقن سان، هڪ يڪي قوم ۽ يڪو ملڪ بنايو وڃي. انڪري جيڪڏهين ڪو ماڻهو سنڌ يا ٻئي صوبي جي تهذيب، زبان، سياسي ۽ اقتصادي مفاد ۽ ذهني آزاديءَ ۽ ترقيءَ جو نالو وٺي ٿو، ته انڪي اهو گروه اسلام ۽ پاڪستان جي دشمن جي نالي سان مشهور ٿو ڪري! اهڙيءَ طرح اهو ساڳيو گروه مرڪز ۾ پين صوبن سان برابريءَ جي درجي، مرڪزي حڪومت ۾ وزارت، نوڪرين وغيره ۾ حق گهرڻ جي سوال اٿارڻ کي صوبجاتي تعصب قرار ڏيئي، انکي مفاد عام جي خلاف ظاهر ڪري ٿو، ۽ هر هڪ صوبي جي جداگانه قومي هستيءَ ۽ خصوصيت مٽائڻ لاءِ ڪوشش ڪري ٿو، خود هر هڪ صوبي جي جدا قومي هستيءَ جي وجود کان يڪسر انڪار ڪري ٿو ۽ انهيءَ جي برخلاف هڪ نئين موهوم قوميت جي وجود قائم ڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهي. مسلم ليگ جو نظريو ته ”پاڪستان جا مسلمان هڪ قوم آهن“- مٿي ذڪر ڪيل رٿن جو بنيادي نقطو آهي. صوبجاتي اسيمبلين ۾ مرڪز طرفان ميمبرن جو نامزد ٿيڻ، صوبن جي وزارتن جو مرڪزي حڪمرانن جي اشاري پٺيان ڊهڻ ۽ ٺهڻ، اردو، پاڪستان جي ڪنهن به صوبي جي زبان نه هئڻ جي باوجود به، هر صوبي مٿان زوريءَ مڙهڻ، ڪراچيءَ کي زوريءَ ڇني سنڌ کان ڌار ڪرڻ، الهندي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڪستان جي ننڍن صوبن کي ختم ڪري پنجاب سان ملائڻ ۽ مڪاني هارين کي زمين تان بيدخل ڪري پنهنجي طرفدارن کي انتي وهارڻ ۽ نوڪرين ، واپار، ڪارخانن وغيره ۾ سنڌين کي منڍ اندر پورا حق نه ڏيڻ ؛ اهي چند اهڙيون ڳالهيون آهن جي هوا جي رخ جو صاف پتو ڏين ٿيون. سنڌين جو مسلم ليگ جي اهڙين پاليسين کي قبول ڪرڻ گذشته تن هزارن ورهن جي ورثي کان هٿ ڪڻي، پنهنجي هستي ختم ڪرڻ جي برابر ٿيندو.

اهو هوشيار ۽ چالاڪ ماڻهن جو دستور ٿي ويو آهي ته قومن کي ختم ڪرڻ لاءِ ڪي عجيب نظريا پيدا ڪري، اول ۾ انهن قومن کي ذهني طرح غلام بنائين ٿا. اها هر فاتح قوم جي خصوصيت پئي رهي آهي. عربن ، مغلن ۽ انگريزن ائين ئي ڪيو. انهن جي حڪومت جي ڏينهن ۾ به حاڪم قوم جو لباس پائڻ ، بولي ڳالهائڻ ، عادات اطوار ۾ انهن جي پيروي ڪرڻ ، مڏئين طبقي جي خوشامدي گروه جو پيشو ٿي پيو هو.

هر هاڻي تعليم وڌڻ ڪري ماڻهو اهڙين سياسي چالبازين مان بخوبي واقف ٿيندا ٿا وڃن ، تنهنڪري هو سمجهي سگهن ٿا ته آخر مسلم ليگ جي مٿي ذڪر ڪيل بنيادي مقصدن جي پورائي ڪرڻ لاءِ سنڌين کي ڪهڙي ضرورت پيئي آهي.

مونکي يقين آهي ته جيئن سنڌ اڳين سمورين آزمائشن ۽ مصيبتن مان چڙهي ويئي، تيئن هن ڀان به چڙهي ويندي. هر اهو مقصد گهٽي مشڪلاتن ۽ تڪليفن سهڻ بعد حاصل ٿي سگهندو. گهر ويئي، مفت ۾، اهي اميدون رکڻ نه گهرجن.

اسان جي وڏي ۾ وڏي وٿ جا اسان کي پاڻ وسارڻ کان مانع آهي ۽ پين جي بنگلن تي پلجي پنهنجي جهوپڙين کي نه ڇڏڻ جو سبق سيکاريندي، سا ”وطن جي حب“ آهي.

اسانکي اسانجو سدا جيئرو شاعر شاه عبداللطيف عليہ رحمته چئي ويو آهي ته سنڌ تي سڪار ۽ سڪ ٿيڻ جو اونو رکنجو، پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڃڻ هيڏن، وطني ڀائرن، ڀر ڀر ڀڪا اڏي وڃيلن، اوهان سان جنم گذارڻ وارن کي نه وسارجو، ۽ ٻين جي محلاتن، عمدن طعامن، خوبصورت ڪپڙن وغيره تي ڀلجي، سون تي سيڻ نه مٽائجو، لوڻي نه لاهجو، ڪر نه لڄائجو، ملير نه وسارجو، ڪوٽن ۾ خوش ٿي مزا نه مائجو— سدائين ڪوٽن جي ڪرڻ، زنجيرن جي ٽٽڻ ۽ بندن جي ڀڄڻ جي تمنا رکندا اچجو! آخر ڪڏهين نه ڪڏهين، مولا مهر جا مينهن وسائيندو ۽ ڏولائي جا ڏينهڙا گذري ويندا، سائيه وسندو ۽ سڪار ٿيندو!

(ث) مسلم ليگ نہ سواد اعظم آهي ۽ نہ انجي مخالفت مسلمانن جي ڪمزوري جو ڪارڻ ٿيندو

مسلم ليگ جي بنيادي اصولن مان چوٿون اهو آهي تہ "مسلم ليگ نہ صرف پاڪستان حاصل ڪرڻ لاءِ هڪ عارضي جماعت طور بنائي ويئي هئي، ليڪن هن جماعت جو مقصد مسلمانن جي اجتماعي زندگيءَ کي نئين سر زنده ڪري، شريعت اسلاميءَ جي ماتحت آڻڻ، ۽ ساريءَ مسلم قوم کي منظم ڪري، اسلام جو غلبو ۽ ترقي حاصل ڪرڻ آهي؛ تنهن ڪري، مسلمانن جي واحد نمائنده جماعت هئڻ جي حيثيت ۾، انجو درجو سواد اعظم جو آهي: انجي مخالفت اسلامي سوسائٽيءَ ۾ انتشار وجهڻ ۽ ان کي ڪمزور ڪرڻ جي برابر ٿيندو. مطلب تہ هن جي ضرورت پاڪستان جي حاصل ڪرڻ واري هنگامي مقصد بعد گم نہ ٿي ويئي آهي، بلڪ جيستائين مسلمان هوندا، تيستائين هن جو هئڻ بہ لازمي آهي."

هن اصول جي بناءَ تي مسلم ليگ هيٺين خاصيتن جو مخزن بڻجيو پوي :—

١- اها جماعت هنگامي مقصدن ۽ مرادن لاءِ نہ هئي، بلڪ حالتن بدلجڻ بعد، انجا مقصد بدلائي ۾ ان کي هڪ مستقل جماعت جو درجو ڏنو آهي.

٢- اها جماعت نہ صرف ملڪ جي سياسي ڳالهين سان واسطو رکي ٿي، پر مسلمانن جي معاشرتي، اقتصادي، اخلاقي ۽ مذهبي زندگيءَ کي درست ڪرڻ لاءِ هڪ ذريعو ڪري ڪتب آندي ويندي، تنهنڪري اها مذهبي حيثيت بہ رکي ٿي.

٣- انهيءَ سبب ڪري، سياست ۽ مذهب کي گڏي هڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪري هلائڻ، ليگ جي ڪارڪنن لاءِ ضروري ٿيو پوي.

ٻ- انهيءَ حيثيت ۾ انجو واسطو نه صرف حڪومت جي انتظامي ۽ تعميري ڳالهين سان پوي ٿو، ليڪن هر مسلمان جي خانگي زندگيءَ جي هر معاملي سان پڻ هن جو خاص تعلق رهي ٿو.

اسان وٽ انهن سوالن جا جواب هيٺينءَ طرح ٿي سگهن ٿا:-

(ا) بطور هڪ مستقل جماعت مسلم ليگ جو وجود

اسان جي سمجهه موجب، مسلم ليگ، سندس بانيڪارن ۽ مکيه ليڊرن جي نظريي مطابق، هميشه هنگامي مقصدن حاصل ڪرڻ واسطي هڪ سياستي جماعت ٿي رهي آهي. انکي دائمي جماعت بنائڻ هڪ بيڪار اصول ٿيندو، جنهن مان نه صرف مذهب اسلام کي نقصان پهچڻ جو انديشو آهي، بلڪ مسلم سوسائٽيءَ جي ترقي ۽ واڌاري ۾ به رڪاوٽ پوڻ جو خطرو آهي.

اسلام ۽ مسلم سوسائٽيءَ کي نقصان پهچڻ جو انديشو انڪري آهي، جو هيءَ جماعت پاڪستان حاصل ڪرڻ بعد، اسلامستان جا خواب لهڻ لڳي آهي، جو پڻ هڪ هنگامي مقصد آهي- ليڪن ان سان واسطو رکندڙ سوال اهڙا آهن، جو اهي سدائين رهندا ايندا.

جيئن پاڪستان حاصل ڪرڻ بعد، انکي مضبوط ۽ منظم ڪرڻ جي عذر تي هر مخالفت کي نقصان ڪار سمجهي، قوم جي آزاد راءِ ۽ خيالات جي تبادلي کي روڪڻ ڪري ان ۾ وسعت خياليءَ لاءِ دروازا بند ڪيا وڃن ٿا، تيئن جملي مسلم سوسائٽيءَ کي اسلام جي نالي ۾ چند ماڻهو ڪتب آڻڻ جي ڪوشش ڪندا رهندا، ۽ ساري عالم اسلام جي سياست هنگامي بنيادن تي قائم ڪرڻ سان مسلم سوسائٽي فسطائي طاقتن جي اثر هيٺ اچي ويندي، جنهن ۾ پيغمبر خدا جي حديث "اختلاف امتي رحمت" جو مقصد ۽ مفهوم ڳم ٿي ويندو، جا ڳالهه انجي فلاح ۽ بهبوديءَ جي برخلاف آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۳) سياسي حيثيت سان گڏ مذهبي حيثيت

اسانجي نظر ۾، مسلم ليگ کي صرف سياسي ڳالهين سان تعلق رکڻ جي عيوض، انکي مذهبي رنگ سان رنگڻ مان فائدي بدران نقصان پهچڻ جا انديشا آهن. دنيا جي تجربي مان ثابت ٿي چڪو آهي ته سياست کي مذهب سان گڏڻ ڪري انسان ذات کي اڪثر اڪيچار نقصان پهتا آهن.

انجو مطلب اهو نه سمجهڻ گهرجي ته اسان ملڪ جي سياست مان مذهب ۽ اخلاق جي اثر ۽ ضابطي جي ضرورت کان انڪار ٿا ڪريون، ڇاڪاڻ ته جيڪڏهين ملڪي معاملات کي اخلاق جي اثر ۽ ضابطي کان آزاد ڪيو ويندو، ته خود مطلب ۽ حريص ماڻهو ۽ طبقاتي مفاد، انسان جي خيال کي بالائي طاق رکي، انهن ملڪي معاملات کي پنهنجي ذاتي ۽ طبقاتي مفاد لاءِ ڪتب آڻيندا، ۽ عوام الناس هميشه محڪوم ۽ مظلوم رهندو ايندو. تنهنڪري، سياست کي اخلاقي اصولن کان دور ڪرڻ ٺيڪ نه ٿيندو، ۽ حقيقت ۾ سياست تي مذهب جي اثر ۽ ضابطي جو مطلب به اهوئي آهي. اهڙي اعلىٰ مقصد کي پهچڻ لاءِ قوم جي هر فرد ۾ خيال ۽ عمل جي يڪسانيت هئڻ ضروري آهي. جيڪڏهين قومي اڳواڻ وزارتن ۽ اسيمبلين ۾، منصف فيصلن ڪرڻ ۾، پوليس عملدار بچاءَ ڪرڻ ۾ صحيح طريقي تي نه هلندا، ۽ منجهن رشوت، بدڪاري، شراب خوري، عياشي، خود مطلبي، ريا وغيره پريو پيو هوندو، ته ملڪ جو ڪاروبار خراب، نظام بگڙيل ۽ حالتون فساد واريون، ۽ مسڪيني، جهل ۽ بد اخلاقي جيئن هوءَ تيئن زياده پکڙندا رهندا. تنهن ڪري، ملڪي معاملات جي هلائڻ لاءِ اصولن، پاليسيءَ ۽ پروگرام جي صحيح ۽ ٺيڪ هجڻ سان گڏ، انهن جي سر برآوريءَ لاءِ امانتدار، با اخلاق ۽ خلق خدا جي محبت ۽ خدمت جي جذبي رکڻ وارن ڪارڪنن ۽ عملدارن جي ضرورت پوي ٿي. سياست تي مذهب جي اثر ۽ ضابطي جو مطلب صحيح طرح صرف اهوئي وٺڻ گهرجي — ليڪن، تاريخ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انساني ان امر جي شاهد آهي تہ مذهب کي سياست ثي اثر انداز ڪرڻ بدران، پاڻ سياست جو رانديڪو بڻائي ڇڏيو ويو آهي. شروع کان وٺي اڄ تائين، حڪمرانن جو ڪثير تعداد روحاني ۽ اخلاقي ترقيءَ جي ان بلند معيار تي ڪونہ پهتو آهي، جو خود مطلبي ۽ استعمال غرضيءَ جي خواهشن کي ترڪ ڪري، پنهنجي مفاد کي عوام جي نفعي لاءِ قربان ڪري، قول ۽ فعل ۾ يڪسان ٿي سگهي. پيغمبرن، فيلسوفن، امتن جي حڪيمن جا قول ۽ فعل يڪسان هئڻ ڪري، البتہ ابتدا ۾ پنهنجي تعليم سان عوام کي فائدو پهچائي سگهيا آهن، ليڪن جيئن جيئن وقت گذرندو ويو ۽ ابتدائي جوش جهڪو ٿيندو ويو، تيئن تيئن سندن پوئلڳ پنهنجي خامين ۽ ڪوتاهين سبب، مذهب جي اصولن کي وساري، انکي شخصي ۽ طبقاتي مفاد لاءِ ڪتب آڻڻ لڳا، ۽ اهي ڳالهيون جي ڪنهن وقت خير جو ڪارڻ هيون، سي انساني ڪمزورين ڪري، شر جو باعث بنجي پيئون. جاهل ۽ پسمانده عوام کي سوچي سمجهي پوئلڳي ڪرڻ جي طاقت ڪانہ هوندي آهي. هڪ دفعو جيڪڏهين ڪين ڪن ڳالهين ۾ چڱو ويساه ٿي ويو، تہ گهڻي وقت تائين انڌا ڌنڌ خوش اعتقاديءَ سان، انهن دستوري اصولن جي نالي ۾ ناجائز فائدي وٺندڙ، چالاڪ ۽ خود مطلب ماڻهن پٺيان پيا هلندا، جيستائين ڪ وقت ۽ تجربو کين معلوم ڪرائي تہ ظاهريءَ طرح سٺين ۽ سهڻين ڳالهين، دلڪش ۽ دلاويز نظارن جن دلاسن تي سائن ڌوڪو ڪيو پئي ويو!

تاريخ عالم جي واقعن کي ڇڏي، جيڪڏهين رڳو تاريخ اسلام جي واقعن تي نظر ڪبي، تہ انهيءَ عام انساني ڪمزوريءَ جا ڪارناما اتي بہ نمايان نظر ايندا، ۽ ثابت ٿيندو تہ ليڊرن جي قول ۽ فعل يڪسان نہ هئڻ ڪري، مذهب کي سياست سان گڏبڻ ڪري، خود مذهب اسلام کي ملڪ ۾ نفاق ۽ استعمال غرضيءَ لاءِ پئي ڪتب آندو ويو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خلافت راشده جي دور کي ڇڏڻ بعد (اگرچه ان وقت به انهيءَ ماڳي اختلاف جي ڪري ٽي خليفا شهيد ڪيا ويا هئا، جنهن سبب ملڪي سياست ۽ معاملن جو، مذهبي معاملن تي اثر پوڻ لڳو هو) ڏسبو ته واقعات ڪربلا ۾ خواه ان بعد، بني اميه، بني عباس ۽ پين بادشاهن جي ڏينهن ۾، مذهب کي ڪيئن نه سياسي مقصدن لاءِ ڪتب آندو ويو آهي! اها ڳالهه تاريخ دانن کان ڳجهي ڪانه آهي. انهيءَ جو نتيجو هي نڪتو، جو مذهب، مسلمانن جي مضبوطيءَ ۽ اتحاد جي عيوض، منجهن ڪمزوريءَ ۽ نا اتفاقيءَ جو ڪارڻ بنجي پيو. مسلمانن جو مختلف فرقن ۾ ورهائجڻ، هڪ ٻئي کي ڪثير تعداد ۾ قتل ڪرڻ، منجهن طرح طرح جي بدعتن جهڙوڪ بادشاهي، جاگيرداري، زميندراي شاهوڪاري وغيره جو رواج پوڻ، عياش زندگي گذارڻ، عدالتي معاملن ۾ انتظامي ڳالهين جي ڪري دست اندازي ڪرڻ، مسلمانن ۾ نسلي ۽ طبقاتي امتيازات پيدا ٿيڻ، آزاد راءِ ۽ جماعت بنديءَ تي رڪاوٽون پوڻ، بيت المال کي چند شخصن، قبيلن يا طبقن جي ذاتي يا طبقاتي مفاد لاءِ ڪتب آڻڻ، حاڪمن، قاضين، عالمن، عملدارن وغيره جي انتخاب لاءِ عملي، اخلاقي ۽ انتظامي لياقتن جي عيوض نسل چاپلوسيءَ ۽ پيسي جي لياقتن جو اثر پذير ٿيڻ، سڀ اهڙا ڪم هئا، جي چالاڪ سياستدانن هٿان مذهب جي نالي ۾ سرزد ٿيا ۽ حڪومت اگرچ مذهب جي نالي ۾ ٿي ڪئي ويئي؛ ليڪن حڪمران طبقي ۾ ڪوبه اخلاق باقي نه رهيو هو — سندن قول ۽ فعل هميشه جدا جدا پئي رهيا. نتيجو اهو نڪتو، جو مذهب کي چند چالاڪ سياستدانن جي خود مطلبين ۽ منصوبن جو اوزار بنائي استعمال ڪيو ويو، ۽ انهيءَ ڪري عوام تان مذهب جو اخلاقي اثر جيئن پوءِ تيئن گهٽجڻ لڳو، ۽ مذهب آخر وڃي ڪن دستوري اعتقادن ۽ عبادتن جي دائري ۾ محدود ٿيو ۽ پنهنجو بنيادي انقلابي روح وڃائي ويٺو.

اسان جي خيال ۾ موجوده ليگي ليڊرن ۾ ڪابه اهليت نه آهي، جو پنهنجي زندگي ۽ سياست (شروع ۾ بيان ڪيل) خالص ۽ صحيح

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مذهبي اثر هيٺ هلائين، بلڪ منجهن آئنده پڻ مذهب کي پنهنجي مقاد لاءِ ڪتب آڻڻ جو قوي امڪان آهي، جيئن هو اسانجي اکين اڳيان اڄ ڪلهه ڪري رهيا آهن. تنهنڪري، سياست کي مذهب سان گڏڻ وارو ليگ جو اصول، عوام ۽ اسلام لاءِ ظاهر ظهور نقصانڪار آهي، ۽ اڳتي هلي اڃا به وڌيڪ نقصانڪار ثابت ٿيندو.

(٣) مسلم ليگ ليڊرن جي مذهب ۽ سياست کي گڏڻ جو نتيجو.

مٿي ذڪر ڪيل نظريي مطابق، مسلم ليگ جي ليڊرن کي معلوم آهي ته سياست ۾ مذهب کي گڏڻ، ملڪ ۽ ماڻهن لاءِ نقصانڪار ٿيندو، ۽ هو، سواءِ وڏين دعوائن ڪرڻ جي، عملي طرح مذهبي اصولن مطابق زندگي گذاري ڪين سگهندا، ڇاڪاڻ جو سندن رهڻي ڪهڻي اسلامي سادگيءَ ۽ پرهيزگاريءَ جي عين مخالف آهي، مگر انهيءَ هوندي به اهي ليڊر صرف مقاصد ٻهراءِ پاس ڪرڻ، اسلام ۽ سنت نبويءَ جي حڪومت جاري ڪرڻ جا ارادا ظاهر ڪرڻ، ساريءَ دنيا تي زباني طرح اسلامي تعليم جي برتري ۽ فوقيت ظاهر ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ، اسلامستان قائم ڪرڻ جا ڳالهيون ڪرڻ، ۽ ٻين اهڙن هرشربا قسمن جا معرآلا پيندا رهن ٿا.

ٻئي طرف، ماڻهو وري سندن شخصي زندگيءَ، سرڪاري پاليسيءَ، ملڪ ۾ بداخلاقيءَ، مسڪينيءَ ۽ جهالت کي ڏسي نقطه چيني ڪرڻ لڳن ٿا، جنهن ۾ ليڊرن جي خانگي زندگي ۽ طريقه حڪومت خاص طرح نشانا بڻايا وڃن ٿا.

اسان سياسي اختلافن کي ذليل ۽ شخصي حملن جي زد کان بچائي بلند بلند معيار تي آڻڻ جا طرفدار آهيون. جڏهن ته ڪو به انسان خامين کان خالي نه هوندو آهي، انهيءَ ڪري سياسي ڪارڪنن جي خدمات، جذبات ۽ اصولن کي نظر ۾ رکي اسانکي نقطه چيني ڪرڻ گهرجي. ليڪن ليگ ليڊرشپ جي اها غلط پاليسي هر ويرو ماڻهن کي رواجي ۽ شخصي حملن جي طرف مجبور ڪري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿي. اسان جي راءِ آهي ته سياست کي بلند معيار تي آڻڻ لاءِ اهو ضروري آهي ته سياست ۾ شخصي ۽ خانگي معاملن کي نه آڻڻ گهرجي. اهو تڏهن ٿي سگهندو جڏهن ليگ ليڊر اول پاڻ مذهب جي نالي ۾ عوام کي بي وقوف بنائي استعمال غرضيءَ لاءِ ڪتب آڻڻ جي روش کي ڇڏي ڏيندا.

(۴) جماعت جو زندگيءَ جي هر معاملي سان واسطو

دنيا جي تاريخ مان پتو پئجي سگهي ٿو ته جيڪڏهن ڪنهن جماعت يا گروه عوام جي هر ڪم ۾ دست اندازي ڪئي آهي ته انجو لازمي نتيجو اهو نڪتو آهي ته اُن جماعت يا گروه جا ڪي ماڻهو پنهنجي خيالن ۽ نظرين کي، جي اڪثري سندن شخصي ۽ طبقاتي ڪمزورين ۽ ماحول جي اثر هيٺ پيدا ٿيل هوندا آهن، عوام لاءِ، بنا مشوري ۽ صلاح ڪرڻ جي، بهترين سمجهي مٿن زوريءَ مڙهيندا رهيا آهن. جنهن ڪري عوام جي اجتهادي مادي کي گهڻو نقصان پهچندو آهي ۽ ماڻهن کي چند شخصن جي وهمي ۽ فرضي خيالن ۽ راين پٺاندر زوريءَ هڪ طريقهءِ زندگيءَ ۾ هلائڻ جي ڪيتري عارضي طرح ترت نتيجا مثلاً انتظام جي درستي ۽ مصنوعي وحدت پيدا ڪري ٿي، ليڪن اُن جي ڪمن کي پائداري ڪانه ٿي رهي.

تازو جرمني، اٽليءَ ۽ جپان جي ملڪن ۾ انهيءَ طريقي جي سياست جا تجربا اتي جي ماڻهن لاءِ تمام نقصانڪار ثابت ٿيا آهن. اسان جي نظر ۾ مسلم ليگ ليڊرن جي دعويٰ مان ته هو مسلمانن جي خانگي زندگيءَ جي هر معاملي ۾ دخل اندازي ڪري سگهن ٿا، محض سندن فسطائيت جي رجحان جو پتو پئجي سگهي ٿو. هو مسلم ليگ کي مذهب جو قائم مقام بنائڻ جي ڪوشش ڪري رهيا آهن ۽ هر ڪا ڳالهه انهيءَ ڪسوٽيءَ تي پرکڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. نتيجو اهو ٿو ٿئي ته پنهنجي عيبن جو پتو نٿو پوينءِ ۽ پاڻ کي همه صفت موصوف سمجهي، هو اهڙا ڪم ڪري رهيا آهن، جن تي جيڪڏهن ترت ضابطو نه رکيو ويو ۽ انهيءَ طريقهءِ ڪار ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تبديلي نہ آندي ويئي، تہ ملڪ ۽ قوم لاءِ تباهہ ڪن نتيجن نڪرڻ جو امڪان آهي.

مٿي ذڪر ڪيل مضمون ۾، مون حتي الامڪان اهو ڳالهہ ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي تہ مسلم ليگ، هر نگاهہ کان، ملڪ ۽ قوم لاءِ فائديمند ٿي ڪين سگهندي، ۽ انهيءَ جو بنياد جن مکيہ اصولن تي رکيل آهي سي موجوده دنيا جي حالتن مطابق بيڪار ۽ فرسوده ٿي چڪا آهن، ۽ انهيءَ لحاظ سان هاڻ هن جماعت کي زياده وقت زنده رکڻ سان نہ رڳو ڪو بہ فائدو حاصل نہ ٿيندو، بلڪ ملڪ ۽ انجي رهاڪن کي انمان سخت نقصان رسڻ جو قوي امڪان آهي.

—:0:—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فصل ٻيو

مسلم ليگ جي قائم رکڻ جي ضرورت باقي نہ رهي آهي

اهو ڪنهن کان بہ مخفي نہ آهي تہ مسلم ليگ برصغير هندستان ۾ انهيءَ لاءِ قائم ڪئي ويئي هئي تہ مسلمانن جي حقوق جي حفاظت ۽ قومي هستيءَ جي بچاءَ جي ڪوشش ڪري. انجي مقصد جي آخري شڪل پوءِ پاڪستان جي صورت ۾ نمودار ٿي. انڪري اها هنگامي مقاصد لاءِ هنگامي اصولن جي بنياد تي قائم ڪيل هڪ جماعت هئي، ۽ پاڪستان قائم ٿيڻ بعد هر سمجهدار ماڻهوءَ کي اميد هئي تہ ان کي ختم ڪيو ويندو، ليڪن اها نهايت تعجب جي ڳالهہ آهي تہ باوجود انهي علم جي تہ هنگامي اصولن تي هلندڙ جماعت رواجي حالتن ۾ فائدي بدران نقصان ڪندي، انکي سندس ليڊر هلائيندا اچن ٿا.

جنگ يا ٻئي ڪنهن وقتي يا هنگامي ضرورت وقت، ملڪ يا جماعتن لاءِ رواجي صلح ۽ تعميري زماني جي حالتن کان نرالا طريقا ۽ پاليسيون اختيار ڪيون وينديون آهن. مسلم ليگ کي بہ پاڪستان حاصل ڪرڻ جي هنگامي مقصد واسطي هيٺين طريقن يا پاليسين جي بنياد تي هلايو پئي ويو:-

١- مسلمانن ۾ خوف پيدا ڪري انهن کي ”عام خطري“ کان بچڻ لاءِ مسلم ليگ جي جهنڊي هيٺ متحده ۽ متفق ٿيڻ جي تلقين ڏني ٿي ويئي.

٢- انڪري آزاد راءِ ۽ هر اختلاف جي ڳالهہ کي برداشت نہ ڪري، مخالفت کي هر ممڪن طريقي سان ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ٿي ويئي؛

٣- مخالفت کي ختم ڪرڻ لاءِ پنهنجي ساريءَ سياست جو بنياد هر مخالف جي برخلاف نفرت پيدا ڪرڻ تي رکيو ٿي ويو.

٤- وقتي ضرورتن ۽ مصلحتن خاطر اخلاقي معيارن ۽ لياقت جي سوالن کي نظرانداز ڪيو ٿي ويو؛

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ه- ملڪ جي تعميري ۽ اصلاحي مسئلن ڪي، مکيه مقصد حاصل ٿيڻ تائين، پوئتي ٿاريو ٿي ويو.

بهتر ٿيندو جيڪڏهين اسان مٿي ذڪر ڪيل مقصدن مان هرهڪ جي نفس مضمون تي بحث ڪري واضح ڪريون، ته مکيه مقصد حاصل ٿيڻ کان پوءِ، عام رواجي ۽ تعميري حالتن هيٺ، انهن اصولن مان ملڪ ۽ قوم کي ڪهڙي نه نقصان پهچڻ جو انديشو آهي!

(١) خطري جي خوف کان اتحاد ڪرائڻ

علم نفس جي ماهرن جو چوڻ آهي ته انسان، اڪثر جانورن وانگر "ولرن ۾ گذارڻ" جو فطري جذبو رکي ٿو ۽ هو هر خطري جي مهل تي "حفظ ماتقدم" جي اصول پٽاندر پنهنجي بچاءَ لاءِ بي تحاشا پنهنجي ولر يا جماعت طرف ڊوڙي ٿو.

دنيا ۾ هر شي جا ٻه طرف هوندا آهن. جهڙيءَ طرح خطرا ۽ خوف ٻه حقيقي ۽ مصنوعي، يا دائمي ۽ عارضي هوندا آهن، اهڙيءَ طرح اتحاد قائم ڪرڻ جا ٻه ٻه جدا نمونا ٿيندا آهن. هڪڙو اتحاد حقيقي، جو پڪن بنيادن تي قائم ڪيو ويندو آهي، ۽ ٻيو مصنوعي، جو عارضي ۽ مصلحتي طريقن تي وقتي طرح وجود ۾ آندو ويندو آهي.

خوف ۽ خطري ذريعي اتحاد جو حصول اگرچ عارضي طرح ماڻهن ۾ طبع جون سڪون پيدا ڪري ٿو، ليڪن ان کي بار بار ڪتب آڻڻ ڪري منجهن بزدلي، حواس باختگي ۽ ڪمزوري پيدا ٿئي ٿي، جي زهريليون صفتون قومي زندگيءَ لاءِ مرض مهلڪ جو ڪم ڏين ٿيون. جهڙيءَ طرح سخت بدني سورن کان عارضي طرح بچڻ لاءِ اسپرين جي دوا هڪ ترت ساڪن درد جو ڪم ڏئي ٿي، ليڪن ان جو گهڻو استعمال ساري بدن ۾، خاص طرح دل تي، ڪمزوري پيدا ٿو ڪري، تهڙيءَ طرح هر عارضي علاج دائمي طرح ڪتب آڻڻ، خلاف مصلحت ۽ نقصانڪار آهي. اهو مادي جي فطرت جو ڪليه قاعدو آهي ته اعتدال کان سواءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دائميت يا مضبوطي هرگز حاصل نہ ٿي ٿئي. هر جوش ۽ اشتعال، خوف ۽ ڪمزوريءَ جي حالت ۾ سمجهہ ۽ فڪر جو توازن قائم نٿو رهي سگهي، تنهنڪري انساني ڪمزورين ۽ خامين کي مدنظر رکندي، مطلق العنان حاڪم، ڊڪٽيٽر ۽ چالاڪ سياسي ليڊر، اڪثر پنهنجي مقصدن ۾ ڪاميابي حاصل ڪرڻ لاءِ، ماڻهن ۾ جوش يا خوف، ڪن وهمي، فرضي ۽ هنگامي مسئلن بنسبت پيدا ڪري، سندن فڪر جو ماد و مسخ ڪري، پنهنجي پويان اندا ڌنڌ هلائڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. مسلم ليگ ليڊرن بہ ساڳئي طريقي تي، انگريزن جي پنهنجي شهنشاهي مصلحتن خاطر هندن ۽ مسلمانن ۾ نفاق پيدا ڪرڻ جي پاليسيءَ جو فائدو وٺي، هندن جي صاحب اقتدار طبقي جي تنگ نظر ۽ خود مطلب روش ۽ مسلمانن جي پڙهيل ۽ ملڪيت واري طبقي جي سيڌن جي پيدا ڪيل حالتن جي آڌار تي، مسلم عوام ۾ قومي هستيءَ جي ختم ٿيڻ جو خوف ۽ خطرو پيدا ڪري، کين ان کي منهن ڏيڻ لاءِ "اتحاد" جي تلقين ڏيڻ شروع ڪئي. هو ان مقصد ۾ ڪامياب ٿيا، مسلمانن سندن ميات ڏنو، پاڪستان حاصل ٿيو.

خطرو ۽ امن، ڏک ۽ سک، انساني زندگيءَ سان هميشه وابستہ رهن ٿا. هر خطري جي پٺيان امن آهي، ۽ ڪوبہ امن خطري کان خالي نہ آهي: اهڙيءَ طرح سان سک ۽ ڏک بہ هميشه ڦرندا گهرندا رهن ٿا، دائميت ڪنهن کي نہ آهي. خود قدرت رات پٺيان ڏينهن ۽ ڏينهن پويان رات آڻي ٿي. پاڪستان قائم ٿيڻ بعد اهو عوام جي فائدي پٺاندر هو تہ خطري ۽ خوف جي حالتن واريءَ پاليسيءَ کي ختم ڪري، امن جي حالتن مطابق سياست کي از سرنو بدلايو وڃي ها. ليڪن ڏٺو ويو تہ ليگ ليڊرن انجي برعڪس عمل ڪيو، اهي قومي مرض جا حقيقي ماهر ڪونہ هئا، جو عارضي ۽ دائمي علاج جي وچ ۾ تميز ڪري سگهن. ازانسواءِ منجهانئن ڪيترا نا اهل، راشي، خود مطلب ۽ قومي رهبريءَ لاءِ رواجي حالتن هيٺ اڻ لائق هئا. تنهن کان سواءِ کين معلوم هو تہ غير معمولي حالتن جي تقاضا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

موجب جڏهين جوش ۽ خوف جي حالتن هيٺ قومي سمجهه جو توازن بگڙيل هو، تڏهين هنن قوم کي هڪ اهڙي ذهني ۽ طبعي اضطراب جي حالت ۾ آڻي بهاريو هو، جو جيڪڏهين حالتن جي ساز گار ۽ پر امن هئڻ جو اعلان ڪري پاليسي بدلائي وڃي ها ته منجهانئن ڪيترا ساڳين پوزيشنن تي قائم رهي نه سگهن ها؛ تنهنڪري پنهنجي ذاتي ۽ طبقاتي مفاد کي مدنظر رکي، هنن نه ليگ کي ختم ڪيو ۽ نه خوف ۽ خطري جي ختم ٿيڻ جو اعلان ڪيو. اڳي پاڪستان جي حاصل نه ٿيڻ ۽ هندن جي اقتدار قائم ٿيڻ جو خطرو سندن سامهون هو، ته هاڻ وري پاڪستان جي ڪمزوريءَ يا ختم ٿيڻ، جهوناڳڙه، حيدرآباد، ڪشمير وغيره جي دشمن جي هٿ چڙهي وڃڻ، دهريت ۽ ڪميونزم جي اچڻ جو انديشو پيش ٿين.

انهن بهانن ۽ عذرن جي آڌار تي، قوم ۾ اظهار راءِ، جماعت بنديءَ، تقرير ۽ تحرير جي آزاديءَ تي (جي قومي غور ۽ فڪر ۾ نئين زندگي پيدا ڪرڻ لاءِ ضروري ڳالهيون آهن) بندش وجهي قوم جي اجتهادي جذبي کي ڪند ڪيو پيو وڃي. گهڻي وقت خوف ۽ خطري جي آسيب هيٺ رهڻ ڪري سندن حواس باخته ٿي پيا آهن، نظرون نيڌيون ٿي ويئون اٿن، سمجهه الٽي ٿي پيئي اٿن، جنهنڪري هر شي کين ابتي پيئي ڏسڻ ۾ اچي. اختلاف راءِ، نقطه چيني، جماعت سازيءَ ۽ عوام جي حالت سڌارڻ لاءِ صلاح مشوري ڏيڻ ۾ کين خوف ۽ خطرو نظر اچي رهيو آهي، جنهن مان سندن سالم دماغيءَ ۽ صحيح الراءِ هجڻ بابت شڪ پيدا ٿين ٿا.

اسانجي نظر ۾ زياده عرصي تائين عوام کي خوف جي دوا پيارڻ قومي جسم کي ڪمزور ۽ بزدل بنائڻ جي برابر آهي. وقت آيو آهي جڏهين قومي مرض جي پوريءَ طرح شناخت ڪرڻ بعد اسان انجي، عارضي اتحاد جي عيوض، دائمي اتحاد لاءِ علاج ڳوليون. ظاهر آهي ته اهو حقيقي اتحاد مسڪينيءَ، جهالت،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بداخلاقيءَ، بزدليءَ ۽ خوف جي، دور ڪرڻ سان حاصل ٿي سگھندو، ۽ نه خطري پيدا ڪندڙ بيسود ۽ عارضي علاجن جي ذريعي.

(۹) آزاد راه ۽ اختلاف جي مخالفت

قدامت پسند، مردار خيال ۽ خود مطلب شخصن ۽ طبقن کي هر تبديليءَ، انقلاب ۽ ڦير گھير کان خوف رهندو آهي ۽ هنن جون طبيعتون بيٺل پاڻيءَ، ڪمزور درخت ۽ دل جي مريض وانگر سورج جي روشنيءَ ۽ هل چل کان پرهيز پيئون ڪنديون آهن، جيتوڻيڪ پاڻيءَ لاءِ وهڪرو، درخت لاءِ روشني ۽ ماڻهوءَ لاءِ هلچل سندن ترو تازگيءَ واسطي نهايت ضروري شيون آهن.

ڪانگريس ۽ انگريزي حڪومت جي تصادم، ۽ ليگ اندر رجعت پسند ۽ ترقي پسند عناصرن جي باهمي اختلاف حالتون اهڙيون پيدا ڪيون جو انگريزن جي منظور نظر خوشامدڙين، وڏين ملڪيتن وارن، جاه طلب، بيڪار ۽ اڻ لائق ماڻهن جي وڏي انبوه اچي مسلم ليگ جي دامن ۾ پناه ورتي. هنگامي حالت هيٺ جڏهن عوام کي سوچ ۽ سمجھ جو موقعو نه مليو تڏهن اهي ماڻهو فخر قوم، مجاهد ملت، محافظان دين ۽ فاتحان پاڪستان جي نالن سان سڏجڻ لڳا، سندن سڀ عيب ۽ خاميون حالتن جي هنگامه آرائي هيٺ لڪي ۽ ڍڪجي ويون ۽ پاڪستان قائم ٿيڻ بعد حڪومت جي سمورين اقتدار وارين جاين تي هنن وڃي قبضو ڪيو.

ليڪن جيئن وقت گذرندو ويو تيئن سندن ڊگھين دعوائن ۽ وڏن واعدن جو پردو چاڪ ٿيندو ويو. هو ملڪ مان نه مسڪيني ۽ غربت دور ڪري سگھيا، نه جهالت جي پاڙ پٽي سگھيا، ۸۰ لک ماڻهو وطن کان بي وطن ٿيا ۽ انهن مان اڪثر جي پوريءَ طرح رهائش ۽ گذر معاش جو ڪو خاطر خواه انتظام نه ڪري سگھيا. ملڪ جي ڪثير تعداد ماڻهن کي نه رهڻ لاءِ گھر آهي، نه کائڻ لاءِ پورو کاڌو، ۽ نه پائڻ لاءِ پوريءَ طرح

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

کپڙو ميسر نه ٿي سگهيو آهي. جيڪڏهن بد اخلاقي، بد امني، عملداري ظلم، رشوت خوري ۽ شرابخوري گهٽجڻ بدران وڌي رهي آهي، جيڪڏهن ڏاڍن جي هٿان مسڪين پيڙجي رهيا آهن ۽ ڪو به فرياد پڌڻ وارو ڪونهي، ته انهن سمورين حالتن لاءِ جوابداري مسلم ليگ ليڊرشپ جي ڪلهن تي آهي: جيئن جيئن ماڻهن کي انهن ڳالهين جو احساس ٿيندو ويو تيئن ٿي انهن ۾ بي چيني وڌڻ لڳي. هو نقطه چيني ڪرڻ لڳا. دانهن فرياد لاءِ آواز اٿارڻ شروع ڪيائون. جيئن ته مسلم ليگ ليڊرن کي پير هٿائي ڪونه، تنهنڪري ڪين سستي ۽ سهنجي هٿ آيل طاقت ۽ اقتدار کي وڃائڻ جو خطرو محسوس ٿيڻ لڳو. انڪري سندن پاليسيءَ جي خلاف هر نقطه چيني کي هو اسلام ۽ پاڪستان خلاف بغاوت سان تعبير ڪرڻ لڳا. هر مخالفت ڪرڻ واري کي دشمن، غير جو ڇاڙتو، پنجون ڪالم، غدار ملت وغيره جا لقب ڏيڻ شروع ڪيائون. مخالف اخبارن تي بندش وجهڻ، جلسن ۽ ميٽنگن تي روڪ ڪرڻ، "سيفٽي" ۽ فرنٽيئر ريگيوليشن کي مخالفن جي خلاف استعمال ڪرڻ، سندن عام ڏنڌو ٿي پيو. سندن مغربي آقائن جي اڳيان ۽ دنيا کي عام طرح فريب ڏيڻ خاطر اگرچه جمهوري طريقه حڪومت، اظهار راءِ ۽ جماعت سازيءَ جي آزاديءَ جون ڳالهيون ڪرڻ لڳا، ليڪن عمل ۾ اهي طريقا استعمال ڪيائون ٿي، جنهن ڪري نه ڪا بي جماعت وجود ۾ اچي ٿي سگهي، نه مخالفت جو آواز اڀري ٿي سگهيو. سندن حواس باختگيءَ جو اهو عالم آهي جو مخالفن جو سوشل بائيڪاٽ ڪيو وڃي ٿو، ۽ ڪيترا ته کليو کلا پڻ اهو ظاهر ڪري رهيا آهن ته ليگ کان سواءِ ڪنهن بيءَ جماعت کي وجود ۾ رهڻ جو حق نه آهي. خان عبدالغفار خان کي، سندن اڳيان سر نه نمائڻ ۽ بيعت نه ڪرڻ ڪري، جملي عزيزن، قريبن ۽ پوئلڳن سوڌو بنا ڪيس هلائڻ جي جيل ۾ موڪليو ويو. خان عبدالصمد خان سان ساڳي روش اختيار ڪئي ويئي. سوين هارين ۽ مزورن جي اڳوانن، ڪميونسٽ پارٽيءَ جي ميمبرن، ترقي پسند شاعرن ۽ اديبن کي جيلن ۾ بند

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيو ويو آهي. مودودي صاحب کي ڪيترو وقت جيل ۾ رهائي پوءِ ڪيس آزاد ڪيو ويو. علامه مشرقي ڪافي عرصو جيل جون هوائون کائي مس مس ٻاهر نڪتو آهي. مون کي به ڪجهه وقت قيد ۽ نظر بند رکي ياد گيريءَ کان نه وساريو ويو. پين ڪيترن مخالفن کي به انهيءَ پاليسيءَ جو شڪار ٿيڻو پيو آهي، جن سمورن جو بيان ڪرڻ طوالت جو باعث ٿيندو.

پاڪستان ۽ هندوستان جي ورهاڱي جي ڪائونسل جنهن تي اسانجي مکيه مسلم ليگ ليڊرن مان به ڪي هئا، پنهنجي بيان ۾ هيٺيان الفاظ ظاهر ڪيا هئا:-

"سندن اهو ارادو آهي ته پنهي بئنڪن ۾ سيني باشندن کي شهري حقوق جي ادا ڪرڻ جي هڪ جهڙي آزادي هوندي، اظهار راءِ ۽ جماعت سازيءَ جي هرهڪ کي اجازت هوندي... ٻئي سرڪاريون وڏيڪ انجام ٿيون ڏين ته اهي ٥، آگسٽ ١٩٤٧ع کان اڳ پنهنجي سياسي مخالفن سان ڪو به امتيازي برتاءُ نه ونديون."

خود قائد اعظم جناح صاحب ١٣، آگسٽ ١٩٤٧ع تي پنهنجي پهرين آئين ساز اسيمبليءَ واريءَ تقرير ۾ جيڪي چيو سو به ساڳئي نموني جو هو. پاڻ فرمايائين ته:-

"آءٌ سمجهان ٿو ته هيٺر گذشته کي درگذر ڪري اوهان مان هرهڪ باشندي کي- پوءِ اهو ڪهڙي به فرقي جو هجي، اڳي اوهان سان ڪهڙا به اختلاف هجنس، يا ڪهڙي به رنگ، جاتيءَ ۽ متن جو هجي- ساڳئي ملڪ جو شهري، هڪ جهڙن حقن ۽ جوابداريون سان، شمار ڪرڻ گهرجي."

ليڪن ليڊرن انهن سيني انجامن جي ابتڙ روش اختيار ڪئي ۽ انهن سمورن اعلانن ۽ وعدن کي پوري ڪرڻ بدران ظاهر ظهور لوڙيو ۽ ختم ڪيو. ڪانگريس ۽ مهاسڀا جي ڪارڪنن کي عام دعوتن ۽ پراڻن جلسن ۾ گهرايو ويندو آهي، ليڪن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هر مذهب ۽ هر قوم سياسي مخالفن کي دشمن سمجهي سندن
پائمال ڪيو وڃي ٿو. پاڪستان جي اصل رهاڪن، مخلص
ڪارڪنن، عوام ۽ ملڪ لاءِ قرباني ڪندڙن، سڄي عمر غريبن
جي حقن لاءِ لڙندڙن کي غدار ملت جو لقب ڏنو ٿو وڃي.
ليڪن چئن ڪروڙن مسلمانن کي رڻ ۾ رولائي اچي مخلاتن ۾
مزا مائيندڙ، انگريزن جا نمڪ پروردہ، رشوتن تي گذر
ڪندڙ، پين جي پگهر جي پورهئي تي پيٽ پاليندڙ، فخر دين
و ملت بنجي ويا آهن.

پاڪستان جي حفاظت ۽ ترقيءَ لاءِ جڏهين به امان ۽ پين
ڪيترن سياسي مخالفن بنا شرط ۽ لالچ جي پنهنجون خدمتون
مسلم ليگ ليڊرن کي پيش آڇيون آهن ته جواب اهو پئي مليو آهي
ته ليگ کان ٻاهر هو نه ڪنهن جماعت کي تسليم ڪندا ۽ نه هنن
کي ڪهڙن غير ليگيءَ کي برداشت ٿي ڪرڻو آهي.

پر هندڙ انهن کا هين مان اندازو ڪري سگهندا ته جتي طاقت
۽ اقتدار جي اهڙي هڪ هٽي هوندي اتي قوم جي ذهني، سياسي
۽ اقتصادي فلاح ۽ ترقيءَ جي امير ڪهڙيءَ طرح رکي سگهجي
ٿي؟ هڪ جاءِ تي بند تيل پاڻي آخر بدبوءِ ڪري ويندو، تازگيءَ
لاءِ وهڪري جي ضرورت آهي. قومي زندگيءَ جو وهڪرو
اظهار راءِ ۽ جماعت سازيءَ جي آزاديءَ سان قائم رهي سگهندو
آهي ۽ نه مخالفت کي ختم ڪرڻ جي ذريعي.

(٣) نفرت کي سياسي طريقه ڪار بڻائڻ

مسلم ليگ ليڊرن دنيا جي نازي ۽ فسطائي جماعتن جي
پاليسيءَ مان، خاص ڪري هٽلر ۽ مسوليني جي ڊڪٽيٽرين هيٺ ڪيل
هيون ۽ هلايون پئي ويئون، سبق سکي مسلمانن کي هندن جي
برخلاف نفرت جي بنياد تي منظم ڪرڻ جي روش اختيار ڪئي.
جيئن هٽلر جرمنيءَ وارن کي بهترين نسل سمجهي انهيءَ کي
بام عروج تي پهچائڻ ۽ دنيا تي قبضي ڪرڻ لاءِ جرمن قوم کي
منظم ڪرڻ گهريو ٿي، تيئن هنن به مسلمانن کي بهترين قوم جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خوشنما ۽ خود فريب لقب ڏيئي، انهن کي غلبہ اسلام جي نالي ۾ ڪتو ڪرڻ گهريو ٿي. انهيءَ مقصد کي پهچڻ لاءِ جرمنن جي راه ۾ رنڊڪ يهودي ظاهر ڪيا ويا ۽ مسلمانن جي اڳيان هندو رکيا ويا، تفاوت صرف هي هو تہ نازي تحريڪ نسلي برتريءَ جي بنياد تي هئي، ۽ مسلم ليگ تحريڪ مذهبي برتريءَ تي قائم ڪئي ويئي هئي.

هاڻ اسان کي ڏسڻ گهرجي تہ جنهن اسلام جي نالي ۾ اها پاليسي هلائي ٿي ويئي، ڇا اها پاليسي انهيءَ جي اصولن مطابق هئي يا برخلاف؟

اسلام دنيا ۾ امن ۽ صلح جو پيغام آڻي انساني برادري قائم ڪرڻ لاءِ پيدا ٿيو. قرآن ۾ آيو آهي تہ:-

"ادع الي سبيل ربڪ بالحڪمت والموعظت الحسنت وجادلهم بالتي هي احسن."

(ماڻهن کي راه حق طرف دعوت ڏي، سياڻپ ۽ سهڻي گفتگو ذريعي، ۽ ساڻن اختلاف بهترين نموني فيصل ڪر)

ٻئي هنڌ آيو آهي تہ:-

"لا اڪراه في الدين قد تبين الرشد من الغي"

(دين جي معاملي ۾ زور زبردستي نہ آهي، ڇاڪاڻ تہ گمراهيءَ کان هدايت صاف جدا پڌري پيئي آهي)

اسلام جي تشريح صاف، سٺن لفظن ۾ صوفي بزرگن ٻن اهڙيءَ طرح ڪئي آهي. چون ٿا تہ "عشق عين اسلام آهي".
سنڌ جو سرتاج شاعر شاه عبداللطيف فرمائي ٿو تہ:-

"پريان سندي، پار جي مڙيئي مٺائي
ڪانهي ڪڙائي، چکين جي چيت ڪري."
"تان ڪا ڪاني پاءِ، ونين ۾ وصال جي
دوبينائي دور ڪري، معرفت ملهاءِ."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ليڪن ليگ ليڊرن مسلمانن کي منظم ڪرڻ جا طريقا انساني محبت جي بجاءِ نفرت جي بنياد تي رکيا. هر اختلاف رکندڙ جي برخلاف، خواه هندو هجي يا مسلمان، نفرت ڦهلائڻ ۽ اشتعال ڏيارڻ سندن روزمره جو ڌندو ٿي پيو.

ان جو لازمي نتيجو مخالفن ۾ رد عمل طور نفرت ۽ اشتعال جي پيدا ٿيڻ ۽ خود جماعت اندر آزاد راءِ جي ڪلي خاتمي جي صورت ۾ نڪتو. اسلام جيڪو تبليغ جو مذهب آهي، اهڙين حالتن هيٺ ڪيئن واڌارو ڪري سگهندو، سو اسانجي سمجهه کان ٻاهر آهي.

اها پاليسي عارضي طور ڪتب آڻين ها ته به ان کي برداشت ڪٿي ڪجي ها، جيتوڻيڪ اسلام جي اصولن مطابق اعليٰ مقصدن کي پهچڻ لاءِ ذريعا به نيڪ هئڻ ضروري آهن. پر ڏسڻ ۾ پيو اچي ته ليگ ليڊر اڃان به ان ساڳيءَ پاليسيءَ تي عمل ڪري رهيا آهن. هو بنا تميز بري ۽ ڀلي جي، هر طريقي کي، جنهن مان ڪين عارضي ڪاميابيءَ جو امڪان نظر ٿو اچي استعمال ڪرڻ کان نٿا گسن.

دنيا جي تاريخ شاهد آهي ته جن گروهن جي پاليسي نفرت تي رکيل هئي، اهي نه صرف پاڻ تباهه ٿيا ليڪن انهن پاڻ سان گڏ پنهنجي قومن کي به وڏو نقصان پهچايو آهي.

ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته هنن جي اهڙيءَ نفرت واري پاليسيءَ پيدا ڪرڻ ڪري ڏهه لک مسلمانن جي قتل ٿيڻ، پنجاهه هزار بي گناهه مسلمان عورتن جي ڪجهي وڃڻ، چئن ڪروڙ مسلمانن جي دربدر خاڪ بسر ٿيڻ بعد به اڃان هنن ڪوتاهه بين ليگي ليڊرن جي دل نه ڀري آهي؛ شايد مسلمانان عالم ۽ پاڪستان ڏانهن سندن ڪو حساب رهيل آهي، جو وري به ساڳيءَ نفرت جي بنياد تي کين منظم ڪري وري ڪنهن بيءَ مصيبت جي منهن ۾ ڏيڻ جو ارادو رکن ٿا. هن وقت اسلام جي سهٽي نالي ۾ رجعت پسند، چالاڪ ۽ خود مطلب "سياستدان" ليگ تي قبضو ڪري ويٺا

آهن. ۽ هو پنهنجي طاقت ۽ اقتدار قائم رکڻ لاءِ آزمايل پراڻا نفرت جا طريقا جن جي ذريعي ماڻهن کي عارضي طرح حقيقي اسلامي اصولن جي برخلاف، گڏ ڪري ٿي سگهيا ايان ۽ هٽان چڏڻ لاءِ تيار نه آهن.

انهيءَ حالت ۾ ملڪ ۽ قوم جي خير خواهن جو اهو فرض ٿيو پوي ٿو ته جنهن جماعت جي پاليسيءَ مان مذهب، ملڪ ۽ قوم کي نقصان پهچڻ جو انديشو هجي، انکي ويجهو به نه وڃن ۽ اهڙيءَ نقصان ڪار شيءِ کان ماڻهن کي خبردار ۽ آگاهه ڪرڻ پنهنجو انساني فرض ڪري سمجهن.

٤- وقتي مصلحتن جي بنا تي اخلاقي معيار کي ختم ڪرڻ.

هنگامي جماعتن جو هميشه کان دستور پئي رهيو آهي ته وقتي ضرورتن ۽ مصلحتن جي بنا تي اخلاقي معيارن کي نظر انداز ڪري حالتن پٽاندڙ طريقه ڪار اختيار ڪن. ليڪن جيڪڏهين ڪا جماعت رواجي حالتن ۾ دائمي طرح سان حڪومت ۽ قومي ڪاروبار ۾ اخلاقي اصولن تي وقتي مصلحتن ۽ ابن الوقتيءَ جي پاليسيءَ کي ترجيح ڏيندي، ته اها جماعت ملڪ ۽ قوم لاءِ هرگز فائديمند ٿي نه سگهندي. اعليٰ، ديرپا ۽ دائمي مقصدن حاصل ڪرڻ لاءِ ذريعا به اهڙائي هئڻ ضروري آهن. جيڪڏهين ڪنهن شيءِ جو بنياد خراب ۽ ردي هوندو، ته انتي مضبوط ۽ پائدار عمارت هرگز تيار ٿي ڪين سگهندي. ظاهري ۽ عارضي سوالن جي ڪري بنيادي ۽ دائمي مسئلن کي پوئتان اڇلڻ دانشمنديءَ جو ڪم نه آهي.

اها نهايت افسوس جهڙي ڳالهه آهي ته مسلم ليگ ليڊرن جي ساريءَ سياست جو مطمح نظر شخصي طاقت ۽ اقتدار ۽ طبقاتي مفاد تي رکيل هئڻ ڪري، هن ملڪ ۽ قوم جي حقيقي مسئلي جي حل ڪرڻ طرف هن وقت تائين ڪوبه خاص توجهه ڪانه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏنو آهي ۽ اهڙن سوالن کي، اختلاف راءِ پيدا ٿيڻ ۽ سنڌ ۾ اقتدار کي نقصان پهچڻ جي انديشي کان هنن هميشه غير محدود عرصي تائين ملتوي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. جڏهن به ڪنهن آزاد خيال، ايماندار يا دردِ دل رکندڙ ڪارڪن سنڌ ۾ توجهه انهن مسئلن طرف ڇڪائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، ته انکي اڻ ضروري، يا اختلاف ۽ رنڊڪ پيدا ڪندڙ ظاهر ڪري پنهنجي نظر التفات کان دور رکڻ جي ڪوشش ڪئي اٿن، جنهنڪري رکو خوشامندڙ يا بي ايمان خود مطلب ۽ بي اصول ماڻهو سنڌ ۾ بارگاهن ۾ باريات ٿي ويا آهن، ۽ مخلص قومي خادمن ۽ قرباني ڪندڙن جي، سنڌ ۾ مشرب سنگت اندر اڪثر ڪمي ٿي رهي هئي.

انهيءَ ساريءَ پاليسيءَ جو نتيجو اهو ٿي نڪتو آهي ته غريبن کي ظالمن جي چنبي کان ڇڏائڻ، مسلمانن جي اجتماعي زندگيءَ کي پاڪ صاف ڪري، انهنجي ترقيءَ ۽ ڀلائيءَ لاءِ ڪوشش ڪرڻ، ملڪ مان غربت، جهالت، بدامني، رشوت ۽ استعمال غرضيءَ دور ڪرڻ طرف اڄ تائين منجهائڻ ڪو به ڌيان ڪونه ٿو ڏني.

مسلمانن جي اتحاد ۽ اتفاق جي نالي ۾، ۽ پاڪستان جي مضبوطيءَ جي پردي ۾ هر ڪنهن قسم جا رشوتي، بليڪ مارڪيٽي، ظالم، خود مطلبي، عهدن ۽ اقتدار جا طالب، ۽ مفت خور اچي ليگ جي پليٽ فارم تي گڏ ٿيا، جتي ليڊرشپ لاءِ ڪو به اخلاقي لازمي شرط ڪونه هو، نتيجو اهو نڪتو جو خود ليڊرن ۾ ايمانداري ۽ پرهيزگاريءَ جي عدم موجود هئڻ ڪري، جوا، شراب خوري، بدڪاري، رشوت ۽ ٻين اهڙين اخلاقي خرابين تي ڪنٽرول ٿي ڪئي ويئي: خدمت خلق، غريبن جي همدردي، سادگيءَ سان هلڻ، ملڪ مان غربت، بي ڪاريءَ، جهالت ۽ استعمال غرضيءَ کي دور ڪرڻ جي سوالن تي ٽوليون ۽ خنده زنيون ٿيڻ لڳيون، اهڙيءَ طرح جماعت تي جاگيردارن، شاهوڪار طبقن جي مخصوص.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽولي جو قبضو ٿي ويو، جن انڪي پنهنجي شخصي طاقت ۽ اقتدار قائم رکڻ ۽ طبقاتي مفاد حاصل ڪرڻ لاءِ پڻ ڪتب آندو آهي. ڪين غريب ۽ مظلوم عوام جي حالت درست ڪرڻ جي ڪابه ڳالهه پسند نه پئي آئي آهي. جڏهين اڪثر مسلم ليگ ڪارڪنن جي بد ديانتيءَ ۽ برائيءَ جا مثال مکيه ليڊرن اڳيان پيش پئي ڪيا ويا آهن، ته ان ڪي وڌاءُ يا اڻ ٿو امر سمجهي نظر انداز ڪيو پئي ويو آهي. اهڙين حالتن هيٺ اڄ اها صورت حال وڃي بيٺي آهي جو سندن ذهن ۾ معاشي برابريءَ ۽ معاشرتي انصاف جهڙن انساني اوصافن ڪي رکو نالي ماتر به ڪٿي جڳهه نٿي ملي سگهي. دنيا ڇائي ٿي ته مسلم ليگ پاڪستان جي اندر سمجهه ۽ صلاحيت، امن ۽ ترقيءَ آڻڻ جي بدلي تعصب ۽ نفرت، بدامنيءَ ۽ تعطل، ڊپ ۽ گمراهيءَ جو دور دورو آندو آهي.

اسلام جي تعليم مطابق سچي ۽ صحيح مسلمان ٿيڻ لاءِ ماڻهو کي زندگيءَ ۾، اخلاقي اصولن پٽاندر، قول ۽ فعل ۾ يڪسان ٿيڻ گهرجي. درحقيقت صحيح مسلمان جي سڃاڻپ سندس روزمره جي حياتيءَ مان ظاهر ٿئي ٿي.

"وجعلنا ڪم امت وسطا لتکونوا شهداءَ علي الناس"

("اوهان کي هڪ اهڙي امت بنايو اٿئون جو اوهان انسان ذات لاءِ مثال ٿي ڏيکاريو")

ظاهر آهي ته انسانيت جو هيءُ افضل درجو، شراب خورن، بدڪارن، شخصي ۽ طبقاتي مفاد لاءِ عوام کي ڪتب آڻيندڙن، فرعوني نموني جي زندگي گذاريندڙن کي، جن جي ساري زندگي اسلامي سادگيءَ ۽ پرهيزگاريءَ جي اصولن جي برعڪس گذري، هرگز حاصل نه ٿي سگهندو. سنڌ اسيمبليءَ ۾ آل انڊيا مسلم ليگ جي ليڊرن وقتي مصلحتن جي بنا تي جن ماڻهن کي ٽڪيٽون ڏنيون ۽ انهن کي وري جن ناجائز ۽ ڪڌن طريقن سان ڪامياب ڪرايو ويو، ڪنهن کان مخفي نه آهن. قومي خادمن ۽ مخاص ڪارڪنن تي بدمعاش، جاهل، رشوت خور، شراب خور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۴ خود مطلب ماڻهن کي ترجيح ڏني ويئي.

اهي ڳالهيون پاڪستان بڻجڻ کان اڳي جون هيون. ممڪن آهي ته ڪي ماڻهو انکي ان وقت جي غير معمولي حالتن جي موجود گيءَ ۾ جائز سمجهن، پر وڌيڪ عجب جي ڳالهه هيءَ آهي ته پاڪستان بڻجڻ کانپوءِ به مسلم ليگ ليڊرن ڪم و بيش ساڳيائي طريقا هٿي اختيار ڪيا آهن. هينئر به ليگ ٽڪيٽ ملڻ جو دارومدار اميدوار جي پيسي، خوشامد، خانداني اثر، جي حضوريءَ وغيره لياقتن جي آڌار تي هٿي رهيو آهي.

سنڌ اندر شهداد پور، دادو ۽ ڦنبر اليڪشن ۾ مسلم ليگ جون ٽڪيٽون ڪهڙين لياقتن ڪري ڏنيون ويون سو ڪنهن کان به ڳجهو نه آهي؛ ۽ ڪاميابيءَ لاءِ ڪهڙا طريقا اختيار ڪيا ويا سي انهيءَ جماعت لاءِ تاريخ سنڌ ۾ هميشه سياه داغ ٿي رهندا. پنجاب جي اليڪشن ۾ پاڪستان جي وزير اعظم مرحوم لياقت علي خان جي اکين جي سامهون جيڪي ٿي گذريو سو ڪنهن کان مخفي نه آهي. مرڪز کي صوبن جي وزارتن يا ٻاهرين ملڪن ۾ ايلچين موڪلڻ لاءِ جي لياقتون مد نظر آهي سي به عالم آشڪار آهن. سنڌ جو مثال اکين اڳيان آهي. ليگ جي اعليٰ عهديدارن کي خانبهادر کهڙي جڏهين ذرا خود داريءَ جي مادي هئڻ جو گمان پيو ته ڪيس ڊسمس ڪري انڪواريءَ لاءِ هاءِ ڪورٽن جي ججن جو ٽربيونل وهاريو ويو؛ خرچ سنڌ جو ليڪن نه سنڌ سرڪار جي اجازت ۽ نه سنڌ اسيمبليءَ جي منظوري ورتي ويئي، ججن انڪواري هلائي ذري گهٽ اڌو ڳابريون چارجون ثابت ڪيون؛ ان تي پاڪستان جي وزير اعظم صاحب مرڪزي اسيمبليءَ ۾ قاعدو پاس ڪرائي ڪيس ٽن سالن لاءِ پبلڪ لائيف کان خارج ڪري ڇڏيو؛ جنهن تي خانبهادر چيف ڪورٽ ۾ اهڙيءَ طرح قانون پاس ڪري، ڪيس قانون پاس ٿيڻ کان اڳ ٿيل ڏوهن لاءِ جوابدار ٺهرائڻ جي برخلاف دعويٰ داخل ڪئي؛ آخر ڪجهه وقت کان پوءِ ڪورٽ انهيءَ ڪارروائيءَ کي بيقاعدي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لهرايو، خانبهادر انتي وري پنهنجي اسيمبلين جو ميمبر ٿيو. انصاف جي تقاضا اها هئي ته جنهن صورت ۾ کيس چيف منسٽريءَ تان ڊسمس ڪيو ويو هو ته وري کيس يڪدم ساڳي عهدي تي اچڻ جي اجازت ڏني وڃي ها يا قانون جي خامين کي درست ڪري وري کيس پبلڪ لائيف ۾ اچڻ کان روڪيو وڃي ها، پر طريقو ٻيو اختيار ڪيو ويو. اول ۾ هن کي آزمائش خاطر ٻاهر رکيو ويو ۽ جڏهين ارباب حل و عقد کي يقين ٿيو ته هو هاڻ بنهه ڪٺ ۽ سندن فرمانبردار ٻانڌو ٿي چڪو آهي، تڏهين کيس وري طاقت ۾ آندو ويو. آخر هن ساري ناٽڪ جو مقصد ڇا هو؟ جي هو ڏوهي هو ته انکي طاقت کان مطلقا محروم رکيو وڃي ها، پر جي هو بي ڏوهي هو ۽ هي سارو تماشو رڳو انکي مطيع ڪرڻ لاءِ ڪيو ويو هو ته پوءِ ڇو ٿي هر ويرو دنيا کي دوکو ڏنو ويو!

انهن سڀني ڪارروائين مان پڙهندڙ معلوم ڪري سگهندا ته ليگي ليڊرن وٽ اخلاقي معيار ۽ اصول ڪيتري قدر نه ختم ٿي چڪا آهن!

(۵) ملڪ جي تعميري ۽ اصلاحي مسئلن کي وقتي مصلحتن خاطر نامعلوم وقت تائين پوئتي هٽائڻ.

رجعت پسند طبقي ۽ شخصي اقتدار قائم رکڻ وارن ماڻهن جو اهو دستور پئي رهيو آهي ته ملڪ جي تعميري ۽ اصلاحي سوالن کي "وقت جي نزاڪت" ۽ "قومي انتشار" جي بهاني تي غير محدود وقت تائين ٽاريندا اچن. مسلم ليگ ليڊر به انهي دستور جا قائل ۽ ان تي عمل پيرا پئي رهيا آهن.

پاڪستان بنجڻ کان اڳ جڏهين سندن توجهه جماعت مان خود مطلب شخصن، خوشامدڙين، انگريزن جي ايجنٽن کي ڪڍي، انکي پاڪ صاف ڪرڻ ڏانهن ڇڪايو ٿي ويو، پاڻ ميو پائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسيمبلين ذريعي ملڪ ۾ سڌارن آڻڻ، رشوتن بند ڪرڻ، وزارتن ۽ عهدن کي شخصي ۽ طبقاتي نفعي لاءِ ڪتب اچڻ کان روڪڻ لاءِ زور ٿي رکيو ويو، ته انهن سوالن کي قومي انتشار پيدا ڪرڻ جا ڪارڻ ظاهر ڪري، اهڙن اختلافي مسئلن کي پاڪستان جي حاصل ٿيڻ تائين هٽ لائڻ کان منع ٿي ڪئي ويئي.

اسانکي سندن اهڙي قسم جي دليلن جي صداقت ۾ ان وقت به شڪ هو، جنهنڪري ڪِهڙيون ئي دانهون ڪيونسون، پر انهن چيخن ۽ پڪارن نه ليگ ليڊرن تي اثر ڪيو ۽ نه ستل ۽ گمراه ڪيل عوام ئي اسان جي آواز تي ڪن ڏنو. اسان ترسياسين ته ممڪن آهي ته "وقت جي نزاڪت" گذرڻ بعد ليگ ليڊر پنهنجي پاليسي بدلائين، ليڪن هنن جو وري به "ساڳيو ڪتو ۽ ساڳيو رنبو": هڪ نه ٻئي بهاني ملڪ جي ضروري مسئلن کي فقط سڪڻ دلاسن ۽ ٿلهن انجامن جي وسيلي ٽاريو ويو.

اول ۾ چيو ويو ته پاڪستان کي حاصل ٿئي اجا گهڻو وقت نه گذريو آهي، هو اجان تنجڻ جو ٻار آهي، کيس نرسنگ جي ضرورت آهي- انکري تڪڙ نه ڪرڻ گهرجي. ان کان پوءِ سموري عرصي اندر ڪڏهين ملڪ کي هندوستان جي چڙهائيءَ جو خوف ئي ذهن نشين ڪرايو ويو، ته ڪڏهين جهوناڳڙهه، حيدرآباد دکن ۽ ڪشمير جي آزاديءَ جو مسئلي ئي سامهون آندو ويو. هاڻ سڀ کان زياده وري ڪميونزم جو خطرو اڏو پيو آندو وڃي.

جي خوف ۽ خطرا پاڪستان قائم ٿيڻ کان اڳ هڪ صورت ۾ پيش ٿي ڪيا ويا، سي هاڻ ٻيءَ صورت ۾ پيش ڪيا وڃن ٿا، رڳو سندن رنگ پيا روز بروز بدلجن. اسانکي ڪو به يقين نٿو ٿئي ته جيستائين موجوده ليگ ليڊرن جو گروه اقتدار ۾ آهي، ان وقت تائين ڪو اهي خطري جا گهنڊ ڪڏهين به جهڪا ٿيندا يا ملڪ ۽ قوم جي ترقيءَ ۽ ڀلي لاءِ ڪو خاطر خواه ۽ نمايان قدم کڻڻ ۾ ايندو: ڇاڪاڻ ته اهڙي قدم کڻڻ مان سڀ کان اول ته سندن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پنهنجي شخصي اقتدار ۽ طبقاتي مفاد کي نقصان پهچڻ جو خطرو آهي. اخبارن جي اڪثريت اڳي ئي سندن قبضي ۾ آهي، جن جي ذريعي سدائين اها خوف جي گهنڊ ٿي وڄندي رهندي.

آخر هنن اشرافن کي ڪهڙي ڳالهه کٽي ڪئي آهي، جو پنهنجو سهيو سکيو جندڙو آزار ۾ وجهن! جيڪڏهين جاگيرداري ۽ زمينداري سرشتي کي ختم ڪري، هر ڪنهن ڪنڊ آباد گار کي گذر معاش لاءِ پنهنجو زمين جو ٽڪرو ڏين ٿا، ته سندن طرفدارن جي زميندارين کي نقصان ته پهچي ۽ سندن ساري طبقي جي ناراض ٿيڻ جو امڪان آهي: پوءِ چو ڪکر ۾ ڪڙو هٽي، پنهنجي هٿن سان پاڻ کي ڏنڪائين! اهڙيءَ طرح سان، جي ڪارخانا ٿا قومي ملڪيت بنائين، ته سندن هر طبقي جي ماڻهن جي ڪمائي ۽ نفعا ٿا ختم ٿين. صوبجاتي مسلم ليگي جيڪڏهن زميندار طبقي جا آهن، ته سندن مرڪزي آقائن جو تعلق وري تجارت ۽ ڪارخانن سان آهي.

رشوتن جو خاتمو به سندن رعب ۽ شان، طاقت ۽ اقتدار کي ڌڪ لڳڻ جو باعث ٿيندو: جي رشوتون ٿا بند ڪن، ته عمدين موٽر ڪارين ۽ تحفن جو ميسر ٿيڻ، وڏين دعوتن، ڊنرن ۽ "ائٽ هومن" جو ملڻ ۽ ڏيڻ، طرفدار اخبارن جي مدد لاءِ چندا ۽ حصا حاصل ٿيڻ، پوڏ فند ۽ ڪشمير فند وغيره جو وصول ٿيڻ ۽ اليڪشن لاءِ پيسن جي ملڻ ۾ سهوليت ڪانه ٿيندي. جڏهين بليڪ مارڪيٽيئر سلامت هوندا، تڏهين ئي ته سندن مربين جو مان رهندو!

تعليم کي وڌائڻ به خطري کان خالي ڪونهي. جي ماڻهن ۾ بري ۽ ڀلي، ايماندار ۽ بي ايمان جي سڃاڻڻ جي تميز جو ماده پيدا ٿيو، ته پوءِ ڪٿي ليگي ليڊرن کي "جي حضور" پوئلڳ ملندا ۽ ڪيئن وري سندن "اسلام جي علمبرداري" قائم رهي سگهندي!

غريب، خانه بدوش ۽ بي گهر ماڻهن کي اجهي ميسر ڪري

ڏيڻ لاءِ ڪروڙها روپين جي ضرورت ٿيندي: جي اهي تجويزون عمل ۾ ايند يون ته ساڳئي وقت هنن حضرات جي هوادار (ايئر ڪنڊيشن) ۽ فلڪ نما محلاتن، باغيچن، عاليشان فرنيچرن جي لاءِ مشڪل بچت ٿيندي. ڏهه ڏهه هزار ماهوار پاڻ تي خرچ ڪن ۽ بهترين موٽرون به رکن ۽ غريبن جي اجهي لاءِ پيسا به بچائين- سا ذرا مشڪل ڳالهه نظر پيئي اچي: ٻه ڳالهيون ساڳئي وقت هڪ هٽ ڪٿي ڪين سگهبا.

قومي اخلاق جي درستيءَ طرف توجهه ڏيڻ به هٽ ولي پاڻ کي مصيبت ۾ ڦاسائڻ جي برابر ٿيندو. پوءِ ليگ ليڊرن جون موجوده عياشيون، فرعوني زندگي گذارڻ جا طريقا، بي انتها ملڪيتن جو گڏ ڪرڻ، ۽ پيڻ ۽ کائڻ جون مجلسون ڪٿي رهنديون! هو ڪو خلفاي راشدين ڪونه آهن، جو ٿلهي سڪل مانيءَ، هڪ چادر ۽ اونداهي گهر تي اڪتفا ڪن. خلفاي راشدين جي ته فقط نالي ۽ ناموريءَ سان سندن واسطو آهي ۽ نه عملن سان، هنن جو "زيستن براي خوردن" آهي، پوءِ ڇو ويٺا آخرت جا اوسيڙا ڪن!

جيڪڏهين هنن جا اندر ڪولي ڪٿي ڏسندا، ته هنن کي سندن طريقي ڪار جي جواز ۾ هڪ مشهور معروف فلسفي جي نظريي جي مدد آهي، جنهن جو لب لباب هيٺئين طرح تي سگهي ٿو:-

"خدا پنج آڱريون برابر ڪين خلقيون آهن. ابتدائي خلقت کان وٺي اج تائين دنيا ۾ مسڪين هلندا ٿا اچن، هر ڪنهن جو بخت ۽ محنت انکي اوچ نيچ تي رسائين ٿا.

"دنيا ۾ "تنازع للبقا" جي اصول مطابق صالح ۽ مضبوط شي باقي رهندي ۽ ترقي ڪري سگهندي: لهذا هنن جو ترقي ڪرڻ سندن صلاحيت جي نشاني آهي: طريقهٔ ڪار جي درست ۽ صحيح هئڻ تي زور ڏيڻ سادگيءَ ۽ جهالت جي نشاني آهي.

"زمين جي پوکيندڙن ۾ وراهست جي سوال کي جو غير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شرعي ۾ خلاف فطرت سمجهن ٿا. شخصي ملڪيت ۾ دست اندازي ڪرڻ شخصي آزاديءَ جي خلاف آهي. ڪارخانن کي قومي ملڪيت بنائڻ بيڪار مشغلو آهي. قومي زندگي اهڙي اخلاقي درجي تي ڪانه پهتي آهي، جو سرڪاري نوڪر ڪارخانن کي ايمانداريءَ سان هلائي سگهن. عوام ۾ انهن کي ٺيڪ طرح هلائڻ جي صلاحيت پيدا ٿيڻي ڪانه ٿي آهي. ازانسواءِ اٿين ڪرڻ سان قومي زندگيءَ مان اجتهادي مادو ختم ٿي ويندو، جنهن جي عدم موجودگيءَ ڪري قومون ترقيءَ جي بجاءِ تنزل ڏي وينديون آهن. روس جي تجربن مان معلوم پيو ٿئي ته هو ڪا خاطر خواهه ترقي ڪري نه سگهيا آهن! ماڻهن کي هرو ڀرو جو سارو ڏيان گذراني مسئلن ۾ لڳائڻ گهرجي. ماڻهو صرف جسم ڪونه آهي. جسم هڪ فاني چيز آهي. دنيا گذر جو مڪان آهي. بهتر ڳالهه اها آهي ته ماڻهن جو توجهه آخرت ڏي ڇڪائجي، دنيا خاطر ڊڙهي مرڻ ته ڪتن جو ڪم آهي، وغيره وغيره!"

هن طبقي پنهنجي ساريءَ زندگيءَ جي اها دقيانوسي فيلسوفي هڪ عجيب نموني بنائي آهي، جنهن ۾ ڪنهن به قير گهير ۽ انقلاب کي رتيءَ ماتر به ڪا گنجائش ڪانه آهي.

هنن صاحبن کي پئسو، وقت ۽ انهن جي وسيلي حاصل ٿيل جي موقعا غور ۽ فڪر ڪرڻ لاءِ نصيب ٿين ٿا، تن کي هو رکو پنهنجي محدود دائري اندر پنهنجي مضبوطيءَ، ترقيءَ ۽ سينگار لاءِ صرف ڪن ٿا. هي بهشتي دنيا جا باشندا آهن؛ هنن کي ڏک ۽ سور ڪڏهن ويجهو به ڪونه ٿو وڃي؛ پنهنجي دنيا ۾ اهڙو مشغول آهن، جو ٻاڙي جي ٻروڙ ڪانه اٿن ته رنجايل جي رات ڪيئن ٿي گذري؛ هنن جو اٿڻ، ويهڻ، زندگي گذارڻ، مذهبي اعتقاد، تعليم، فلسفه زندگي ۽ احساس سڀ محدود دائري ۾ رهي تنگ ٿي پيا آهن. هندن زندگي سرا پا تاريڪي آهي.

اهڙي ماحول وارن ماڻهن کان، جن جي دماغن ۾ وسعت ۽ ڪشادگيءَ کي جڳهه ئي ڪانه آهي، ملڪ ۽ قوم جي مصيبتن،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏکن، غربت ۽ جهالت جي مرضن جي علاج جي اميد رکڻ ”پيرن کان پير گهرڻ“ جي برابر آهي.

مسلم ليگي ماحول کي سڌارڻ ۽ درست ڪرڻ جا دروازا ئي بند ٿي ويا آهن، اها بيڪار ۽ فرسوده عمارت درستيءَ ۽ مرمت کان مٿي چڙهي ويل آهي: انجو واحد علاج اهو آهي ته انکي ڊاهي، انجي جڳهه تي موسم ۽ ضرورت موافق هڪ نئين بهتر عوامي جماعت جي تعمير ڪجي.

——:o:——

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فصل نئون

مسلم ليگ وزارتن جا ڪارناما

پاڪستان کي وجود ۾ آئي هن وقت تائين اٺ سال ٿي گذري چڪا آهن، ليڪن ملڪ ۽ قوم جي حالتن ۾ موجوده برسراقتدار جماعت مسلم ليگ جون وزارتون ڪو به ڦيرو آڻي نه سگهيون آهن. پاڪستان بنجڻ کان اڳ جا پنج سال ڪٿي شمار ۾ نه آڻجن، ته به هي عرصو ئي سندن اعمالنامن پرکڻ لاءِ ڪافي آهي.

ملڪ مان نه غربت ڪڍي وئي آهي ۽ نه جهالت گهٽ ٿي آهي. لکها ماڻهو بي زمين آهن، جن کي پوکڻ لاءِ پنهنجو زمين ٽڪرو به نه آهي، لکها ماڻهو مستقل جاءِ رهائش نه هئڻ ڪري خانہ بدوش زندگي گذارين ٿا ۽ تقريبا ٨٠ لک آيل مهاجرن مان سواءِ ڪن آگرين جي ڳڻڻ جيترن جي ٻين جي زندگي تنگ گذري رهي آهي.

انهن سمورن مسئلن تي بحث ڪرڻ ۾ اسان وزيرن يا ليگي ليڊرن جي شخصيتن، رواجي خامين ۽ غلطين کي حتي الامڪان نظر انداز ڪري، صرف مرڪزي يا صوبجاتي وزارتن جي انهن مسئلن جي حل ڪرڻ واري پاليسيءَ جي ڪوتاهين جو ذڪر ڪنداسون: اسان پنهنجي مضمون کي بلند درجي تي آڻي بحث ڪرڻ گهرون ٿا ۽ ليگ ليڊرن ۾ جيڪڏهين ڪي شخصي شرابخوريءَ، بدڪاريءَ، عياشيءَ، بي غيرتيءَ وغيره جون خاميون آهن، ته ان تي اسان بحث نه ڪنداسون. ڪو به انسان عيبن کان خالي نه آهي. اهڙا عيب ۽ خاميون سندن ڪيترن مخالفن ۾ ٿي سگهن ٿيون. تنهن ڪري اهو صحيح ۽ اعليٰ سياسي معيار کان هيٺ ڪرڻ جي برابر ٿيندو ته ڪنهن وزير جي گهرو زندگيءَ تي ذليل نقطہ چيني ڪجي، ڪنهن جون رشوتون ڪڍي پڌريون ڪجن، ڪنهن جا عهدن جي حيثيت ۾ ورتل ناجائز فائدا بيان ڪيا وڃن، ڪن جي مٽن مائٽن جي ورسائڻ جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ذڪر ڪجي، ڪن جي تحفن ۽ نذرانن جي صورت ۾ مليل ملڪيت جو احوال ڏنو وڃي. اهڙي سئنيٽري انسپيڪٽر جي ڪم لاءِ ڀيائي گهڻا ماڻهو ليئي سگهندا! اسان لاءِ اهو ڪافي ٿيندو ته مسلم ليگ وزارتن جي پاليسيءَ ۽ ڪارگذاريءَ تي عملي ۽ اخلاقي حد ن اندر بحث ڪري، انجون بنيادي اوڻايون عوام اڳيان ظاهر ڪريون. بهتر ائين ٿيندو ته اول ۾ مرڪزي حڪومت جي پاليسيءَ تي غور ڪيو وڃي ۽ انجي موزون ڇنڊ ڇاڻ ڪري ڪنهن مفيد نتيجي تي پهچجي.

مرڪزي حڪومت جون خاميون

(١) اسان پاڪستان سرڪار ۽ ليگ جي باني ڪارن جي پاليسي هن باري ۾ سمجهي نٿا سگهون ته پاڪستان جي حڪومت مسلمانن جي حڪومت آهي يا پاڪستان ۾ رهندڙ سڀني فرقن جي باشندن جي!

هن سوال تي ليگ جي ليڊرن ۽ وقت جي حاڪمن وقت بوقت اهڙيون تقريرون ۽ اعلان پڌرا ڪيا آهن، جي منجهائين ٿا. هڪ وقت پاڪستان جي جملي باشندن ڪي، بنا امتياز هندو مسلمان جي، انگلنڊ جي مثال ڪي سامهون رکي، هڪ قوم ٿي سڏيو ويو، جيئن قائد اعظم جي ١٢-آگسٽ ١٩٤٧ع واريءَ آئين ساز اسيمبليءَ ۾ ڪيل تقرير ۾ آهي، ته ٻئي وقت وري پاڪستان ڪي بر صغير هندو پاڪستان جي ڏهه ڪروڙ مسلمانن جو قومي وطن سڏي انڪي سندن حڪومت تي شمار ڪيو ويو ۽ حڪومت جو آئين اسلامي شريعت موجب لاهڻ جي ارادي جو اعلان ڪيو ٿي ويو. ذهن ۾ آيو ٿي ته سندن دماغ ۾ ڪا ڳالهه صاف طرح ويٺل ڪانه هئي.

پاڪستان جيڪڏهن سڀني پاڪستانين جو ملڪ هو، ته پوءِ برسر اقتدار پارٽيءَ جو فرض هو ته فرقيوار جماعتن کي ٽوڙي خالص سياسي ۽ اقتصادي بنيادن تي نين پارٽين ٺاهڻ جي شروعات ڪن ها. "مسلمان علحده قوم آهن ۽ مسلم ليگ انهنجي واحد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نمائنده جماعت آهي" جو ڀاڱو قتو ڪري چڏين ها. ٻرجي اهڙ
سڀ مغربي دنيا جي اکين ۾ ڌوڙ وجهڻ لاءِ فقط دوکي طور چيو
ويو ٿي ۽ حقيقت ۾ هنن هندوستان جي مسلمانن کي عليحدي قوم
۽ پاڪستان کي انجو وطن ڪري ٿي سمجهو، ته پوءِ هندوستان
جي چئن ڪروڙن مسلمانن کي ڪيئن وطن کان ٻاهر ڪسمپرسيءَ
جي حالت ۾ ڇڏيو ويو، چنانچه انهنجي رهائش لاءِ به هت انتظام
ڪرڻ کپندو هون. هن سوال تي خود سندن دماغ ۾ اهڙو
مونجهارو معلوم ٿي ٿيو جو هڪ وزير اعلان ڪري ته هاڻ
پاڪستان ۾ هندستان کان وڌيڪ ايندڙ مسلمانن لاءِ جاءِ نه آهي، ته
ٻيو وزير اعلان ڪري ته هي ڏهه ڪروڙ هندستاني مسلمانن جو
وطن آهي ۽ ان ۾ هرڪو اچي سگهي ٿو، جيتوڻيڪ اها به ڪين
خبر آهي ته هتي وڌيڪ چئن ڪروڙ مسلمانن لاءِ رهڻ جي
جڳهه ڪا نه آهي.

(٢) پاڪستان جي حڪومت جمهوري طريقي جي آهي يا
فسطائي ۽ ڊڪٽيٽراني نموني جي آهي؟

انهيءَ سوال تي سندن اعلانن ۽ روزمره جي روش ۽
طريقيڪار مان ڪو به صاف پتو پئجي نٿو سگهي. ورهاڱي جي
ڪائونسل جي اعلان ۽ ان بعد ليگي ليڊرن جي اعلانن مان
مغربي دنيا کي صاف ٻڌايو پئي ويو ته "پاڪستان ۾ جمهوري
طريقي جي حڪومت ٿيندي، اتي اظهار راءِ ۽ جماعت سازيءَ جي
آزادي هوندي، اقليتن کي هڪجهڙا حق ڏنا ويندا ۽
سائن امتياز وارو سلوڪ نه ڪيو ويندو". ليڪن عملي طرح
جڏهين سندن روزمره جي ڪارروائين تي نظر ٿي ڪجي ته
"هانيءَ جي ڪائڻ جا ڏند هڪڙا ۽ ڏيکارڻ جا ٻيا" واري
صورت نظر ٿي اچي. ازانسواءِ مخالفن جون اخبارون بند ڪيون
وڃن ٿيون، انهنجي ميٽنگن تي يا سندن ملڪ جي ڪن حصن
۾ داخلا تي بندش وجهي، انهن کي اظهار راءِ يا آزاديءَ سان گهمڻ
ڦرڻ جي اجازت نه ٿي ڏني وڃي، هر پبلڪ موقعي تي مخالفن
جو سوشل بائيڪاٽ ڪيو ٿو وڃي ۽ مسلم ليگ کان ٻاهر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ماڻهن کي ”پاڪستان جو دشمن“، ”غدار قوم“، ”اسلام کان ڦريل“ وغيره جي خطابن سان ياد ڪرڻ ليڳي ڪارڪنن جو ڏنڊو تي پيو آهي.

جيڪي به خود دار ماڻهو ليگ جا ميمبر نه آهن يا انجي ليڊرن جي بنا شرط شروط جي بيعت نه ٿا ڪن، ته انهن کي جيل ۾ نظر بند ڪرڻ، ملڪيتن جو ضبط ٿيڻ، گولين سان مارڻ، بنا ڪيس هلائڻ جي سزائن ۽ ٻين اهڙن انعامن سان نوازيو ٿو وڃي.

(٣) پاڪستان جي حڪومت جو سرشتو اسلامي شريعت مطابق هلايو ويندو يا جمهوري ڪثرت راءِ سان، ٻين دنيوي حڪومتن جي طريقي تي هلندڙ ٿيندو؟ ان بابت به پاڪستان ۾ مسلم ليگ پارٽيءَ وارا حاڪم صاف ڪونه هئا.

قائد اعظم چيو ٿي ته ”مذهب جو حڪومت جي ڪاروبار سان واسطو نه آهي“، ته لياقت علي خان انکي قرآن جي قانون مطابق اسلامي حڪومت بنائڻ جا اعلان ٿي ڪيا: آخر ڪهڙي اعلان کي صحيح سمجهي انجي پوئلڳي ڪجي؟

جي حڪومت مغربي طرز موجب بلا مذهب (سيڪيولر) هئي، ته پوءِ اسلام جي ناليءَ ۾ عوام کي بيوقوف بنائڻ جي ڪهڙي ضرورت هئي؟

پر جي حڪومت سچ پچ اسلامي اصول مطابق هلائڻ جو ارادو هو، ته پوءِ شراب جو عام جام وڪرو، چڪلا، بئنڪون ۽ وياج، جاگيرداريون، عملدارن لاءِ وڏا پگهار ۽ سندن رهڻ لاءِ بهشت نما بنگلا ڪيئن ٿي رهي سگهيا؟ هڪ طرف عوام جي اڪثريت کي بدن تي پورو ڪپڙو، کاڌي لاءِ ڪافي طعام ۽ رهڻ لاءِ سولو سجايو گهر به ميسر نه آهي، ته ٻئي طرف ساڳئي وقت انگريزن وارو انڊين پينل ڪوڊ جاري آهي، بي پردگيءَ ۽ بي غيرتيءَ لاءِ مينا بازارن جا پروگرام چالو آهن، عربيءَ جي بدران اردو زبان تي، جا پاڪستان جي ڪنهن به صوبي جي زبان نه آهي، زور ٿو ڏنو وڃي. هڪ طرف ڪان بي وطن تي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صدما سهي، تڪليفون ڪاٽي، ننگ ناموس کي قربان ڪري آيل مهاجر در بدر ٿيو پيا زندگي گذارين، ته ٻئي طرف هي اسلام جا علمبردار، پاڪستان جا محافظ، ليگ جا ليڊر طرح طرح جا ويس پايو، ڪاڏا ڪايو، پيٽ وانگر پيو، مفت جا مال هٿ ڪيو، مست ٿي ناچن ڪرائڻ، دعوتن ڪائڻ، شادمانن جي مجلسن وچائڻ ۾ مشغول آهن؟ جي حقيقت ۾ حڪومت اسلامي اصولن موجب هلندڙ نه هئي، ته پوءِ عوام کي اسلام جي نالي ۾ هي فريب ڇو ٿي ڏنو ويو؟ ان ساري طرز عمل جي معنيٰ ۽ مطلب اسان جي سمجهه کان ٻاهر آهي.

(٣) پاڪستان جي مرڪزي حڪومت يونيٽري نموني جي ٿيندي يا صوبن کي ان ۾ اندروني خود مختياري ۽ خود اختياريءَ جا حق حاصل هوندا؟ ١٩٤٠ع ۾ آل انڊيا مسلم ليگ جي لاهور واري اجلاس ۾ پاس ڪيل "ٺهراءَ پاڪستان" يا ان کان پوءِ مسلم ليگ ليڊرن جي تقريرن ۽ تحريرن موجب پاڪستان "خود مختيار رياستن جو مجموعو" ٿيڻ وارو هو. سنڌ اسيمبليءَ ۾ منهنجي تحرڪ سان پاڪستان متعلق جيڪو ٺهراءُ پاس ٿيو هو، تنهن ۾ پڻ صوبن جي آزاديءَ ۽ خود مختياريءَ تي زور ڏنو ويو هو، ليڪن بعد ۾ ليگي ليڊرن جي قول ۽ فعل مان ائين پيو معلوم ٿئي ته موجوده برسر اقتدار گروه آهستي آهستي ڪري سمورا اختيارات مرڪزي حڪومت جي هٿ ۾ آڻي، صوبن کي محض پنهنجي جاگيرن وانگر ڪتب آڻڻ ٿو گهري.

ٻاهران آيل مسلم ليگ ليڊرن ۽ انهن جي مڪاني چاڙتن جو هڪ گروه، اسلام جي آڙ ۾ ڪوشش ڪري رهيو آهي ته پاڪستان جي جدا جدا صوبن جي مختلف زبانن، تهذيبن، لباسن، قومي مفاد ۽ تواريخي روايات جي وجود کي ختم ڪري، انهن جي جداگانه قومي هستين کي مٽائي، هڪ نئين موهوم قوميت (مذهبي بنياد تي) قائم ڪئي وڃي، جنهن جي زبان اردو ۽ تهذيب پنجاب جي ڇوڙ رين جهڙي هجي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيڪڏهن ڪو ماڻهو سنڌ يا ٻئي صوبي جي اندروني سياسي، اقتصادي ۽ ذهني آزاديءَ ۽ ترقيءَ جو نالو ٿو وٺي، ته انکي اهو ٿولو اسلام ۽ پاڪستان جي دشمن جي نالي سان مشهور ٿو ڪري. اهڙيءَ طرح مرڪز ۾ ٻين صوبن سان برابريءَ جي برتاءَ، وزارت، نوڪرين وغيره ۾ حق گهرڻ جي سوال اٿارڻ کي صوبائي تعصب قرار ڏئي، ملڪي مفاد جي خلاف ظاهر ڪيو ٿو وڃي. انهيءَ سلسلي ۾ سنڌ جا ڇا نه سٺو آهي، سو ڪنهن کان به مخفي نه آهي: ڪراچيءَ جو شهر، جو سنڌي قوم جي سون ورهن جي خرچ ۽ محنت جو نتيجو هو، عام راءِ جي مخالفت جي باوجود، سنڌ ين کان زوريءَ کسيو ويو، ۽ هاڻي صوبي سنڌ جي هستيءَ کي ئي ختم ڪري، مرڪو پنجاب سان ملا يو ويو آهي. هندن جي ڇڏي ويل اٽڪل ۲۰ لک ايڪڙ زمين هتان جي سنڌي هارين جي ڪافي سيڪڙي کان کسي، اڪثري انهن ماڻهن کي ڏني ويئي جنجو انهيءَ زمين تي ڪوبه حق نه هو، هندن جي خالي ٿيل ۵۰ سيڪڙو نوڪرين جو به گهٽو حصو سنڌ ين کي نصيب نه ٿيو، ورهين جي محنت ۽ مشقت ڪانپوءِ پيدا ٿيل واپار ۽ ڪارخانن کان به گهٽي پاڻ کين محروم رهٿو پيو.

سنڌ جي سياست جي اها حالت آهي جو جيستائين اسانجا سياستدان صبح ۽ شام مرڪز جي ارباب حل و عقد جي بوٽ پالش نٿا ڪن تيستائين نه سندن وزارت سلامت آهي ۽ نه ميمبري.

(۵) پاڪستان جي حڪومت کي سرمايه دارانه طرز حڪومت تي هلا يو ويندو يا عوام جي مفاد لاءِ سوشلسٽ طريقي تي؟

مسلم ليگ جا مکيه ڪارڪن هميشه پنهنجي تقريرن ۽ تحريرن ۾ ظاهر ڪندا رهيا آهن ته پاڪستان جي حڪومت عام ماڻهن جي مفاد لاءِ هلائي ويندي ۽ نه ڪنهن خاص طبقي يا چند اشخاص جي نفعي لاءِ؛ ليڪن پاڪستان بنجڻ کان پوءِ، سواءِ ٿلهن دلاسن جي، انهن غريبن جي حمايت ۽ همدرديءَ ۾ ۽ عوام جي حالت سڌارڻ لاءِ ڪجهه به نه ڪيو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هندوستان کان لڏي آيل ۸۰ لک مهاجر، سواءِ ڪن ٿورن جي، پيا دربدر ۽ تباهه حالت ۾ آهن. مڪاني ماڻهن جو ۹۰ سيڪڙو غربت جي زندگي گذاري رهيو آهي ۽ چاليهه سيڪڙو سنڌي عوام اڃا تائين خانه بدوش زندگي پيو گذاري. تعليم لاءِ ڪجهه ڪونه ٿيو آهي. اڪيان سڪول ۽ ڪاليج تباهه حالت ۾ آهن. جاگيرداريون ساڳيون قائم آهن، ٺيڪون ۽ شخصي جائدادون وڌي رهيون آهن، بليڪ مارڪيٽ، رشوت خوري، وڏن پگهارن جو حاصل ڪرڻ، بنگلا، محل، عيش عشرتون بدستور جاري آهن. حالانڪ انهن ماڻهن جو وڏو تعداد جنجي ناليءِ ۾ هيءَ حڪومت وئي، اهي اسانجا "بي ميار سودا" انجا مالڪ بنجي وينا آهن، مسڪينيءَ، جهالت ۽ بدامنيءَ وغيره جي هر مصيبت ۾ مبتلا آهي. ڪڏهين "اسلامڪ سوشلزم" جاري ڪرڻ جا دلاسا پڏون ٿا، ته ڪڏهين حضرت عمر جي خلافت جا مثال ڏئي اسانکي خوش ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وڃي ٿي ته عنقريب انجي نقش قدم تي عمل ڪيو ويندو. ليڪن عملي طرح، پاڪستان حاصل ٿيڻ کان اڳي، پاڪستان ملڻ تائين انهيءَ مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ ماڻهن کي ترسايو ٿي ويو، ۽ هاڻ وري پاڪستان جي مضبوط ٿيڻ ۽ روز بروز پين اهڙين نين پيدا ٿيندڙ ڳالهين جي حل تائين انهن سوالن کي هڪ غير محدود عرصي لاءِ ملتوي ڪرڻ جا راڳ آلا پجي رهيا آهن. آخر مسلم ليگ ليڊرن جا فلڪ نما محل، سونهري ۽ روپهري برتن، قيمتي ڪوچ ۽ غاليچا، بهترين موٽرڪارون ۽ وائيڪنگ هوائي جهاز، طرح طرح جون دعوتون ۽ ڪاڏا پيتا وغيره، انهنجا خرچ ملتوي ڪئا ٿي سگهن، ليڪن غريب کي پوکڻ لاءِ زمين ٽڪرو، رهڻ لاءِ گهر، کائڻ لاءِ ٽڪر وارن اهم سوالن کي ترسائڻ ضروري ڄاتو وڃي ٿو. چاڪاڻ ته انڪري انهن ليڊرن ۽ سنڌن هم مشرب سنگتيت جي ذاتي ۽ طبقاتي مفاد کي نقصان پهچڻ جو انديشو آهي!

(٦) پاڪستان جي حڪومت اقليتن جي سوال تي نڪي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هندوستان جي حڪومت سان ڪو خاطر خواهه سمجهوتو ڪيو ۽ نه وري پنهنجي حد اندر اقليتن بابت ترت ڪا واضح پاليسي مقرر ڪئي.

مسلم ليگ جي لاهور واري ٺهراءَ ۾ اقليتن جي حفاظت لاءِ خاص فقرو هو. خود پاڪستان جي گهر ۾ خاص ڪري اقليتن طرفان ٿيل هئي ۽ برصغير هند و پاڪستان جي اقليتن جي مسئلي کي حل ڪرڻ جي سلسلي ۾ ئي پيش ڪئي ويئي هئي، ليڪن پاڪستان جي اعلان ٿيڻ بعد، جيئن حڪومت جي عهدن ملڻ جو وقت نزديڪ ايندو ويو، تيئن اسانجا ليگي ليڊر پارٽ ۾ چئن ڪروڙ مسلمان اقليتن جي قسمت بنسبت ڪنهن به فيصلي ڪرڻ ڪانسواءِ مڏيون ۽ مال ڪٺي اچي هتي سهڙيا. پوئتي جيڪي ٿي گذريو انجي سد باب لاءِ اڳواڻ ڪا تجويز نه سوچي هٿائون ۽ نه پوءِ ئي ڪجهه ڪري سگهيا: پنهي حالتن ۾ پنهنجي عقل جي ڏيوالي، ڪوتاهه انديشيءَ ۽ خود مطلبيءَ جي انتها جو مظاهرو ڪيائون. ان ڪانپوءِ جڏهن ڏٺو ويو ته ڪن شرارتي هندن طرفان اقليتن کي الهندي پاڪستان مان لڏائڻ جي منظم سازش هڪ طرف هلي رهي هئي ته ٻئي طرف ڪن خود غرض ۽ ڪوتاهه نظر مسلمانن ۽ آفيسرن طرفان اقليتن جي ملڪيتن ڦٻائڻ جي نيت سان انهن کي تنگ ڪري لڏائڻ جون ڪوششون شروع ٿيون، ته انجي بند ڪرڻ لاءِ سواءِ بي اثر انتظامي اقدام جي ٻي ڪا به ڪارگر ۽ سمجهدار ڪوشش ڪانه ڪئي ويئي، نتيجو اهو نڪتو ته هندستان ۾ اڃان چار ڪروڙ ڪن مسلمان رهجي ويا. جڏهن پاڪستان جي ليگي حڪام کي خبر هئي ته هندستان جي سيني مسلمانن لاءِ پاڪستان ۾ رهڻ واسطي گنجائش نه ٿيندي، جڏهن ڪين اها به خبر هئي ته غير مسلم اقليتن جو پاڪستان مان لڏي وڃڻ هندستان ۾ پوئتي رهيل مسلمانن جي قسمت تي ايتو اثر ڪندو، جڏهن ڪين معلوم هو ته هندستان جي ورهاڱي ڪانپوءِ به ساڳيءَ نفرت جي پاليسيءَ جو هڪ ڏينهن جهونا ڳڙهه جي ناليءَ ۾، ٻئي وقت حيدرآباد ۽ ڪشمير جي سوالن تان، پاڪستان جي مسلمانن ۾ پرچار ڪرڻ

www.sindhsalamat.com · books.sindhsalamat.com

لازمي طرح پنهي ملڪن ڪي جنگ ڏانهن وٺي ويندو، جنهن لاءِ گهٽي وقت تائين هيءُ ملڪ تيار ٿي ڪين سگهندو، ۽ جنهن مان سواءِ تباهيءَ جي ٻيو ڪجهه به ڪنهن ڪي حاصل نه ٿيڻو آهي، ته پوءِ ڇائي واٽي صرف پاڻ ڪي طاقت ۾ رکڻ لاءِ پاڪستان ٻنجڻ ڪان پوءِ به اها پاليسي ڇو چالو رکي وئي، ۽ ڇو نه سڀ کان اول پنهي ملڪن جي اقليتن جي حقوق، اختيارين ۽ آخرين حفاظت لاءِ ڪي دائمي مؤثر معاهدا ڪيا ويا؟

(٧) پاڪستان جي موجوده حڪمرانن جي خارجي پاليسي به درست ۽ صاف نه آهي. هنن جيڪي طريقا اختيار ڪيا آهن، انهن ڪري هو پنهنجي پاڙيسري ملڪن يعني هڪ طرف هندستان ته ٻئي طرف افغانستان ۽ ٽئين طرف سويت يونين جي همدردي وڃائي ويٺا آهن.

هندوستان جي حڪومت سان ڪيترا مسئلا منجهيا پيا آهن. جهڙوڪ ڪشمير جو سوال، درياءَ جي پاڻيءَ جي ورڇ، اقليتن جي حقوق جو سوال ۽ لڏي ويلن جي ملڪيتن جو مسئلو، وغيره، ۽ هوڏانهن ملڪ جي بچاءَ جي بلي سال بسال ڪروڙ ها روپيا خرچ ڪرڻا پون ٿا. افغانستان سان ويهي سمجهه ۽ ويچار سان فيصلي ڪرڻ ڪي ملتوي ڪيو وڃي ٿو. پاڪستان اگرچ انگلنڊ جي بادشاه جي ماتحت اڃان به هڪ بيٺڪ طور آهي ۽ انجو گورنر جنرل انجي صحيح سان مقرر ڪيل آهي، ليڪن حالتن مان اڪثر ائين ڏٺو ويو ته پاڪستان جي بنسبت، هندستان جي انگلنڊ ۾ گهٽي خوشامد ٿئي ٿي. پاڪستان جي اهڙي خارجي پاليسيءَ ڪري مغربي سامرا جي ملڪن خلاف ايشيائي ملڪن جي متحده محاذ جو خواب بنا تعبير جي رهجي وڃي ٿو. اسانجي حڪومت جو سمورو ڌيان وچ مشرق جي مسلمان ملڪن سان تعلقات وڌائڻ طرف وڃي ڪتو آهي؛ پر جنهن صورت ۾ انهن ملڪن جو گهڻو حصو دنياوي ترقيءَ جي خيال کان تمام پٺتي پيل آهي ۽ بادشاهن يا مڪاني اميرن جي هٿ هيٺ آهي، جي عوام جي ڀلائيءَ لاءِ ڪجهه به ڪرڻ لاءِ تيار نه آهن ۽ صرف پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عيش عشرتن ۾ مشغول آهن، ۽ انهن ملڪن جو گهڻو حصو سامراجي طاقتن جي زير تسلط ۽ زير اثر آهي، انڪري اها پاليسي پاڪستان لاءِ عملي طرح ڪنهن به فائدي آڻڻ بدران انڪي صرف انگريز ۽ امريڪا جي رحم ۽ ڪرم تي وڃي ڇڏيندي.

پاڪستان جو فائدو ان پاليسيءَ ۾ آهي ته گهٽي وقت تائين هو دنيا جي ڪنهن به ملڪ سان دشمني پيدا نه ڪري، امن جو طالبو ۽ حامي رهي، جيئن هو ترقي ڪري سگهي. ٻئي طرف سرمايه داريءَ ۽ اشتراڪيت جي ايندڙ تصادم ۾ هنکي غير طرفدار رهڻ جي پاليسي اختيار ڪرڻ گهرجي، ليڪن ليگي ليڊرن جي موجوده پاليسي ملڪ کي خدا نخواسته ڪنهن پاور بلاڪن جي جنگ ۾ گهلي نه وڃي.

(٨) مرڪزي حڪومت جا حڪمران صوبن جي اندروني معاملن بنسبت غير همدردانه روش هٿ ڪري، ملڪ جي اصلي باشندن جي همدردي گهٽي قدر وڃائي ويٺا آهن. اگرچ حڪومت جي طاقت ۽ مذهبي نعرن جي لڪ ۾، ظاهر ڪجهه به ذهن ۾ نٿو اچي، ليڪن صوبن ۾ وطني بنيادن تي قوم پرستيءَ جي اها لهر آئي رهي آهي، جنهن جو اندازو صرف عوام سان تعلق رکندڙ ماڻهن کي ئي تي سگهندو.

يورپ ۾ سون ورهن جي ڪوشش جي باوجود، وڏا ملڪ جهڙوڪ جرمني، فرانس، وغيره ننڍن ملڪن جهڙوڪ هالنڊ، بيلجم، ڊينمارڪ، پولنڊ، هنگري وغيره کي به ساڳئي مذهب، لباس، نسل ۽ تهذيب هوندي به ملائي هڪ ڪري نه سگهيا، فريڊرڪ اعظم، نيپولين بونا پارٽ، مسوليني، هٽلر وغيره سڀ جون ڪوششون رائگان ويون. تاريخ جي اهڙن مثالن هوندي، اهو خيال خام پيو معلوم ٿئي ته هن وقت چند مخبوط الحواس ليگي ليڊر پنهنجي نو ايجاد اسلام ۽ تهذيب جي ذريعي پنجابين، پٺاڻن، بنگالين، بلوچن ۽ سنڌين جي هزارها ورهين جي تهذيبن، روايتن ۽ زبانن کي ميٽي، هڪ نئين رنگ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ رنگيندا. اها ايڏي غلط پاليسي آهي جنهنکي جيڪڏهين گهڻو وقت هلايو ويو، ته پاڪستان جا بنياد مضبوط ٿيڻ بدران پاڻ ڪمزور ٿيندا.

(٩) باوجود انن سالن گذرڻ جي، اڃا تائين ملڪ جو آئين تيار نه ٿي سگهيو آهي. پر واري ملڪ هندستان پنهنجو آئين تيار ڪري ڇڏيو ۽ ان موجب اتي نيون چونڊون ٿي به چڪيون آهن، ليڪن هتي اڃا آئين مڪمل نه ٿيو آهي. ان مان انهيءَ گروه جي ذاتي طاقت هٿ ۾ رکڻ جي ارادي جو پتو پئجي سگهي ٿو.

مٿيون مختصر بحث مرڪزي حڪومت جي ليگي ڪارڪنن تي ڪيو ويو. هاڻ اسان صوبن اندر رسندڙن پوٽلڪ ليگي وزيرن جي ڪارنامن ڏانهن پڙهندڙن جو ڌيان ڇڪائيندا سون.

صوبائي وزارتن جون خاميون

(١) نهايت افسوس سان ظاهر ڪرڻو پوي ٿو ته موجوده زماني ۾ جڏهن دنيا جو هر ملڪ تهذيب ۽ تمدن طرف ترقي ڪندو وڃي، سنڌ ۾ چاليه سيڪڙو ماڻهو خانه بدوش زندگي گذارين ٿا، جن کي مستقل جاءِ رهائش نه هئڻ ڪري موجوده مهذب دنيا جي ايجادن ۽ سهوليتن جي فائدي کان مطلقاً محروم ۽ بي بهره ٿو رهڻو پوي.

اهو ڪنهن کان مخفي نه آهي ته سنڌ ۾ ٢٥ لک آبادڪار اهڙا آهن جن کي ڪوبه زمين جو ٽڪرو پنهنجو نه آهي. اهڙيءَ طرح سان ڪيئي مالدار، مير بحر، خانه بدوش قومن جا ماڻهو ۽ مزدور آهن جن جو تعداد پنجن لکن کان مٿي ٿيندو، انهن سڀني لاءِ ڪوبه مستقل گذر معاش جو انتظام نه آهي. هنن مان اڪثر، گذرسانگي، هڪ زميندار وٽان لوڏجي ٻئي زميندار جي آبادي ڪن ٿا، يا هڪ زمين جي ٽڪري تي آباديءَ لاءِ ڪچو گهر اڏي، هڪ ٻه سال اتي گذاري، وري ٻيءَ زمين جي سهوليت خاطر وڃي ٻئي هنڌ جهوپڙيون اڏين ٿا. مالدارن جي ته زندگي مال جي چاري تي مدار رکي ٿي، هڪ هنڌان گاهه کٽو، ته ٻئي هنڌ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مال ڪاهي وڃن ٿا؛ جبل، پٽون، ترائيون، ٻيلا، جهنگل، ڪچا ۽ ڪينٽيون سندن مرڪز مقام آهن. خانه بدوش قومن جو ته آهي سدائين لڏو لڳو پيو آهي، هڪ هنڌان ٻئي هنڌ پيا ڦرن. مزورن مان گهڻن جا گهر، ٻانڙيءَ (فٽ پاٿ) تي يا ڪچي جهوپڙي يا ڪن شاهوڪارن جي ڪارخانن جي پر ۾ ورانڊن لين جي ٻڙدن يا ٻڙچن هيٺان آهي. مير بحرن مان ڪي ڪچين جهرپڙين ۾، ته ڪي مڇيءَ جي آڊار تي ميائين ۾، ته پيا غليظ پڳل ڊونڊين يا ننڍين پيڙين ۾ پنهنجون زندگيون ڪاٽين ٿا.

انهن سڀني ماڻهن کي خانه بدوشي ڇڏائي، شهري زندگيءَ گذارڻ جا موقعا ميسر ڪري ڏين، ته هو نيم وحشيانه عادتون ڇڏي، تعليم حاصل ڪري، موجوده مهذب دنيا جي ايجادات جو فائدو وٺي سگهن، بيماريءَ وقت علاج حاصل ڪن، ڏک سک ۾ هڪ ٻئي سان مدد ڪار ٿي سگهن، دنيا ۾ جا وهي واپري رهيو آهي ان کان واقف ٿين، ۽ حڪومت جي ڪاروبار تي اثر هلائڻ جهڙا ٿي سگهن — اهو هر مهذب حڪومت جو فرض آهي، ليڪن ليگ وزارتن انهيءَ مکيه ڪان مکيه مسئلن کي حل ڪرڻ لاءِ نه ڪا تجويز سوچي آهي، ۽ نه ڪجهه ڪيو آهي. سندن ناڪاميابيءَ ۽ برائيءَ جو ان کان وڌيڪ ڪو نمايان ثبوت ٿي نه سگهندو.

(٢) مسلم ليگ وزارتن جي رڪارڊ تي پيو جو بدنما داغ لڳل آهي، سو اهو آهي ته هنن ملڪ جي ٩٠ سيڪڙو ماڻهن جي غربت کي دور ڪرڻ لاءِ نه ڪا تجويز سوچي آهي ۽ نه ڪو قدم کنيو اٿن. سنڌ جا جملي هاري، مزدور، مالدار، مهاڻا، خانه بدوش قومون، ڪاسبي، ننڍا سرڪاري نوڪر، ننڍا ڪاتيدار، ننڍا دڪاندار انتهائي تنگ دستيءَ جي زندگي گذاري رهيا آهن. ڪين سولو سوڙو هوا دار، ۽ صفا رهڻ لاءِ رکيو اجهو به نه آهي، جنهن ۾ اونهاري جي گرمي، سياري جي سردي ۽ بارش کان پورو بچاءُ هجين. ڪي ته بنهه بي گهر آهن، ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ڪن ڪي نالي خاطر ڪا جهوپڙي آهي، ته اها اهڙي جتي موجوده مهذب دنيا جو ماڻهو هڪ پل به نه رهي سگهي، پاڻ، گندگي، دونهون، بوسل ۽ مڇرن جا چوڌاري انبار لڳا پيا هوندا آهن. ڳوٺن جو ڪهڙو حال آهي! نه گهٽي سڌي نه زمين صاف، نه ڪني پاڻيءَ جي بدبوءِ کان بچڻ لاءِ انتظام هوندو اٿن. اهڙيءَ طرح سان ماڻهن جو گذران اهڙو تنگ آهي، جو لکها ماڻهو رڳو جوئر باجهريءَ جي سڪل مانيءَ تي گذر تا ڪن. گوشت، ڀاڄي، کير، ميوو، جانور يا ڪڪڙ وغيره ته قسمتاً نصيب ٿيندي هوندين. بدن جي تندرستيءَ، قوت ۽ طاقت لاءِ گهربل به ٿي قسم کاڌو ۽ بدليل طعام ته قطعاً سندن نصيب ۾ ڪونه آهي. اڄ ڪلهه مهذب دنيا ۾ روز ڇهن ڪلاڪن کان وڌيڪ ڪم ڪرڻ مناسب نٿي سمجهي، پر هي غريب صبح کان وٺي رات تائين هاري ۾ پيا هجن، ته به پاندي پوري ڪانه ٿي پئين. سندن ڪپڙا اڪثر ليڙون ۽ ڦاٽل آهن، جيڪڏهين سڄا هوندا اٿن ته هڪ کان وڌيڪ وڳا نه هئڻ ڪري ڌوئارڻ لاءِ گوڏ ٻڌي وهنو پوندو اٿن. ساني پچائڻ، ڪپڙا سبڻ، گهر ميڙڻ، ڪپڙا ڌوئڻ، ڪاٺيون ڪرڻ، ان پيهڻ، پاڻي پرڻ، پارنپائڻ جو ڪم سندن غريب زال ڪري ٿي، جنهن جو سارو جيءُ ڏينهن رات جنسي جنجال ۾ هوندو آهي، جنهن جي جواني، سونهن، مهاڳ سڀ ان قومي اپاڳ جي قرباني بنجي پنهنجي موسمي بهار کان اڳ ۾ ڪومائجيو وڃن. بيماريون سندن گهرن جون هميشه مهمان هونديون آهن. ڪنهن کي تپ جو وارو، ته ڪنهن جو پير يا ٽنگ ڪنڌي يا ڏک لڳڻ ڪري ٻڌا پيا هوندا آهن؛ ڪنهن کي کنگهه، ڪنهن جو پيٽ نڪتل، ڪنهن کي ساڻي ته ڪنهن کي يرقان؛ ٻارجون اکيون اٽيل، ڪن ۾ سور، بدن تي مٽي ۽ مر— تنهن سان گڏ مٿي تي پٽ ۽ جسم تي ڦٽ ڦرڙيون— پر پاند ۾ پيسو ڪونهي جو علاج ڪري سگهن، يا ته مورکو ويڄڙائيءَ ۾ طبيب نٿي ڪونه اٿن.

اها حالت عام مسلمانن جي آهي. ٻئي طرف ليگ ليڊرن جا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيڪي. بنگلا، ڪاڏا، ملڪيتون، ڪمپنين ۽ حصا، زمينون، ڪارخانا، ڪوٺيون ۽ بنڪون آهن، تن جو ڪو پتو پاند ۽ ڪو حساب ڪونہ آهي. پوءِ ڀلا اها عام غربت ڇو نہ هوندي؟ پنهنجي پيٽ ڀرڻ جي ڪن ڀا، خلق خدا جي غربت لاهڻ جي ڪن؛ ٻئي شيون تہ ساڳئي وقت حاصل ٿي ڪين سگهنديون! جملي هڪ ڪروڙ ڏهہ لک ايڪڙ زمين مان ۹۰ لکہ ڪن ايڪڙ زمين محض چند هزار وڏن زميندارن ۽ جاگيردارن جي هٿ ۾ آهي؛ رڳو جاگيرن هيٺ ئي ڏهہ لکہ ايڪڙ زمين آهي! ارباب حڪومت وٽ انهن غربت جي بنيادي ڪارڻن جي معلوم ڪرڻ ۽ انهن کي دور ڪرڻ لاءِ ڪوبہ وقت ڪونهي ۽ نڪو وري ڪو ارادو ئي اٿن. البت بک ڪان زميندار جو ان چوري ڪندڙ، مال ڪاهيندڙ ۽ نڀي ڪندڙ فاقہ ڪش غريب لاءِ قاعدا آهن، پوليس آهي، ڪورٽون آهن، جيل آهن، ڦاسيون ۽ بندوق جون گوليون آهن! جي ڪنهن وٽ ٻارن کي ڪارائڻ لاءِ مانيءَ ٽڪر نہ آهي ۽ هو لنگهڻ ڪاٽڻ ڪري ڏٻرا ٿي وڃن ٿا، تہ بہ مجال آهي جو هو ڪنهن شاهوڪار جي اَن کي، جنهن وٽ اَنن جا انبار پيا پيا آهن، هٿ بہ لائي سگهن! اهو ڪين گهرجي، اڌاري ۽ ٻنئي بہ نٿو ملي: ڪير جو اَن کي زوريءَ يا چوريءَ رڳو هٿ بہ لائي سگهي! ليڪن حڪومت مالدار جي مفت جي ڪمائيءَ، بليڪ مارڪيٽ ذريعي گڏ ڪيل پيسن، رشوت، جاگيرداريءَ، وياج ۽ زمينداريءَ رستي حاصل ڪيل موڙيءَ کي بچائڻ لاءِ جيلخانن، ڪورٽن، پوليس وغيره تي لکها روپيا خرچ ڪري سگهي ٿي ۽ ڪري رهي آهي؛ پر مسڪين، يتيم، بي روزگار ۽ محتاج جي گهر، ڪاڏي ۽ لٽي لاءِ ڪجهہ بہ نٿي ڪري. نہ سندن اسلامي جذبي کي حرڪت ٿي اچي، تہ نہ دل کي ئي لوڏو ٿو اچين. باوجود انجي ليگ جا ليڊر اسلام جي علمبرداريءَ، پاڪستان جي رکپاليءَ ۽ ”ٺيٺ اسلامزم“ جي رهبريءَ جو ٺيڪو هٿ ۾ ڪنيو پنهنجي دعوائن ۾ منگهڻ مست لڳا، وتن لپاڙن ڀيتان لپاڙون هڻندا ۽ لاف زنيون ڪندا!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٣) سنڌ جا نوي سيڪڙو ماڻهو جهالت جي ڪن ۾ غرقاب آهن، باقي ڏهه سيڪڙو پڙهيل به اهڙا آهن جن مان ڪي ته ڪو صحيح وجهي ڄاڻن. علم جو آفتاب اگرچه مٿي چڙهي آيو آهي ۽ دنيا جون ڪنڊون ۽ ڪڙڇون روشن ٿي رهيون آهن، ليڪن اسانجي ليکي ليڊرن جي برڪت سان انجي روشني هن ملڪ ۾ اڃا چند مخصوص گهرن ڪانسواءِ ٻين وٽ پهچي به نٿي سگهي. علم مان منهنجو مقصد صرف لکڻ پڙهڻ نه آهي. انسان منهنجي مراد هر قسم جي معلومات آهي. جهڙيءَ طرح اونداهي گهر ۾ بتيءَ جي روشنيءَ ڪري سڀ ڪجهه ڏسي سگهجي ٿو، اهڙيءَ طرح دنيا جي معلومات حاصل ڪرڻ ڪري انسان پنهنجي نفعي ۽ نقصان کان واقف ٿي ترقيءَ جي راه تي گامزن ٿي سگهي ٿو.

انهيءَ عام بي علميءَ جو اهو نتيجو ٿيو آهي، جو ٻين ملڪن ۾ ماڻهن جي سواريءَ لاءِ تيز رفتار هوائي جهاز ۽ موٽرڪارون موجود آهن، ته هتي چند ليکي ليڊرن ۽ مٿين طبقي جي ماڻهن ڪانسواءِ عام ماڻهن جي سواريءَ لاءِ اهوئي قديم زماني وارو گڏهه، اٺ، ڏڪو ۽ چڪڙو موجود آهي.

دنيا جي ٻين ملڪن ۾ جتي ڪٿي پڪا موٽرن جا رستا ٿي ويا آهن، هتي سواءِ هڪ مکيه رستي جي — جو انگريز بهادر پنهنجي سهوليت خاطر بي عالمگير جنگ جي زماني ۾ پنهنجي آخري ڏينهن ۾ ٺهرائي ويو، جو به هاڻ زبون حالت کي ويجهو ٿيندو وڃي — ٻيو ڪو چٽو تسلي بخش بارهن ئي مهينا هلڻ لاءِ رستو موجود آهي.

ٻين ملڪن ۾ هر هنڌ بجلي بتي پنهنجي پوريءَ جلوه نمائيءَ سان گهر گهر ۾، جهنگ جهر ۾ موجود آهي، هتي سواءِ ڪن شهرن جي، جتي به انهيءَ جي پوريءَ طرح ڪم ڏيڻ تي اعتبار نه آهي، اڃا تائين ٺڪر جو ڏيو يا گاسليٽ جي چمني ٻلي ٽمڪي، ۽ ڪٿي ته فقط آسمان جا تارا ۽ چنڊ جي روشني رهنمائي ڪن ٿا!

ٻين ملڪن ۾ جانورن ۽ ماڻهن جي عيوض روزمره جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪاروبار ۽ زراعت ۾ مشنري يعني ڪلن جي ذريعي ڪم ڪرڻ جو طريقو شروع ٿي ويو آهي. مگر هتي اڃا ڏاڏي آدم جي زماني جو ڪاٺ جو هر، ڪاٺ جو هرلو ۽ نار، ڏڪا ۽ اٺ ملڪ جي هزارها سال پڙاڻي هجڻ جي يادگيري تازي ڪري رهيا آهن. تار ۽ ٽيليفون هتي ۾ براجمان ٿيا آهن، ليڪن اهي چند شهرن ۽ خاص سرڪاري آفيسن ۽ شاهوڪارن جي گهرن ڪي ئي رونق ڏين ٿا. ملڪ جي عوام کي انهن مان ڪو خاطر خواه فائدو حاصل ٿي نه سگهيو آهي. ملڪ جا ماڻهو اڃا تائين، جنن ۽ ڀوتن جي خوفن ۾ گرفتار آهن ۽ جيڪڏهن ڪولن ۾ ڪو بيمار ٿيو ته انکي جن ڀريءَ جو آسيب يا لڳت ڪري تصور ڪيو وڃي ٿو، ۽ يڪدم انهن جي راضي ڪرڻ لاءِ ڪوششون ڪيون وڃن ٿيون.

بيوس ۽ ڏکي عوام جو آخر ان ۾ ڏوهه به ڪهڙو آهي؟ جيڪڏهن ڪين پنهنجي روزمره جي پيش ايندڙ مشڪلاتن ۽ ايذائن کي ٽارڻ لاءِ ڀيو ڪو صحيح رستو يا حل نٿو ميسر ڪري ڏنو وڃي، ته پوءِ هو نيٺ ساهوارا آهن، ضرور پنهنجي تڪليفن ۽ مصيبتن کي ٽارڻ جي هر ممڪن سوهوم ڪوشش ڪن ٿا. مهذب ۽ سڌريل دنيا جيڪي علاج، ۽ خوشحال ۽ سکي زندگي لاءِ جيڪي طريقا انسانن لاءِ موجود ڪري ڏنا آهن، اهي وسيلا ۽ علاج عوام جي هٿن ۾ ڏيو ۽ پوريءَ طرح کين اهي آزمائي ۽ سمجهائي ڏيکاريو، پوءِ ڏسو ته هو موسمي بخار لاءِ ڪونٽين جون گوليون کائين ٿا يا پليتا ٿا پين، رات جو ايندڙ تپ لاءِ اسپتال جو علاج ٿا ڪن يا چورن ڪان ڌاڳا ٿا وٺائين.

اسان جي علمي ذوق جي هيءَ حالت آهي جو نوان ڪتاب ته تاليف ڪونه ٿا ٿين، پر اڳي جا تاليف ٿيل ڪتاب به ناياب ٿي رهيا آهن. ڪيترن بهترين شاعرن جو ڪلام ڇاپي ۾ نه اچڻ ڪري آهستي آهستي ٿي گم ٿي رهيو آهي.

سنڌ جي سر زمين ۾ اسان جون هڪ ٻه سنڌي روزانيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اخبارون آهن، جن جو ڪاپو جملي ٽن هزارن کان مٿي نہ آهي، هوڏانهن هندوستان ۾ منتشر ٿيل ۽ مٽ پر سنڌي هندن جون ٿي پنج روزانيون اخبارون آهن، جن جو وڪرو چاليهن هزارن کي پهچي ٿو.

عام ووٽرن جي معلومات جي اها حالت آهي جو پيرن، ملن، زميندارن، آفيسرن ۽ پيسن جي اثر هيٺ ووٽ ڏين ٿا، ڪين اها بہ خبر نہ آهي تہ ان طرح ووٽ ڏيڻ سان پنهنجي مٿان غربت، جهالت، ظلم ۽ رشوت وغيره جا زنجير جڪڙين ٿا. انهن سمورين ڳالهين لاءِ برسر اقتدار پارٽي مسلم ليگ جا وزير، ميمبر ۽ ڪارڪن جوابدار آهن، جيڪڏهين ملڪ مان اهي خرابيون ترڙي نہ ڪڍي سگهيا آهن تہ ڏوهہ سندن آهي جو طاقت ۽ حڪومت سندن هٿ ۾ آهي.

(٣) ملڪ جي صحت عام جي حفاظت ۽ درستيءَ لاءِ ڪجهہ بہ نہ ڪيو ويو آهي.

جيڪڏهين پوريءَ طرح جانچ ڪئي ويندي تہ پتو پوندو تہ ويہ ڪرائڻ جي سڌريل ۽ نئين نموني جو انتظام نہ هئڻ ڪري هزارها عورتون ۽ معصوم ٻار سال بسال اجل جو شڪار ٿين ٿا. ساريال ايراضين ۽ هاڻ براج جي گهٽن حصن ۽ ڪيترن شهرن ۾ مڇر وڌي رهيا آهن. انهن جي ختم ڪرڻ لاءِ ڪوبہ انتظام ڪونہ ڪيو ويو آهي. نتيجو اهو ٿو نڪري تہ لکها ماڻهو سال بسال مليريا جي مرض جو شڪار ٿي ڪيترا ڏينهن بيڪار ٿيو پون، ۽ ڪي اجل جو شڪار ٿين ٿا، تہ ڪي وري اهڙا ڪمزور ٿي ٿا پون جو مورڳو ڪم کان ويهو رهن.

خراب گيہ، اڻپوري ڪاڏي ۽ عام گندگيءَ وغيره ڪري سلهہ جو مرض شهرن ۾ عام ٿيندو وڃي ٿو. هزارها ماڻهو پوري علاج نہ هئڻ ڪري هن موذي مرض ۾ سال بسال اجل جو شڪار ٿين ٿا.

اسپتالون ملڪ ۾ گهٽ آهن، پر جي ڪئي آهن تہ ڊاڪٽر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪونه اٿن. جي ڊاڪٽر آهن ته دوائون ڪونه اٿن. جي ڊاڪٽر، اسپتالون ۽ دوائون موجود آهن ته پوري نظرداري نه هئڻ ڪري گهٽو فائدو ڪونه ٿو پهچي. وڏين اسپتالن ۾ ماڻهوءَ جو ڪتي جيترو به قدر ڪونه آهي: اتي ڪاڏي جي خرابي، رهڻ جي تڪليف، نظرداريءَ ۽ دوا ۾ بي پرواهي، عام ۽ دستوري ڳالهيون ٿي ويئون آهن. دوائون سڀ ولايت ڪان اچن، هتي دوائن ٺاهڻ جو ڪو خاطر خواهه انتظام ڪونه آهي. هڪ پيسي جي دوا هڪ روپئي ملي ٿي، جنهن ڪري عوام انهن جي خريد ڪرڻ ۽ استعمال ۾ آڻڻ کان هميشه محروم ٿا رهن. خدا جو شڪر آهي جو پاڪستان بنجڻ ڪانپوءِ ڪا وچڙندڙ بيماري ڪانه پيئي آهي: جي خدانخواسته پوي ها ته خبر نه آهي عوام جي ڪهڙي حالت ٿئي ها.

ڊاڪٽر ملن ٿا، جي آهن ته ڪمائيءَ جي خيال کان اڪثر وڏن شهرن ۾ رهن ٿا، انهن جي پيدا ڪرڻ لاءِ ڪو به خاطر خواهه انتظام موجود نه آهي. تخمينو ڪيل آهي ته ايندڙ ٢٥ سالن ۾ موجوده رفتار موجب صرف هن وقت جي ڊاڪٽرن کان ٠١ سيڪڙو ڊاڪٽر مس وڌي سگهندا. جيتوڻيڪ ملڪ جي عام صحت کي ڪنهن تسلي بخش معيار تي آڻڻ ۽ ان تي قائم رکڻ لاءِ ڪم از ڪم هر پنجن سون ماڻهن جي پٺيان هڪ ڊاڪٽر ۽ هڪ نرس جي ضرورت آهي، ۽ هنوقت پنجاهه هزار ماڻهن تي هڪ سندياقته ڊاڪٽر به مس ڪو موجود آهي.

۾ پڏڻ وارو آهي ئي ڪونه. وزير صاحبن کي دعوتن ڪائڻ، ملڪيتن گڏ ڪرڻ، مرڪزي حڪام جي خوشامد ڪرڻ، شخصي رعب ۽ طاقت وڌائڻ لاءِ چند ماڻهن جي شخصي ڪمن ڪرڻ کان فرصت ئي ڪانه آهي، جو هن طرف به ڪو توجهه ڏئي سگهن.

(٥) ملڪ ۾ بداخلاقي، بدامني ۽ گناهه وڌي رهيو آهي، انهيءَ جي بنيادي سببن معلوم ڪرڻ ۽ علاج ڳولي انجي انسداد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاءِ ڪو بہ انتظام نہ ٿو ڪيو وڃي. صرف زور آهي پوليس وڏائڻ، ماڻهن کي ١١٠ قلم، فرنٽيئر ريگيوليشن، سيفٽي ائڪٽ وغيره هيٺ جيلن ۾ موڪلڻ ۽ لوڙهن ۾ بند رکڻ تي. اهي جيڪي فقط دٻاءُ ۽ عام تشدد وسيلي حڪومت هلائڻ ۾ اعتبار رکن ٿا ۽ ان تي عادي ٿي ويل آهن، تنجي خيال ۾ به ڪڏهن هيءَ ڳالهه نٿي اچي سگهي ته بدامني ۽ گناهه جي روڪڻ لاءِ پوليس جي ڏنڊي، گوليءَ ۽ جيل ڪانسواءِ پيا محبت ۽ همدرديءَ ذريعي جماعتي نظام درست ڪرڻ جا رستا به ممڪن ٿي سگهن ٿا ! هنن لاءِ هيءَ هڪ قطعاً ناممڪن امر آهي ته ڪڏهن ويهي سوچين ته آخر.

١- بدامني ڇو ٿي ٿئي؟ ٢- انجا ڪارڻ ڪهڙا آهن ٣- انجي دائمي بند ڪرڻ لاءِ ڪهڙا طريقا استعمال ڪرڻ گهرجن، يا ملڪ ۾ ڪهڙا عام گناهه ٿين ٿا ۽ انهنجا خاص ڪهڙا ڪارڻ آهن ۽ انهنکي ڪهڙي طريقي هميشه لاءِ روڪي سگهجي ٿو؟ اڳئين وحشي زماني ڪان هي اعتقاد گهڻن جي من ۾ اچان به هلندو اچي ته هر مرض ۽ خرابيءَ جو علاج سختيءَ سان ٿي ٿي سگهي ٿو؛ ان اعتقاد موجب جيڪڏهن ڪو بيمار ٿيندو هو ته ان کي جن سمجهي لڪڻ جي مار يا داغ ڏيڻ يا بڪ ڪيڏائڻ سان انجو علاج ڪندا هئا. اهڙيءَ طرح سان هرڏوهه جو علاج سزا ڏيڻ ڪيو هو. هينئر به ڏوهن بند ڪرڻ لاءِ ڪم ويش اهي قديم زماني جا طريقا بنان سمجهه سوچ جي اختيار ڪيا وڃن ٿا.

وڏيڪ تعجب جي ڳالهه هيءَ آهي ته ڏوهه ۽ سزا بنسبت قديم وحشيانه اعتقادن رکڻ جي باوجود ملڪ جا حاڪم انهن سزائن تائين پهچڻ لاءِ عدل جا طريقا نئين نموني جا، مهذب ملڪن کان آيل، اختيار ٿا ڪن. سنڌيءَ ۾ چوڻي آهي ته ”ڏڙ ريڍ وسيمي ٻاڪري“. ماڻهو جاهل - سي پوليس ۾ فرياد ڪن ته پهرين پوليس قرين، چور پڪڙي ڏئي جند نہ ڇڏائي يا پوليس جانچ ڪرڻ ڪانسواءِ ڪنهن بي گناهه کي ڪورٽ ۾ رجوع ڪري ته وڪيل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿين، شنوايون هلن وغيره. بعضي ڏنو ويو آهي ته ڀڪريءَ جي چوريءَ ۾ ٽن سالن تائين جوابدار بنا ڊريافت جي جيل ۾ پيو آهي، جتي نه پورو هوا جو گذر آهي نه پورو کاڌي جو انتظام آهي، اتي ڪوٺڙين ۾ رهي رهي ماڻهو زندگيءَ کان بيزار ٿيو پون، ۽ سوسائٽيءَ لاءِ اهڙي نفرت ٿيو پوين جو ٻاهر نڪرڻ بعد سڌرڻ جي بجاءِ وڌيڪ خرابين ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ٿا اچن.

سنڌ جي پيدائش جو ٢٠ سيڪڙو جيلن، پوليس ۽ عدالت تي خرچ ٿئي ٿو، ليڪن باوجود انجي گناهه ۾ ڪابه گهٽتائي ڪانه ٿي ٿئي؛ جيستائين انهيءَ مرض جي پوري تشخيص نه ڪئي ويئي آهي تيستائين انڊا ڏنڊ ۽ غلط علاج مان ڪوبه فائدو ٿيڻ وارو ڪونه آهي.

جيستائين غربت، جهالت، ظلم ۽ رشوت دور نه ڪيا ويا آهن، عوام جي معيار زندگيءَ کي مٿي ڪرڻ ۽ سنڌ جي اخلاقي حالت درست ڪرڻ تي توجهه نه ڏنو ويو آهي، ان وقت تائين رکو سختي ڪرڻ مان فائدي جي بجاءِ نقصان ٿيندو؛ عارضي علاج دائمي بيمارين لاءِ ڪارگر ڪونه ٿيندا؛ پر انهن ڳالهين طرف ڌيان ڏني ڪيرا برسراقتدار جماعت جي طاقت هٿ ڪرڻ ۽ قائم رکڻ جا ذريعا جي جڏهن زبردستيءَ ۽ دوکيبازيءَ جهڙا عارضي طريقا آهن، ته اهڙي ماحول ۾ سوسائٽيءَ جي بگڙيل نظام جي درستيءَ لاءِ پائدار علاجن جي توقع رکڻ اجائي آهي. مال جي چوري، ڌاڙا، خونريزيون، ڦريون، کيسو ڪترڻ، ٺڳيون وغيره ڪن غريبن جا ڌنڌا ٿي پيا آهن- ته رشوت، بلئڪ مارڪيٽي، وڏا پگهار ۽ ڪوڙا ڀاڙا پتا ڪٽڻ، ٻين جي پگهر جي ڪمائيءَ تي بنا محنت جي گذر ڪرڻ، وياج خوري، شيءِ جي حقيقي قيمت کان پيٽو ملهه وٺڻ، اکهن کي ڪمال حرفت ۽ چالاڪيءَ سان لاهڻ ۽ چاڙهڻ، نشا ۽ عياشيون ڪرڻ وري شاهوڪارن ۽ حاڪم طبقي جا عام جرم ٿي پيا آهن!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ليگ وزارتن ۽ مسلم ليگ انهيءَ واسطي ڇا ڪيو آهي؟ ان لاءِ جواب صرف اهي پاڻ ئي ڏيئي سگهن ٿا. ۽ جيڪڏهين هنن ڪي سندن ڪوتاهين جو احساس ڪونه آهي ته عوام کي انتي غور ۽ فڪر ڪرڻ گهرجي ته آيا انهيءَ ڏس ۾ هي حضرات بريءَ طرح سان ناڪام ٿيا آهن يا ڪا ڪثر باقي رهيل آهي!

(٦) سنڌ جي جاگرافيائي، لساني، سياسي، اقتصادي حقوق جي بچاءَ ۽ تحفظ لاءِ ڪجهه ڪونه ڪيو ويو آهي.

اسانکي نهايت افسوس سان ظاهر ڪرڻو ٿو پوي ته سنڌ مسلم ليگ جا اڪثر ڪارڪن سنڌ ين جا حقوق حاصل ڪرڻ ۾ ناڪامياب ٿيا آهن، ۽ سنڌ جا عوام ۽ سندن آئنده نسل سندن اهڙيءَ طرح بي همتيءَ ۽ غداريءَ لاءِ ڪين عتاب ڏيڻ کان سواءِ رهي نه سگهندا.

مٿي ذڪر ڪيل مسئلن تي تفصيلوار احوال معلوم ڪرڻ بعد ناظرين پاڻ اندازو ڪري سگهندا ته سنڌ مسلم ليگ جماعت ۽ انجي وزارتن سنڌ ۽ انجي عوام جي حفاظت ۽ بچاءَ لاءِ ڪيتري قدر ڪوتاهي ڪئي آهي!

سنڌ جي حدن جو گهٽجڻ ۽ آخر ختم ڪرڻ.

جيڪڏهن غور ڪري ڏسبو ته سنڌ جون اصل حدون اتر طرف جيسلمير رياست جو ڪجهه ڀاڱو، بهاولپور رياست جو ڏاکڻو حصو، مظفر گڙهه، ديرو غازي خان ضلعي ۽ ملتان شهر کان ڏاکڻو ڀاڱو پڻ رهيون آهن ۽ ڏکڻ طرف ڪڇ رياست، ڇهونا گڙهه ۽ ڪاٺياواڙ جو ڪجهه حصي تائين هيون ۽ اڀرندي طرف موجوده ڪاٺياواڙ رياستن ۽ جوڌپور جا ڪجهه حصا به ان ۾ شامل هئا ۽ الهندي طرف بلوچستان جو سبيءَ تائين ڪڇيءَ وارو علائقو ۽ قلات، لس ٻيلو ۽ مڪران به سنڌ جا حصا هئا. ليڪن انگريزن پنهنجي سهوليت آهر سنڌ جو ڪجهه حصو ڏيهي رياستن کي ورهائي ڏنو، ۽ باقي رهيل کهيل ايراضيءَ کي بمبئي جي صوبي ۾ داخل ڪيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ جي عوام کي آسرو هو ته هندوستان کي آزادي ملڻ سان گڏ سنڌ جي منتشر ٿيل حصن کي حتي الامڪان ۽ موجوده حالت پٽاندر مناسب طرح ملائي هڪ هنڌ ڪنو ڪيو ويندو. جنهن صورت ۾ ملڪي سياست جون واڳون ڪانگريس ۽ مسلم ليگ جماعتن جي هٿن ۾ رهيون، اسان سمجهيو ٿي ته اهي سنڌين جي ملڪ ۽ قوم جي بچاءَ لاءِ ڪجهه نه ڪجهه ضرور ڪندا. ليڪن ڏٺو ويو ته انهن ٻنهي جماعتن پنهنجن ڪل هند تنازعن ۾ قاسي سنڌي مفاد طرف ڪمال بي التفاتي ڏيکاري آهي. موجوده ملڪي ورهاست، جاگرافيائي ۽ لساني نقطي نگاه کان ڪانه ڪئي ويئي آهي. مذهبي نقطي نگاه کان ملڪ جي ورهاست ٿيڻ ڪري، اسان قديم سنڌ جو اهڙو گهڻو حصو ڀارت کي وڃائي ويٺا آهيون، جنهنجو زبان، تاريخ ۽ روايات وغيره ڪري هميشه سنڌ سان تعلق ٻڌي رهيو آهي، سنڌ جي مکيہ شاعر شاه عبداللطيف پنهنجي ڪلام ۾ ڪڇ جي راجائن، جهونا ڳڙه جي قصن، جيسلمير ۽ جوڌپور جي ڪهاڻين کي آڻي انجو ثبوت ڏنو آهي. نسلي نقطي نگاه کان به ڪيترين قومون متي ذڪر ڪيل ملڪن ۾ پرپور پيئون آهن، جنجو ڪثير تعداد سنڌ ۾ آباد آهي: سما، سومرا، بلوچ، ۽ هالائي ۽ ناگرو ميڻ، سلاوتا، نهڙيا وغيره انهن مان ڪي مکيہ ذاتيون آهن.

باقي جو حصو ملڪ جو پاڪستان ۾ آيل آهي انهن به گهڻي جيترو پنجاب ۽ ڏيهي رياستن هيٺ آيل هو، جنهن کي سنڌ ۾ شامل ڪرڻ لاءِ مسلم ليگ جماعت ڪوبہ قدم نه کنيو. پر مور ڳو سنڌ جو بهترين حصو، ڪراچي شهر، به سنڌ کان ڇني مرڪزي حڪومت جي حوالي ڪري ڇڏيائون. هاڻ ته مور ڳو سنڌ جي وجود کي هٿ وڌي ختم ڪيائون. سنڌيءَ ۾ عام چوڻي آهي ته "زمين ۽ زال نامرد کان کسبيون آهن." ان مثال موجب هتن پنهنجو خدا داد ورثو هٿان وڃائي، پاڻ کي سنڌين جي حقن جي حفاظت لاءِ نا اهل ثابت ڪيو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(ب) سنڌي زبان ۽ ادب جي ترقيءَ جي راهه ۾ رڪاوٽون.

ڪوبه ملڪ يا قوم ترقي ڪري نه سگهندو، جنهنجي زبان ۽ ادب سلامت نه آهي. هرڪنهن قوم کي پنهنجي تاريخ، روايتون، جذبات ۽ امنگون ٿين ٿيون، جن جي بهتر نموني ادا ڪرڻ لاءِ سندن مادري زبان ئي ڪارگر ٿي سگهي ٿي. سنڌين کي هزارن ورهين کان پنهنجي زبان پئي رهي آهي، جنهن ۾ سندن صدين جي تهذيب ۽ تمدن جو ذخيرو موجود آهي. بدقسمتيءَ سان سنڌ تي ڌارين جو تسلط ۽ اقتدار هئڻ ڪري انجي ادب ۽ زبان جي ترقيءَ جي راهه ۾ رڪاوٽون پئي پيئون آهن. عربي، پارسي ڳالهائيندڙن ۽ انگريزن جي حڪومتن ڪري گهڻو وقت سنڌ ۾ درباري زبان ڌاري پئي رهي آهي. جيتوڻيڪ سنڌ جي مٿين طبقي وقت جي حاڪمن جي خوشنوديءَ لاءِ سندن زبانن کي وقتي طرح اختيار پئي ڪيو آهي، ليڪن سنڌ جي عوام پنهنجي زبان ڪڏهن به نه پئي وساري آهي.

سنڌي ٻولي ڪافي زرخيز آهي. هاڻ ارادا ٿي رهيا آهن ته اردو کي فروغ ڏيئي سنڌي زبان جي ترقيءَ کي روڪيو وڃي. سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب جو ڪمزور ٿيڻ سنڌ جي جملي ترقيءَ جي رڪاوٽ برابر آهي. پر سنڌ جي ليگ ليڊرن ۾ قومي احساس ڪونه آهي جو ان طرف ڌيان ڏين. اڳي انگريزيءَ طرف رخ هون، هاڻ اردو طرف توجهه ڪيو اٿن ۽ پنهنجن ننڍن ٻارن سان به زور ڪري اردو ۾ پيا گفتگو ڪن ا

(ت) سنڌ جا سياسي ۽ اقتصادي حقوق.

پاڪستان حاصل ٿيڻ کان اڳ، صوبائي سڌارن جي ڏينهن ۾، صوبي سنڌ جي سياسي ۽ اقتصادي مفاد کي آل انڊيا جماعتن جهڙوڪ ڪانگريس ۽ مسلم ليگ جي پاليسيءَ سبب، جي نقصان پهتا آهن تن کان هرڪو سنڌي واقف آهي. انهنجو تفصيلوار بيان منهنجي ڪتاب "نئين سنڌ" ۾ ناظرين پڙهي سگهن ٿا. اسانکي ڪافي اميد هئي ته پاڪستان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

• قائم ٿيڻ ڪانپوءِ سنڌين جا ڏرد ۽ ڏک ميٽجي ويندا ۽ نئين مليل آزاديءَ جو پورو فائدو حاصل ڪري سگهنداسون. ليڪن نهايت افسوس سان ظاهر ڪرڻو پوي ٿو ته اسانجون اميدون بر نه آيون ۽ ثواب نه ٿيون. "نئين سنڌ" ۾ ۽ هن ڪتاب ۾ مٿي ڄاڻايل آيو آهيان ته ڪيئن نه سنڌ سان هڪ چوري ڇپي ڌار وانگر روش اختيار ڪئي ٿي وڃي. مرڪزي حڪومت ۾ هنڪي ڪا دسترسي ڪانه آهي. مرڪزي نوڪرين يا عهدن ۾ ته اتي ۾ لوٽ برابر به سنڌين کي جاءِ ڪانه ڏنل آهي. اندروني معاملن ۾ هر ڳالهه مٿان ڪيل حڪمن هٿاندر هلي رهي آهي. مطلب ته سنڌارن جي زماني کان به هن وقت سنڌين کي گهٽ آزادي نصيب آهي. آمدنيءَ جي مکيه ذريعن تي مرڪزي حڪومت قبضو ڪري ويٺي آهي. ڪراچي شهر کسيو ويو آهي. ميمبرن ۽ وزيرن جي چونڊ تائين دست اندازي جاري آهي. پنهنجي ملڪ ۾ سنڌي اڄ ڪلهه ويچارا ٿي پيا آهن. انهن سڀني ڳالهين لاءِ مکيه جوابداري مسلم ليگ جماعت ۽ انجي وزارتن جي پاليسين تي آهي.

(ب) مهاجرن جي پوريءَ رهائش ۽ گذر معاش جو انتظام نه ڪيو ويو آهي. انهنکي سنڌ جي اقتصادي ۽ جماعتي نظام ۾ جذب ڪرڻ لاءِ ڪابه لائق تحسين ڪوشش ڪانه ڪئي ويئي آهي. پاڪستان بنجڻ ڪانپوءِ سنڌ اندر ڪراچيءَ سوڌ واتڪل ٢٠ لک کن مهاجر آيا آهن. اسانجي هنن مهاجر ڀائرن مان سواءِ چند ماڻهن جي (جنجو تعداد تمام ٿورو ٿيندو) پيا اڪثر پوريءَ طرح اڃا گذر معاش ۽ رهائش وغيره جي مشڪلاتن کان آزاد نه ٿيا آهن. انجو سمورو ڏوهه به مسلم ليگ ليڊرن جي غلط پاليسيءَ تي آهي، جنجي سامهون مهاجرن جي آبادڪاريءَ جي انتظام لاءِ ڪنهن به قسم جي ڪا منظم پلئن يا پروگرام نه ٿي رهيو آهي. سنڌ جا ڳوٺ جن ۾ هندن جون جايون موجود هيون، سي اڄ اجڙيا ۽ ويران ٿيا پيا آهن، انهنجا دربون، چٽيون ويندي پٿين تائين ڊاٿيون ويٺون آهن؛ انهن سڀني جي بربادي جو باعث سنڌي ليگي حڪومت جي غلط پاليسي ۽ ڪم نظري آهي. خوشيءَ جي ڳالهه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي ته مهاجرن مان گهڻا، سنڌين جي مقابلي ۾، عام راءِ ظاهر ڪرڻ جي زياده ھم توفيق رکن ٿا، جنهنجو ثبوت سندن ڪيترين اردو ۽ انگريزي اخبارن جي اشاعت مان ملي سگهي ٿو، ليڪن باوجود انجي، سنڌي وزيرن جي ڪنن تائين انهنجو آواز به اثر ڪري نه سگهيو آهي: سبب هي آهي جو هي انگريزن جي ڏينهن جا هريل، چاپلوسيءَ ۾ ماهر پنهنجي هاءِ ڪمان جي خوشامد ڪرڻ ۾ اهڙا هوشيار ٿي ويا آهن، جو مرڪزي ليگ ليڊرن جي راضي ڪرڻ سان مهاجرن جي مسئلي جي دائمي طرح حل ڪرڻ جي سوال کي سهوليت سان نظر انداز ڪري سگهن ٿا.

(٨) مسلم ليگ وزارتن ڪنڌي پين ڪوتاهين ۽ خامين سان گڏ هيءَ الزام به آهي ته نه پاڻ ڪجهه ملڪ ۽ قوم جي بهتريءَ لاءِ ڪري سگهيا آهن ۽ نه پين کي ڪجهه چوڻ يا ڪرڻ جي اجازت ڏين ٿا. سنڌيءَ ۾ چوڻي آهي ته ”چور جي ڏاڙهيءَ ۾ ڪک“، ان وانگر هنن کي هر نڪته چيني يا مشوري کان ڊپ ٿو ٿئي. جيڪڏهين ڪو ماڻهو مرڪزي يا صوبائي حڪومت جي ڪن ڪاتن جي غلط پاليسيءَ بابت اظهار راءِ ڪري ٿو، يا انتظامي خامين جي اپٽار ڪري انهنجي درستيءَ لاءِ طلب ڪري ٿو، ته انهن سيني ڳالهين کي پاڪستان، اسلام ۽ مسلمانن جي دشمنيءَ، برخلافيءَ ۽ غداريءَ سان تعبير ڪيو وڃي ٿو. جيڪڏهين ڪو جمهوريت جي اصولن مطابق آئيني نڪته چيني ڪرڻ لاءِ جماعت سازي ڪري ٿو، ته ان کي برداشت نٿو ڪيو وڃي. خود اسيمبليءَ اندر چونڊيل ماڻهن طرفان نڪته چيني برداشت نه ڪري، انهن تي انتظامي قدم کڻي پارٽيءَ مان خارج ڪيو وڃي ٿو. يا قانون پاس ڪري انهن کي مورڳو ميمبريءَ کان ئي خارج ڪيو وڃي ٿو.

ضمني چونڊن ۾ جي طريقا اختيار ڪيا وڃن ٿا سي ڪنهن کان ڳجها نه آهن. نامينيشن پيپر رد ڪرائڻ، بالغن کي صغير ٺهرائڻ ۽ صغيرن کي بالغ بنائڻ، ڪوڙا ووٽ ڏيارڻ، آفيسرن ۽ ڪارن قانونن رستي هراس پيدا ڪرڻ، سدن روز مره جا ڪم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿي پيا آهن. باوجود ان جي به، جي ڪٿي ليگ اميدوار جي ڪٽڻ جي اميد گهٽ آهي، ته اتي مورڳو چونڊون ئي نٿيون ڪرايون وڃن، ۽ حتي الامڪان ڪوشش اها ڪئي وڃي ٿي ته مخالفت ڪي اسيمبلين ۾ اچڻ ئي نه ڏجي. هو مخالف اميدوار جي چونڊجڻ کي پنهنجي عزت، شان ۽ عام پسنديدگيءَ جي برخلاف سمجهن ٿا، تنهنڪري ناجائز طريقا استعمال ڪري به مخالفت کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وڃي ٿي. گونڊا ائڪٽ، فرنٽيئر ريگيوليشن وغيره ڪارا قانون مخالفن لاءِ استعمال ڪرڻ سندن روزمره جو ڌنڌو ٿي پيو آهي. جمهوريت ۽ اسلامي اصولن جي، جن جي صبح شام گفتگو پيا ڪن، شايد هو اهائي معنيٰ ٿا سمجهن.

پاڪستان جو انهن طريقن استعمال ڪرڻ ۾ فائدو آهي يا نقصان، سو هر ڪو ذي شعور ماڻهو پاڻ سمجهي سگهندو.

(٩) ملڪ جي پيدائش وذائع ۽ خرچ گهٽائڻ لاءِ (ته جيئن ملڪ جي تعميري ڪمن لاءِ پيسو بچي سگهي) ڪجهه نٿو ڪيو وڃي؛ بلڪ اهڙا طريقا اختيار ڪيا ٿا وڃن جو عوام جي معيار زندگي روز بروز ڪرندو وڃي ٿو ۽ ملڪ جي ترقيءَ جي ڪمن تي پيسي خرچ ڪرڻ لاءِ بچت ڪانه ٿي ٿئي.

اسيمبليءَ جي سيشن ٻارهن مهينن ۾ هڪ دفعو گڏ ٿئي ٿي ليڪن ميمبرن کي هميشه پگهار ملندا رهندا آهن. هر ڪنهن کي خبر آهي ته پارليامينٽري سيڪريٽري ڪجهه به ڪم نه ٿا ڪن، ته به کين پگهارون ڏيئي ورسايو پئي ويو. پوليس تي کاتي پڳو خرچ ڪيو وڃي ٿو، ته به صحيح طور بنيادي خرابين جي دور نه ڪري ڪري، ملڪ مان ڏوهه ۽ بدامني گهٽ نه ٿي ٿئي. انجنيري کاتي تي جو خرچ منظور ٿئي ٿو ان جو ٽيون حصو به ڪمن تي خرچ نٿو ٿئي، باقي سڀ پيسا فقط آفيسرن يا مقاطعدارن جي کيسن گرم ڪرڻ جي ڪم اچن ٿا: رستا زبون ٿي ويا آهن، واهن جي پوري مرمت ڪانه آهي؛ ڪوهستاني علائقن ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿر ۾ درياني واهن جي ايراضيءَ کي آباد ڪرڻ لاءِ ڪوبہ خاطر خواه انتظام ڪنهن پروگرام مطابق نہ ڪيو ويو. مشنري رستي آباديءَ ڪرائڻ لاءِ ماڻهن کي حرص ڏيارڻ واسطي تجويزون گهڙيون ٿيون ٿيون وڃن پر نہ ڪا عمدي ورڪشاپ تيار ڪئي ويئي ۽ نہ انهن تجويزن کي سر انجام ڪرڻ لاءِ ايماندار ۽ قابل عملي پيدا ڪرڻ جو ڪو انتظام ڪيو ويو آهي. هر هڪ کاتي ۾ آفيسرن مٿان آفيسر رکي، پگهارون وڌائي، بنگلن، فرنيچرن وغيره تي خرچ ڪري پيسو ڪٽايو پيو وڃي. چنانچه پارٽيون ۽ وڏيون ڏيڻ ڏنيون ۽ وٺڻ اڄ ڪالهہ جو دستور ٿي ويو آهي. ماڻهن کان روز بروز نون چندن جي نالن ۾ لکها روپيا جمع ڪري انهن کي کٽايو وڃي ٿو. ”پاڻ نہ پاري ڪتا ڪتاداري“ جو مثال ليگي وزيرن تي بالڪل پورو ٺهڪي اچي ٿو.

اهو سڀ انهيءَ جماعت جي ڪارڪنن طرفان ڪيو وڃي ٿو، جي پاڻ کي مسلمانن جي حقن جا رکپال ۽ پاڪستان جا پاسبان سڏائين ٿا. سنڌ جي مشهور شاعر سچل فقير عليہ رحمت اهڙن حالتن لاءِ بجا طور فرمايو آهي تہ

ماٺ ڪريان تان مشرڪ ٿيان ڪچان تان ڪافر
اهڙيءَ وائي ور ڪو سمجهي سچيڏنو چوي!

فصل چوٿون

مسلم ليگ مخصوص گروه جي اوزار طور ڪتب اچي ٿي

مٿي ذڪر ڪيل ٽن فصلن ۾ مون حتي الامڪان مسلم ليگ جي بنيادي اصولن جي بيڪار ۽ فرسوده ٿي وڃڻ، موجوده حالتن هيٺ مسلم ليگ جهڙي جماعت جي وجود غير ضروري ۽ نقصانڪار هجڻ، ۽ مسلم ليگ وزارتن جي ڪارنامن جو بيان ڪيو آهي، جنهن مان پڙهندڙن کي پتو پئجي سگهندو ته مسلم ليگ پنهنجو دور ختم ڪري چڪي آهي، ان کي زياده وقت تائين طاقت ۾ رکڻ ملڪ ۽ قوم جي لاءِ فائدي مند نه ٿيندو.

ليڪن پڙهندڙن کي تعجب لڳندو هوندو ته اڃان تائين ليگ ليڊر چو ليگ کي اسلام جو رکپال ۽ پاڪستان جو محافظ سمجهي عوام کي پنهنجي طرف گهلي رهيا آهن، ۽ ائين پيا ظاهر ڪن ڄڻ ته جي ليگ ڪمزور ٿي ته اسلام ۽ پاڪستان خطري ۾ اچي ويندا. چوندن کي ته جهل نه آهي، ۽ جن ماڻهن جا ان مان غرض پيا ٿين، تن کي سمجهائڻ ته ليگ بيڪار ٿي چڪي آهي هڪ بيڪار مشغلو آهي، ان هوندي به هن فصل ۾ آءٌ هيءَ ڳالهه صاف ڪرڻ جي ڪوشش ڪندس ته آيا اڪثر ليگ ليڊر واقعي مسلم ليگ کي اهڙو ٿا سمجهن يا خود غرضيءَ ڪري مجبور ٿي ان راه مان هلي رهيا آهن.

منهنجي سمجهه موجب اڪثر ڪري ليگ جا ڪارڪن جن مان آءٌ ملندو رهان ٿو، سواءِ چند جي، اگر ظاهر ۾ نه ته دل ۾، اهو محسوس ڪري رهيا آهن ته ليگ پنهنجو دور ختم ڪري چڪي آهي ۽ اها جلد ختم ٿيڻ واري آهي، ليڪن بدقسمتيءَ سان هو ليگ ۽ پنهنجي مستقبل کي هڪ شيءِ سمجهڻ ڪري ان کي برقرار رکڻ لاءِ پنهنجي طرفان هرڪا ڪوشش ۽ جدوجهد ڪندا رهن ٿا، ڇاڪاڻ ته انهي سلامتيءَ ۾ ڪين پنهنجي سلامتي سمايل نظر اچي ٿي.

منهنجي نظر ۾ ليگ جي برقرار رکڻ مان ليگ ليڊرن جا هيٺيان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مقصد ۽ مرادون ٿي سگهن ٿيون:

۱- حاصل ڪيل طاقت ۽ شخصي اقتدار هٿان وڃائڻ نٿا گهرن.

۲- مسلم ليگ جماعت ڪي طاقت ۾ رکڻ سندن طبقاتي مفاد جي تقاضا آهي.

۳- سندن رجعت پسند طبيعت ۽ خيالات به کين انهيءَ پاليسيءَ لاءِ راغب ڪن ٿا.

مٿي ذڪر ڪيل سندن ٽن مرادن جي ثبوت ۾ حتي الامڪان آءٌ هيٺ تفصيلوار روشني وجهڻ جي ڪوشش ڪندس:-

(ا) طاقت هٿان نه ڇڏڻ

پين جانورن وانگر انسان به رواجي طرح جماعتي ماحول مان پيدا ٿيل آهي ۽ ڪن بنيادي احساسن جي فطري تقاضائن موجب هلي ٿو، جنمان ڪي مکيه خواهشون هيٺيون آهن:

۱- اظهار نمائش جي خواهش،

۲- قبضي يا حاصلات جي خواهش، ۽

۳- خود پسنديءَ جي خواهش.

جيڪڏهين اوهان پکين يا پين جانورن کي غور سان ڏٺو هوندو ته هنن ۾ پين کي ڏيکارڻ لاءِ ناز نخري سان تلي هلڻ، ڇۆنر يا پڇ کولي يا ٽيڙي، کڄي مٿي ڪري شان شوڪت سان، اڪڙجي هلڻ جي عادت عام ڏسڻ ۾ ايندي آهي، جنهنکي نفسيات جا ماهر اظهار نمائش جي نالي سان سڏين ٿا، ۽ سندن چوڻ آهي ته قدرتي طور هر جاندار ۾ اها خواهش ٿوري يا گهڻي انداز ۾ موجود آهي. ساڳيءَ طرح جي اوهان چتائي ڏسندا ته شين جي حاصلات ۽ ڪٺي ڪرڻ جي خواهش به عام آهي، جيئن ته اولاد، جائداد مال وغيره کي گڏ ڪرڻ ۽ انهن کي پنهنجي قبضي ۾ رکڻ فطري تقاضائن مان هڪ آهي. ان کي قبضي جي خواهش جي نالي سان سڏين ٿا. ٽين خواهش جا سڀني جاندار شين ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هڪ حد تائين موجود هوندي آهي سا آهي خود پسنديءَ جي. سنڌيءَ ۾ چوڻي آهي ته ”خدا سائين نه ڪنهن کي بيو نهن کان سڪايو آهي نه عقل کان“. هر ڪنهن کي پاڻ سان محبت آهي انڪري پنهنجيءَ هر شيءِ کي سٺو سمجهڻ ۽ انهي جي جواز لاءِ دليل ڏيڻ هڪ رواجي ڳالهه آهي.

نمائش جي خواهش

اها انهيءَ خواهش جي فطري تقاضا آهي ته ماڻهو خوبصورت ٿيڻ ۽ شان شوڪت ظاهر ڪرڻ واسطي سٺا ڪپڙا پائي ۽ هار سينگار ڪري. آڪڙ جي هلڻ، ميڙي ملاکڙي ۾ نالو ڪيائڻ، لقب حاصل ڪرڻ، نانءُ ناموس ڪيائڻ لاءِ نوان نوان نمونا اختيار ڪرڻ، شهر گشت ۽ سوارين سان شهرن مان گذرڻ، ۽ پاڻ کي معتبر بنائي عام ماڻهن کان سلام ۽ خوشامد حاصل ڪرڻ وغيره سڀ انهيءَ اظهار نمائش جي سڌ جا مختلف پهلو آهن. اها سڌ نه رکو ماڻهوءَ کي حياتيءَ تائين رهي ٿي، ليڪن مرڻ کانپوءِ به ماڻهو انهيءَ سڌ کي قائم رکڻ گهري ٿو— جئن ته قبرن، مقبرن، ميلن ۽ يادگارن مان اهوئي مقصد نڪري سگهي ٿو. هر شيءِ کي ٻه پهلو ٿين ٿا— هڪ صحيح ۽ سٺو، بيو غلط ۽ خراب، پوءِ اهو هر هڪ ماڻهوءَ جي مرضيءَ تي ڇڏيل آهي ته ڪهڙي پهلوءَ کي اختيار ڪري. علم نفسيات جي ماهرن جو چوڻ آهي ته ان سڌ يا خواهش کي جيڪڏهين مفاد عام لاءِ ڪتب آڻجي ته اها ماڻهوءَ ۾ دائمي خوشي، ۽ سوسائٽيءَ کي تهذيب ۽ اخلاق جي ترقيءَ جي منزل تي آڻيندي؛ پر جيڪڏهين ان کي عارضي فخر، وڏائيءَ ۽ خود غرضيءَ جي ڪمن لاءِ ڪتب آڻبو ته دائمي ندامت، حيوانيت ۽ بداخلاقيءَ جي کڏ ۾ ڪيرائي ڇڏيندي.

حاصلات يا قبضي جي خواهش

انسان جي زندگيءَ کي جي شيون وڌيڪ سهل ۽ آسان بنائڻ ۾ مدد ڪن ٿيون ۽ راحت پهچائين ٿيون، انهن کي حاصل ڪري پنهنجي ملڪيت بنائڻ جي خواهش، به هڪ حد تائين فطري تقاضا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. رهڻ لاءِ گهر، پهرڻ لاءِ ڪپڙو، کائڻ لاءِ کاڌو ۽ پيون زندگيءَ جي راحت پهچائڻ جون شيون، يا انهن جي حاصل ڪرڻ جا ذريعا، جيئن پيسو، زمين، ڪارخانا وغيره جن جي ذريعي اهي شيون ميسر ٿي سگهن، تن جي حاصل ڪرڻ جي خواهش به ماڻهوءَ ۾ هڪ حد تائين هميشه موجود رهي ٿي.

اها خواهش به جيڪڏهين ڪنهن حد اندر محدود ڪري مفاد عام کي نظر ۾ رکي پوري ڪئي وڃي ته ڏوهه نه آهي، ليڪن هر شي حد کان وڌي وڃڻ جي حالت ۾ فائدي بدران نقصان پهچايو ڇڏي. اها خواهش جڏهين وڌي خود مطلبيءَ جي انهيءَ درجي کي پهچي ٿي جتي هر فرد پنهنجي فائدي ۽ نقصان کي جماعتي مفاد کان علحده تصور ڪرڻ ٿو لڳي، ته اها سڏ فاسد ٿيو پوي. جيئن حد کان وڌيڪ کاڌو کائڻ بدن جي بيماريءَ جو باعث بڻجي ٿو، تيئن شخصي خود مطلبيءَ جو وڌڻ به قومي زندگيءَ لاءِ هڪ مرض بڻجيو پوي.

خود پسنديءَ جي خواهش

جيستائين ماڻهو پاڻ کي پسند نه ڪندو، تيستائين نه پاڻ کي تندرست رکي سگهندو ۽ نه منجهس خود اعتماديءَ ۽ استقلال جي قوت پيدا ٿي سگهندي، جن کان سواءِ ماڻهوءَ کي پنهنجي ڪمن تي ڀروسو ۽ يقين ٿي ڪين سگهندو، سدائين شڪ ۽ گمراهيءَ ۾ ڦاٿل هئڻ ڪري منجهانئس عمل جي طاقت گم ٿي ويندي، پستي ۽ ڪاهلي ڪيس ويڙهي ويندي، ليڪن ان لاءِ به ڪي حدون مقرر ٿيل آهن. جڏهين خود پسندي خود غرضيءَ جي خرابيءَ سان گڏجي حد کان مٿي چڙهي وڃي ٿي، جتي سوسائٽيءَ جي نفعي ۽ نقصان جي تميز منجهيو وڃي، ته اها خود اعتماديءَ ۽ استقلال جي بدران ضد، گمراهي ۽ فخر پيدا ڪري ٿي.

اڪثر ڏٺو ويو آهي ته سياست سان واسطي رکندڙ ماڻهن ۾ مٿي ذڪر ڪيل خواهشن جو گهڻو اثر، ۽ سندن زندگيءَ سان گهاٽو لاڳاپو رهي ٿو، ۽ منجهانئن ڪيترا ماڻهو اعليٰ اصولن جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خيال ڪانسواءِ انهن خواهشن جي فاسد صورتن پٽاندڙ سياسي زندگي اختيار ڪن ٿا. ڪن ڪي ليڊريءَ جي لهس اچي ويئي آهي. ڪن کي حڪم هلائڻ ۽ طاقت هٿ ڪرڻ جي سڌ اچي تپايو آهي. ڪي انکي پئسن ۽ ملڪيت گڏ ڪرڻ جو ذريعو سمجهن ٿا. ڪن کي موٽرن جو سندن دروازن تي اچي قطارون ڪري بيهڻ، ملاقات لاءِ ماڻهن جي هجوم جو ڪٺو ٿيڻ، سپاسنامن ملڻ، ”ڊنرن“ ۽ ”ائٽ هومن“ جي دعوتن ملڻ، مڪاني عملدارن جو سٽيشن تي سلام لاءِ اچڻ، پوليس گارڊن جي سلامي، ننڍين وڏين ڳالهين لاءِ وفدن جي ملڻ، اخبارن ۾ تعريفي مضامينن ۽ فوٽن جو پوڻ، سون ماڻهن جو سندن ديدار ۽ درشن لاءِ ۽ ڪمن خاطر سندن بنگلن وٽ اچي ڪٺو ٿيڻ وغيره اهڙين خود پرستيءَ جي ڳالهين موهي وڌو آهي.

سنڌيءَ ۾ مثال موجود آهي ته ”ڏوجهلي هڪ مينهن پيو پاڙو“— ڪنهن جهڙي تهڙي جي جاءِ نه آهي. اسان مان گهڻا سياستدان، جي ڪالهه ڪليڪٽرن جي درن تي ڌڪا کائيندا وتيا، جن لقبن لاءِ ليلائي عملدارن کي شڪار پئي ڪرايا، جن پوليس عملدارن جي چوڻ تي هميشه ڪوڙيون شاهديون ڏنيون، جن ننڍڙن عملدارن کي منٿون ڪري ضامن کٽائڻ لاءِ پيٽ گذران پئي ڪيو، سي جڏهن بدليل حالتن ڪري اڄ ملڪ ۽ ماڻهن جي قسمتن فيصل ڪرڻ جي منزل کي وڃي پهتا آهن، ته انهن درجن، لذتن، طاقتن ۽ ليڊرين کي ڇڏي، ڏک ۽ رنج جو رستو اختيار ڪري، مشڪلاتن کي منهن ڏئي، صرف اصولن خاطر، پاڻ جنجل ۾ وجهن— اهو ڪيتري قدر اهڙن ماڻهن جي اخلاقي ڪتاب جي قاعدي پٽاندر هوندو، سو پڙهندڙ پاڻ محسوس ڪري سگهن ٿا!

اڳين بزرگن ۽ درويشن جو چوڻ هو ته ڪيڏو به سمجهدار ۽ عقل وارو ماڻهو هجي ليڪن ڪيس پنهنجي معاملن ۾ پين سان سان مشورو ڪرڻ نهايت ضروري آهي؛ ايتري قدر جو جيڪر ماڻهو حاضر نه هجي ته پٽ سان به صلاح ڪجي؛ پيءُ صورت ۾

گمراه ٿيڻ جو امڪان آهي، جتي ڪنهن ماڻهوءَ جي ڪاروبار مان عوام کي فائدي يا نقصان جو انديشو هوندو آهي، انهيءَ حالت ۾ مشورو ڪرڻ ته پاڻ زياده ضروري ٿيو پوي. ليڪن اهڙيءَ حالت ۾ مشورو صرف آزاد خيال، بي ڊپي، درد دل ۽ عوام سان لاڳاپي رکندڙ جو ڪارگر ٿي سگهندو. اڪثر ڏٺو ويو آهي ته طاقت ۾ آيل حاڪمن ۽ ليڊرن جي آس پاس خوشامدي ٽولا، خود غرض اخبار نويس، بيڪار ماڻهو جن پاڻ کي طاقت ۾ آڻڻ ۽ مطلب حاصل ڪرڻ لاءِ هن وقت مسلم ليگ ۾ وڃي شموليت [ڪئي آهي، گهڻا ڪنا ٿين ٿا، اهڙن چاپلوسن ۽ "جي حضورين" سان صلاح ۽ مشورو ڪابه حيثيت نٿو رکي.

مسلم ليگ جا اڪثر ليڊر اظهار نمائش ۽ شان شوڪت ۾ مغل شهنشاهن جا قائم مقام ٿيڻ چاهين ٿا، مال ملڪيت هٿ ڪرڻ ۾ قارون سان ڪلهو لڳائڻ گهرن ٿا، ته خود پسنديءَ ۾ وري فرعون کي به شهه ڏيڻ جا شائق آهن. هو پڻ تي تفوق ۽ برتري قائم رکڻ پنهنجو بنيادي حق سمجهن ٿا. انهيءَ جي جواز واسطي هنن وٽ ڪافي فلسفيانه ۽ مذهبي دليل موجود آهن! هونئن به سنڌيءَ ۾ چوٽي آهي ته "ڏاڏي جي لٺ کي به مٿا آهن"— تنهن وانگر هنن کي پنهنجي مرضيءَ خلاف نه ڪنهن جي مشوري جي ضرورت آهي، نه هو اهو ضروري ٿا سمجهن. آهي ڪنهن کي مجال، جو سندن معصوم ذات تي ڪا آگر به کڻي سگهي! اهڙيءَ حالت ۾ انسان جي مٿان خود پسنديءَ ۽ خود فريبيءَ جي اها ڪيفيت طاري ٿي ويندي آهي جنهن لاءِ قرآن حڪيم ۾ فرمايل آهي ته: "صم بکم عمي فهم لا يرجعون" (ٻوڙا، گنگا ۽ انڌا آهن، اهي حق کي نه سڃاڻندا). ڊڪٽيٽري ۽ مطلق العناني انهيءَ ذهني ڪيفيت جي پيدا وار آهي. پر هندڙ جيڪڏهن ذرا غور ڪندا ته اڄ ڪلهه جي ليگ ليڊرن کي هوبهو انهيءَ حالت ۾ ڏسندا. تنهن ڪري پنهنجي شخصي اقتدار ۽ طاقت قائم رکڻ خاطر جيڪڏهن هنن ليگ کي اوزار ڪري ڪتب آندو، ته نه وسهڻ جهڙي ڳالهه نه آهي. دنيا ۾ اڪثري ائين ٿيندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٣) مسلم ليگ جي طاقت ۾ رکڻ ليگ ليڊرن جي طبقاتي مفاد جي تقاضا آهي.

پر هندن کي معلوم آهي ته مسلم ليگ اندر عهدن تي اڪثر اهي ماڻهو وڃي گڏ ٿيا آهن جي هڪ خاص طبقي جا آهن ۽ جن جا مفاد به گهڻو ڪري ساڳيا آهن. انهن ۾ خود مطلب سياستدان، جاگيردار، زميندار، وڏا واپاري، آفيسر ڪلاس جا اڪثري ماڻهو ۽ پيا انهن جا ايجنٽ اچي وڃن ٿا. هنن پاڪستان کي مال غنيمت ڪري سمجهيو آهي، ۽ ان مان جيڪو به نفعو حاصل ٿي سگهين ٿو، سو پيا وٺن. ڪي ملڪيتون پيا وڏائين، ته ڪي عهدا ۽ طاقت جا ذريعا هٿ پيا ڪن، ڪي وري سنڊيڪيٽن جون ايجنسيون، پرمٽون، واپار ۽ ڪارخانن ۾ سهوليتون حاصل ڪري رهيا آهن. اهو دنيا جو دستور آهي ته سڀڪا شي پنهنجي هم جنس ڏي ڪشش ڪري ٿي. هر جنسيت جا به، جدا جدا وقتن ۽ حالتن پٽاندر، ڪئين قسم پئي رهيا آهن؛ قبيلو، ملڪ، مذهب، هڪجهڙا سياسي ۽ اقتصادي مفاد— انهي هم جنسيت لاءِ جدا جدا ذريعا پئي رهيا آهن. ڪو وقت هو جو قبيلن، ملڪ يا مذهب جي لحاظ تي گروه ٺهندا هئا، ۽ هڪ حد تائين اڃا به انهن ڳالهين جو اثر قائم آهي. پر اڪثر ائين ڏٺو ويو آهي ته هوشياري ۽ چالاڪي (جي مادي ترقي لاءِ ضروري شيون آهن) ڪنهن خاص قبيلي يا مذهب جي ماڻهن سان مخصوص نه آهن. هر قبيلي ۽ مذهب جي ماڻهن ۾ ڪي سست ته ڪي هوشيار، ۽ ڪي قابل ته ڪي بيوقوف ٿين ٿا. تنهن ڪري آهي ماڻهو جي حالتن جي سازگار هئڻ ڪري يا ڪن ٻين طريقن سان پيسو ۽ طاقت هٿ ڪري ٿا وڃن، يا ان جي هٿ ڪرڻ جي پويان رهن ٿا، سي هڪدم همجنسيت جي ڪشش مطابق هڪ خاص طبقي ۾ منظم ۽ متحد ٿي ٿا وڃن؛ سندن مفاد ڪم و بيش عوام جي مخالفت ۾ ساڳيا وڃي بيهن ٿا. اهڙن ماڻهن جي فائدي وٺڻ آهي ته سندن مشترڪ مفاد کي نقصان نه پهچي، ۽ سندن خواهشن ۽ ارادن ۾ ڪابه رنڊڪ نه پوي؛

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تنهن ڪري جيڪڏهين هڪ کي تڪليف ٿئي ٿي ته گدڙ جي اونائيءَ وانگر انجي مدد لاءِ سڀ تيار ٿي وڃن ٿا.

انهن ۾ آهستي آهستي ئي، ملڪيت ۽ طاقت جي آڌار تي، هڪ قسم جي وڏ ماڻهپيءَ ۽ شرافت جو نشو دماغ ۾ پرجي ٿو وڃي. جيئن ته انهن کي حالتن جي ساز گار هئڻ ڪري علم حاصل ڪرڻ لاءِ گهڻا موقعا ۽ سهوليتون ملن ٿيون، تنهنڪري علم، مذهب، فلسفي ۽ سائنس مان به واقف ٿيو وڃن. اهڙيءَ طرح ساڻ هو هڪ خاص قسم جي تهذيب جا پتلا بنجيو پون. دنياوي ملڪيت ۽ طاقت، ۽ هڪ خاص قسم جو پيدا ٿيل عيش عشرت جو ماحول سندن قيمتي وٿون ٿين ٿيون. انهن وٿن جي حفاظت ۽ بچاءَ کي، هو تمدن، تهذيب ۽ امن عامه جو بچاءَ ۽ حفاظت سمجهن ٿا. مذهب ۽ فلسفي کي به هو انهيءَ قسم جو رنگ ڏئي پنهنجي استعمال لاءِ ڪتب آڻن ٿا. هنن جو عالم جدا آهي، جنهن ۾ عوام کي ڪا جاءِ نه آهي. هو هڪ چونڊيل يا برگزيده گروه ٿيو پون، ۽ ساريءَ ڪائنات جو وجود صرف پنهنجي مفاد لاءِ ڀليل ڄاڻي ان کي محض انهي ئي هڪ مقصد لاءِ ڪتب آڻڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. هن حڪمران طبقي جي فڪر جو طريقو هميشه هي هوندو آهي ته ”ملڪ جي حالتن ۾ ڪا اهڙي اختلاف ۽ تبديليءَ جي حالت پيدا نه ٿئي جنهن مان سندن مفاد کي نقصان پهچڻ جو انديشو پيدا ٿئي“. تنهن ڪري هو هميشه قانون جي عزت ۽ امن امان (Law and order) جي نالي ۾ عوام کي ايڏيءَ ذليل ۽ پست حالت ۾ رکڻ جي ڪوشش ڪن ٿا، جو ڪو دانهن به ڪري نه سگهي، ۽ پنهنجي حالت ۽ صاحب اقتدار طبقي جي حالت جو مقابلي ڪري اهو سوال نه پڇي ته ڇو هڪ وٽ بنگلا، محلا تون، لکين ايڪڙ زمين جا، ڪارخانا، بئنڪن ۾ پيسا، موٽر، طرح طرح جا ڪاڌا ۽ ڪپڙا ميسر آهن، ۽ ٻين کي نه رهڻ لاءِ گهر، نه پوکڻ لاءِ زمين جو ٽڪر، نه سواريءَ لاءِ وهٽ، نه کاڌي لاءِ طعام ۽ نه پائڻ لاءِ ڪپڙو موجود آهي! انهن جا پنهنجا مولوي آهن، جي مذهب مان ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿا ته اها حالت سڀ خدا ڪئي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي ۽ شاهوڪارن ۽ وڏن ماڻهن جو ان ۾ ذرو به ڏوهه نه آهي، تنهنڪري غريبن کي رضا تي راضي رهي آخرت لاءِ ترسڻ گهرجي، جتي کين سڀ ڪجهه ملندو، بشرطيڪ هو چڱا ڪم ڪن، جن مان هڪڙيءَ هي آهن ته شاهوڪار طبقي طرفان مقرر ڪيل روزانه مزوريءَ يا بڻاين تي ايمانداريءَ سان پورهيو ڪندا رهن، پوءِ بک ۽ رزق جي تنگي هجي ته به توڪل رکي وهن، چو ته کين خبر هئڻ گهرجي ته پيغمبرن به پيٽ سان پٿر ٻڌي وقت پئي گذاريو! جن بک جي تنگيءَ کان انهن ذرا به امانت ۾ خيانت ڪئي ته هنن جي هيءَ دنيا ته اڳيئي خراب آهي، ليڪن آخرت به خراب ٿيندي. انهيءَ اصول مطابق دنيا دارن جي ملڪيت ۽ پيسو وٽن الله طرفان قوم جي امانت ٿيو پوي، ۽ انهن ڏانهن ڪنهن به قسم جي شڪ، حسد يا حسرت جي نگاهه ڪڻڻ گويا امانت ۾ خيانت جي مثال ٿيندي.

اهڙيءَ طرح سنڌن پروفيسر، فلاسفر، قانون ساز ميمبر هميشه انهي معاملي ۾ غلطان آهن ته ڪيئن سوسائٽيءَ جو موجوده نظام، جو ننڍي ۽ وڏائي، غربت ۽ شاهوڪاريءَ، هيٺي ۽ ڏاڍي جي تفاوتن تي ٻڌل آهي، بدستور قائم رهي. اختلاف راءِ، مخالفت، عوام ۾ بيداري، اقتصادي بنيادن تي جماعت بندي، ننڍي وڏي جي تفاوتن کي مٽائڻ جي ڪوشش ڪرڻ، شاهوڪاريءَ ۽ غربت کي ختم ڪري ٻيني جي معقول گذر معاش لاءِ جد وجهد ڪرڻ، بک ۽ بيڪاريءَ کي ختم ڪرڻ جو مطالبو ڪرڻ، آزاد راءِ جي اظهار جي طلب ڪرڻ ته جيئن ملڪ جا سمورا باشندا پنهنجا شهري حق برابر ماڻي سگهن، اهي سمورِيون ڳالهيون ۽ تحريڪون حڪمران طبقي جي نظر ۾ امن عام لاءِ خطري جو باعث آهن. تنهنڪري پنهنجي سوسائٽيءَ جي فائدي ۽ ملڪ ۾ امن قائم رکڻ خاطر هنن جو فرض ٿيو پوي ته اهڙين حالتن کي پنهنجي حڪومت جي ڏنڊي، پنهنجي اخبارن جي پروپئگنڊا، ۽ پنهنجي علم وارن مبلغن ۽ تقرير بازن ذريعي روڪين. مخالفن جي تحريڪن لاءِ دهريت، بغاوت، بدامني پيدا ڪرڻ وغيره جهڙا عوام ۾ نفرت پيدا ڪندڙ نالا ۽ الزام تجويز ڪرڻ سندن رواجي ڪم ٿي پيو آهي. مٿان عوام

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پنهنجي فطري تقاضائن ۽ گهرجن کي پوري ڪرڻ لاءِ ڪو آواز اٿارين يا ڪا تنظيم پيدا ڪن، تنهن کي روڪڻ لاءِ هو خوف پيدا ڪري، خطري جو گهنڊ وڄائي، ملڪ ۽ قوم جي وهمي مفاد جي نالي ۾ مذهب ۽ حب الوطنيءَ جي بهانن تي، ماڻهن کي اتحاد ۽ اتفاق لاءِ، اپيل ڪن ٿا، جنهنڪري سياست ۾ هوش بدران جوش ڪتب اچي ٿو، دماغ سالم نٿا رهن، ماڻهو هنگامي نعرن ۾ لڙهيو پنهنجي حقيقي مسئلن کي وساريو ڇڏين.

دنيا ڄاڻي ٿي ته هن وقت جي ليگ ليڊرشپ انهن اصولن پٽاندر هلي رهي آهي ۽ ليگ کي فقط انهن مقصدن جي حصول لاءِ هٿيو ڪري ڪتب آندو پيو وڃي.

(٣) رجعت پسند طبيعتن جو رجحان به انهيءَ پاليسيءَ طرف آهي.

جيئن ته اڪثر ماڻهو غريب ۽ شاهوڪار طبقن ۾ ورهايل آهن، سندن طبعي ساخت به انهيءَ پٽاندر ٿئي ٿي. غريب گهڻو ڪري ڪمزور، مظلوم ۽ سادا آهن، ته شاهوڪار طاقتور، ظالم ۽ چالاڪ ٿين ٿا. اهڙيءَ طرح سان سوسائٽي ٻن قسمن جي طبيعتي لاڙن ۾ ورهائجي وڃي ٿي: هڪڙا رجعت پسند ٿين ٿا، جي سوسائٽيءَ جي موجوده نند وڏائيءَ، غربت ۽ شاهوڪاريءَ ۾ استعمال غرضيءَ جي نظام کي بدلائي ۽ عوام جي حالات ۾ بنيادي تبديلي آڻي سماج کي مساوات اخوت ۽ عدل جي بنيادن تي بيهارڻ واريءَ هر ترقي پسند تجويز جا مخالف رهن ٿا، ٻيا ترقي پسند خيال جا ماڻهو آهن جي سوسائٽيءَ مان غربت، ظلم ۽ استعمال غرضيءَ کي ڪڍي، عوام کي هڪجهڙن حقن ۽ موقعن ڏيڻ جي خيال جا ٿين ٿا. اهڙي سوسائٽي ٻن طبقن ۽ انجي مددگار ٻن نظرين جي ماڻهن ۾ ورهائجي وڃي ٿي، هر هڪ گروه پنهنجي نظريي مطابق ملڪي سياست ۾ معاملات کي رنگ ڏئي ٿو: هڪڙا انفرادي آزاديءَ، سياسي طور دستوري پارلمينٽي جمهوري طرز حڪومت، ۽ مذهب جي آڙ وٺي دنيا کي درست ڪرڻ جي هام هڻن ٿا، ته ٻيا اقتصادي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مساواتَ ۽ برابري، انجي بنياد تي صحيح جمهوريت ۽ هر ڪنهن کي هڪجهڙن حقن ۽ موقعن ملڻ خاطر، سوسائٽيءَ جو موجوده نظام اٿل پورو سنجهي، انکيَ تبديل ڪرڻ جي پٽيان آهن. ليگ جا ليڊر اگرچ، ظاهري طرح مذهب جي نالي ۾ دنيا اڳيان ٺٽين نظريي پيش ڪرڻ جو ڍونگ رچائين ٿا— جو سندن چوڻ موجب بهترين آهي— ليڪن حقيقت ۾ هو شاهوڪارشاهيءَ جي نظريي جا حامي، رجعت پسند خيال جا ٿي آهن.

هر مذهب جي شروعات انساني محبت ۽ برابري پيدا ڪرڻ جي ارادي سان ٿي ٿي، ليڪن تجربي مان ڏٺو ويو آهي ته حوادث زماني جي ڪري مختلف مذهبن کي اڪثري رجعت پسند طبقن پنهنجي استعمال غرضيءَ جي لاءِ ڪتب پئي آندو آهي.

مولانا عبيدالله سنڌيءَ هڪ هنڌ چيو آهي ته

”جڏهن مذهب رجعت پسندن جي پشت پناهه ٿيو پوي، ۽ ترقي- جي خلاف طاقتون اچي ان ۾ پناهه ٿيون وٺن ۽ جڏهين مذهب چند دستورن ۽ رسمن جو اڏو ٿي ڪم اچي ٿو، ۽ سندس حقيقي انقلابي جذبو مري وڃي ٿو، تڏهين اهو مذهب فقط بي انصافيءَ جي قائم رکڻ لاءِ هڪ اوزار ٿي ڪتب اچي ٿو. جڏهين مذهب پاڻ کي ۽ پين کي حالتن موافق ڪارآمد بنائڻ ۽ بدلائڻ جي طاقت وڃائي ويهي ٿو تڏهين، اهڙي مذهب کي حڪومت جي واڳ هٿ ۾ ڏيڻ رجعت پسنديءَ کي هڪ اهڙي خوفناڪ هٿيار هٿ ۾ ڏيڻ جي برابر ٿيندو، جنهنکي عوام جي برخلاف ٿي ڪتب آندو ويندو“.

مذهب جو مطلب اهو ته نه آهي ته خلق بي گهر، اڌ ڍڪيل، بک ۽ مرض ۾ مبتلا هجي ۽ اسلام جي نالي ۾ خلق کي برغلائڻ وارا بنگلن ۽ محلاتن ۾ رهي، زري زربفت پائي، طرح طرح جا کاڌا کائي، پنهنجي فرض ادائيءَ کان صرف اسلام جو نالو آچاري، پڻ اسلامزم جو راڳ ڳائي، للها مقاصدي لهراءِ پاس ڪري، پيا مزا ماڻين! اهو مذهب جي نالي ڪتب آڻڻ جو ڏنڌو دنيا جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ رجعت پسند گروھ اختيار ڪري ٿو ۽ مسلم ليگي ليڊر ٻہ انھنجي نقش قدم تي ھلن ٿا.

جيڪڏھن ليگي ليڊر اھان تائين ٻہ ليگ جي تعريف ڪري رھيا آھن تہ اھا ڳالھہ سمجھہ ۾ اچڻ ڪا ڏکي نہ آھي، ڇاڪاڻ تہ ھو ھن وقت جنھن پوزيشن ۾ آھن، سو ليگ ۽ انجي پاليسين جي طفيل آھي: ان حالت ۾ ھو ڪيئن پنھنجي رزق تي لت ڏيئي پنھنجي طاقت ۽ اقتدار کي نقصان پھچائڻ پسند ڪندا!

———:o:———

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فصل پنجون.

مخالفت جي ضرورت ۽ انجا فائدا.

پيغمبر خدا فرمايو آهي ته "اِختلاف اُمتي رحمت" (منهنجي پوئلڳن جو ڪن ڳالهين تان پاڻ ۾ اختلاف ڪرڻ هڪ قسم جي رحمت آهي.)

ساريءَ ڪائنات جو مدار اختلاف تي رکيل آهي: رات ۽ ڏينهن جو اختلاف، موسمن جو اختلاف، ڪڙي ۽ مٺي، کري ۽ کوٽي جو اختلاف — مطلب ته هر شي جا ٻه پاسا آهن: جيڪڏهين قدرت گهري ها ته هڪ ئي پاسو خلقي ها، ليڪن ائين نه ڪيائين؛ ڪائنات ۾ سموريون چيزون هڪ ئي رنگ ۽ هڪ ئي ڍنگ جون نه آهن، ان ۾ مختلف رنگن ۽ قسمن جي شين جي ڪثرت آهي ۽ اها ڪثرت ئي آهي جا مادي دنيا کي خوبصورتي ۽ بقاءُ ڏئي ٿي. سچ سان ڪڏ ڪوڙ به دنيا ۾ موجود آهي. اونده نه هجي ته روشنيءَ جو قدر پَٽجي نه سگهي. واپار جي دنيا ۾ به هڪ هٽيءَ ڪري اگهه چڙهي ويندا آهن، ۽ سستي ۽ سٺي شيءِ ملڻ ناياب ٿي ويندي آهي. اختلاف ۽ جائز مقابلو زندگيءَ جي بقاءُ ۽ فروغ لاءِ نهايت ضروري آهن. سياسي دنيا سان به اهو عام قانون رائج آهي. جيڪڏهين هڪ پارٽيءَ جو راڄ آهي، هڪڙو ئي گروه حڪمران آهي، ۽ انهن کي سندن خامين کان آگاه ڪرڻ ۽ سڌارڻ لاءِ ڪو به ماڻهو يا جماعت نه آهي، ته انهنجي خطائن مٿان خطائن ڪرڻ جو قوي گمان آهي. هر آدميءَ کان غلطين ٿيڻ جو امڪان آهي. خود پيغمبر به مشورو وٺڻ ضروري سمجهيو آهي. جيڪا جماعت يا جيڪو گروه پاڻ کي بي عيب سڏي، ته انجي اها دعويٰ سندس عيبدار هجڻ لاءِ خود هڪ ثبوت آهي. جيڪا پارٽي يا جيڪي شخص طاقت ۾ ايندا آهن، انهنجي چوڌاري خوشامندڙ يا ۽ جي حضوريا وچي ڪنا ٿيندا آهن، جي سائن ها ۾ ها پيا ملائيندا آهن، جنهن مان برسراقتدار شخصن ۽ گروهن کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ پاليسيءَ ۽ ڪمن جي صحيح هجڻ جو يقين ٿي وڃي ٿو ۽ سنڌن دماغ ۾ طاقت جو نشو ويهي ويندو آهي. جيئن پارسيءَ ۾ مثال آهي ته "نازڪ مزاج شاهان تاب سخن ندارند"— بلڪل اهڙيءَ طرح هن وقت اسانجي حاڪمن جي حالت به اها وڃي بيٺي آهي. پاڪستان جي حڪومت مسلم ليگ جي چند ماڻهن جي هٿن ۾ انگريزن سپرد ڪئي. هائي هو پنهنجي آقائن جي اهڙيءَ اوچتيءَ نظر ڪرم سبب مڇي مرڙس ٿي ويا آهن، عقل، مذهب، ۽ ملڪ جي معاملات ۾ هو پاڻ کي بي عيب ۽ هم صفت موصوف سمجهي، ڪنهن به اختلاف کي برداشت ڪرڻ جو مادو نٿا رکن. ليگ کي مذهب جو قائم مقام ڪٺي بنايو اٿن ۽ مذهب جي علمبرداريءَ، ملڪ سان وفاداريءَ ۽ قوم جي رهبريءَ جا تنها ٺيڪيدار پنجي ويٺا آهن. حڪومت، پيسي ۽ اخبارن وسيلي هو ڪثير تعداد ماڻهن کي برغلائي هٿ ۾ رکڻ جي ڪوشش ۾ مشغول آهن. اهڙين حالتن هيٺ انهنجي مخالفت ڪرڻ ڪو آسان ڪم نه آهي، ۽ انمان فائدي جي بجاءِ نقصان ٿي نقصان جو انديشو رهي ٿو. ليڪن باوجود انجي به اعليٰ اصولن خاطر، شخصي نفعي ۽ نقصان جي ڳالهين کي بالاي طاق رکي، عوام جي ڀلائيءَ ۽ بهتريءَ لاءِ، نتيجن جي خيال کي ڇڏي، ڪجهه ڪرڻ ضروري پيو محسوس ٿئي. آزادي، انصاف ۽

نيڪي انسانيت جا اعليٰ ترين محرڪ جذبا آهن. هر اها طاقت جا انسانيت جي انهن بنيادي تقاضائن کان منڪر آهي ۽ انهن کي ختم ڪرڻ گهري ٿي، سا گويا هر انسان کي مقابلي لاءِ للڪاري ٿي.

اسانجي ملڪ ۾ اها طاقت اڄ مسلم ليگ جي طاقت آهي، تنهنڪري هيٺ تفصيلوار بيان ڪيل نقطن جي بنا تي اسين سمجهون ٿا ته، ملڪ ۽ قوم جي فائدي خاطر، انسانيت جي عزت ۽ احترام خاطر، مسلم ليگ جي مخالفت ڪرڻ اڄ هر صحيح انسان جو فرض آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۱) مسلم ليگ جي مخالفت پاڪستان جي عوام جي فائدي ۾ آهي

پاڪستان کي وجود ۾ آئي اٺ سال کن اچي ٿيا آهن. ليڪن برسراقتدار پارٽي مسلم ليگ، نه نوي سيڪڙو ماڻهن جي غربت دور ڪري سگهي آهي، نه جهالت ڪيڻ ۾ ڪامياب ٿي آهي. لکها ماڻهو فقر ۽ فاقي جي زندگي گذاري رهيا آهن.

گذشته فصلن ۾ ڪيل بيان مان صاف ظاهر ٿئي ٿو ته موجوده صاحب اقتدار گروه ملڪ جي هر ڪنهن مسئلي کي خاطر خواه نموني حل ڪرڻ ۾ بري طرح ناڪامياب ٿيو آهي. ملڪ جي عوام بان غربت، جهالت، بد اخلاقي، رشوت، بيماري، خانه بدوشي وغيره ڪيڻ لاءِ ونن نڪا تجويز موجود آهي، ۽ نه وري مسلم ليگ جي موجوده ليڊرن مان انهي ڏس ۾ ڪا تجويز تيار ڪري، ڪنهن پروگرام مطابق عمل ڪرڻ جي اميد رکي سگهجي ٿي. مسلم ليگ جماعت هن وقت هڪ اهڙي ٽولي جي هٿن ۾ اوزار ٿي ڪتب اچي رهي آهي، جنهنجي ساري سياست شخصي طاقت ۽ ملڪيت هٿ ڪرڻ تي ٻيٺل آهي. اهي هڪ اهڙي طبقي جا فرد آهن، جن جا مفاد عوام جي مفاد سان ٽڪرجن ٿا. جيئن ته پاڪستان جي مضبوطي ۽ ترقي جو مدار عوام جي ترقي ۽ خوشحالي تي آهي، انڪري ايان هن نتيجي تي پهتل آهيون ته جنهن صورت ۾ پاڪستان جي عوام کي مسلم ليگ جماعت جي پاليسي مان فائدو نه پهتو آهي، نڪو پهچڻ جو امڪان آهي، ان ڪري ان جماعت جي مدد پاڪستان سان دشمني ۽ انکي ڪمزور ڪرڻ جي برابر ٿيندو، ۽ انجي مخالفت ۾ پاڪستان جي مضبوطي ۽ ترقي جو واحد رازچپيل آهي.

(۲) مسلم ليگ جي مخالفت اسلام جي عزت ۽ ناموس کي بچائڻ لاءِ ضروري آهي.

گذريل چند سالن جي تجربي مان معلوم ٿئي ٿو ته اسلام جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سهڻي نالي ۾ رجعت پسند ۽ چالاڪ ماڻهن جو هڪ ٽولو عوام کي گمراهه ڪري رهيو آهي ۽ انهن پنهنجي پاڻاري اچي مسلم ليگ ۾ ڄمائي آهي، جيتوڻيڪ خانگي يا پبلڪ زندگيءَ ۾ اسلام جي هر اصول کي پيرن هيٺان لتاڙڻ ۾ ڪا به ڪسر پوئتي ڪانه ڇڏي اٿن. هنن جو نه خيال اسلامي ۽ نه عمل اسلامي آهي. هنن پنهنجي شخصي ۽ طبقاتي مفاد برقرار رکڻ لاءِ اسلام کي اهڙو ناجائز نمونو ڪتب آندو آهي، جو مسلمانن جي نوجوان طبقي جي هڪ چڱي حصي تان مذهب پنهنجي پراڻي ڪشش وڃائي رهيو آهي. جيڪڏهين سنڌ ۾ ان فريب ڪاريءَ کي گهٽ وقت تائين آزاد ڇڏيو ويو، ته ممڪن آهي ته مسلمانن جي نوجوان طبقي تان اجان گهڻي قدر مذهب جي ڪشش ۽ اثر گهٽ ٿي وڃي. انڪري جنهن شريعت اسلامي جي نالي ۾ هو عوام کي ٺڳين ٿا، انجي ناموس ۽ عزت بچائڻ خاطر اهو نهايت ضروري آهي ته ماڻهن کي سنڌ ۾ اهڙي دوکي کان آگاهه ڪجي، ۽ مسلم ليگ کي اسلام جي محاذ جي عيوض، جيئن حقيقتاً هوءَ آهي تيئن انکي محض منافقن ۽ دوکيبازن جو ٽولو ظاهر ڪري، مذهب اسلام کي آن جي استعمال غرضيءَ جي چار کان بچائجي.

(٣) مسلم ليگ جي مخالفت ڊڪٽيٽريءَ جي مخالفت ۽ جمهوريت جي حمايت آهي.

ملڪ ۽ قوم جي ترقيءَ لاءِ اهو نهايت ضروري آهي ته اظهار راءِ ۽ جماعت سازيءَ جي اجازت هجي. پاڻي ۾ جني وهندڙ هوندو، ته تازگي قائم رکيو ايندو، پر جي وهڪري کان بند ٿي ويو ته خراب ۽ بدبوءِ ٿيڻ طرف رخ رکندو. خيالات جي، عام بحث مباحثي بعد، ڏي وٺ ڪرڻ انجي صحت بخش هجڻ جي نشاني آهي. ڊڪٽيٽري عوام جي انهي فڪري آزاديءَ تي بندش وجهي، انهن مان اجتهادي مادو ۽ صلاحيت ختم ڪري ڇڏيندي. جيئن بيمارن کي شفاخاني ۾ رهڻ جي ضرورت محسوس ٿي ٿئي، تيئن ڪمزور ۽ شڪي خيالن جي ماڻهن کي، جن کي پنهنجي صداقت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تي يقين نہ هوندو آهي، فسطائي طريقا اختيار ڪرڻا ٿا پون. مسلم ليگ سنڌ موجوده ليڊرن جي ماتحت، جمهوريت جي طريقن کي ڇڏي، زور ۽ زبردستيءَ ذريعي حڪومت ڪرڻ جي پاليسيءَ تي هلي رهي آهي. مسلم ليگ کي واحد نمائنده جماعت سڏڻ، ان کان سواءِ ٻيءَ ڪنهن بہ جماعت کي برداشت نہ ڪرڻ، مخالف سياسي ڪارڪنن کي، بنا ڪيس هلائڻ جي، سيفٽي ۽ فرنٽيئر ريگيوليشن هيٺ جيلن ۾ موڪلڻ، سنڌ جي اخبارن تي بندشون، وجهڻ ۽ مخالفن جون ميٽنگون فسادي طريقن سان ٽوڙڻ وغيره اهڙيون ڳالهيون آهن، جن مان مسلم ليگ جي پاليسيءَ جو پتو پئجي سگهي ٿو. اهڙين حالتن هيٺ مسلم ليگ جي مخالفت ڊڪٽيٽريءَ جي مخالفت، ۽ صحيح ۽ صحت مند جمهوريت جي طرفداريءَ جي برابر ٿيندي.

(٤) عوام ۾ سياسي بيداري آڻڻ ۽ عام راءِ پيدا ڪرڻ لاءِ مسلم ليگ جي هٺ ڌرميءَ جي مخالفت ڪرڻ ضروري آهي.

جنهن ملڪ جي ماڻهن ۾ سياسي بيداري ۽ عام راءِ پيدا نہ ٿي آهي، اهو ملڪ ڪڏهين بہ ترقي ڪري ڪين سگهندو. سياسي بيداري ۽ عام راءِ جي نقطي نگاه کان سنڌ اڃا پٺتي پيل پر پٺتي آهي. هتي پيرن جي پٽ، زميندارن جو زور، ملن جو وار ۽ ڪامورن جو ڪهر اڃا گهٽو آهي. مسلم ليگ برسراقتدار پارٽي هئڻ ڪري، اهي سڀ هٿيار پاڻ وٽ موجود رکي ٿي ۽ هر وقت استعمال ڪندي رهي ٿي، جنهنڪري پنهنجو ڌاڪو قائم ڪري ماڻهن جو ساهہ ٿي سڪائي ڇڏيو اٿس. ڌنڌي جي زور ۽ لالچ جي لوڀ ڪري مٿين طبقي جي ماڻهن مان خودداريءَ ۽ غيرت جو مادو ختم ڪرڻ ۾ گهڻي قدر ڪامياب ٿي آهي، جن منجهہ احساس ڪمتريءَ، ابن الوقتيءَ، باهمي حسد ۽ سستيءَ ۽ ڪاهليءَ جهڙيون عادتون گهر ڪري ويهي رهيون آهن. ڏاڍي جي سامهون حق جو آواز بلند ڪرڻ ۽ مخالفت ڪرڻ جي همت ڌارڻ اڄ ڪلهہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڻ لڀ شيون ٿي پيئون آهن. جنهن قوم جي فردن ۾ان خود شناسيءَ ۽ خود داريءَ جا جزا ختم ٿي ويندا آهن، ان قوم جو هئڻ نه هئڻ جي برابر آهي. اسان سمجهون ٿا ته وقت اچي ويو آهي جڏهن بزدليءَ کي دور ڪري، مخالفت جا پتنگ پيدا ڪجن، جي بي ڌ پائيءَ سان قربانيءَ جي مچ تي مڙي، خوف ۽ خطرن جي لهسن کان نه لڇڪي، مچ تي سڙڻ جي عادت سکن.

(٥) مسلم ليگ جي مخالفت مسلمانان عالم کي هلاڪت کان بچائڻ جي مترادف آهي.

مسلم ليگ غلط ۽ فرسوده نظرين جي بنياد تي مسلمانان عالم جي "اتحاد" جي ڪوشش ڪري رهي آهي، جنهن مان ڪين فائدي جي بجاءِ نقصان پهچڻ جو انديشو آهي. انڪري مسلم ليگ جي مخالفت ڪرڻ سان مسلمانان عالم کي هلاڪت جي منهن ۾ وڃڻ کان بچائي سگهبو.

مسلم ليگ ليڊر مسلمانن جي ڪمزورين کان بخوبي واقف ٿي ويا آهن. هنن کي خبر آهي ته مسلمان اسلام جو شيدائي آهي، هو حال تي آخرت مٿي وارو ڪونه آهي، مذهب جي نالي سندس جنون ۽ وارفتگي ڪنهن کان گجهي ڪين آهي: انڪري پاڪستان بنجڻ کان اڳ، مسلمانن کي چيو ويو ته هندوستان جي دارالحرب ۾ اسان کي دارالسلام بنائڻو آهي، جنهن حڪومت الاهي قائم ڪئي ويندي ۽ شريعت جو راڄ قائم ٿيندو؛ غربت، جهالت، بداخلاقي، ظلم، بدامني سڀ دور ٿي وينديون. مسلمانن يڪدم لبيڪ چئي انهن سان ها ۾ ها ملائي. پاڪستان بڻجڻ کي قريباً اٺ سال اچي پورا ٿيا آهن؛ ماڻهن کي معلوم ٿي چڪو آهي ته پاڪستان ۾ نه دارالسلام قائم ٿيو آهي ۽ نه منجهانئس مٿي ذڪر ڪيل خرابيون دور ٿي سگهيون آهن؛ وسوڙل ۽ بيوس عوام جي حالت اڃوتن کان به بري آهي. پر هاڻ وري ڪين نئون چمڪو ڏيئي گمراهه ڪرڻ جا سانباها ٿي رهيا آهن: جي مسلم ليگ مسلمانان عالم جو اتحاد آڻي غلبهٔ اسلام ۽ مسلمان عالم جي ترقي آڻڻ

تي گهري! سبحان الله! "ڪيڏانهن ڪوري ڪيڏانهن تلوارون"! جن ماڻهن کي اسلام جي اصولن جي پوري خبر به نه آهي، جن ائن سالن اندر هر معاملي ۾ اسلامي اصولن جي عملي طرح مخالفت پئي ڪئي آهي، جن جي نه صورت اسلامي نه سيرت اسلامي، سي ٿا وري دنيا جي مسلمانن جا رهبر بنجن!

آنکہ خود گم است کرا رهبري کند؟

دنيا جائي تي ته هنن اڪيان نه ڪي واضح مقاصد آهن، نه ڪو دستورالعمل يا طريقه ڪار آهي. انهي تازه ترين چڪمي مان هنن جو مقصد وري به عوام جو توجهه سندن حقيقي مسئلن کان هٽائي، ڪجهه عرصي تائين ڪين مذهبي نشو پياري، پنهنجي پوئلڳي ۽ فرمانبرداري ڪرڻ لاءِ آماده ڪرڻ جو آهي. اسان سندن اهڙيءَ پاليسيءَ کي مسلمانان عالم لاءِ خطرناڪ سمجهون ٿا، ۽ ضروري ٿا سمجهون ته اهڙين خطرناڪ پاليسين تي هلندڙ جماعت ۽ انجي ليڊرن جي مخالفت ڪئي وڃي ۽ ان ۾ ئي مسلم عوام جو فائدو آهي.

(٦) مسلم ليگ جي مخالفت حب الوطنيءَ جي جذبي جو خالص ترين مظهر آهي

مسلم ليگ جا بنيادي اصول ۽ انجي ليڊرن جا قول ۽ فعل، سنڌي تهذيب، معاشرت، سياسي ۽ اقتصادي مفاد جي ترقيءَ جا مخالف آهن، تنهنڪري مسلم ليگ جي مخالفت ڪرڻ حب الوطنيءَ جي جذبي جو خالص ترين مظهر آهي.

اسان جو اهو ويساه آهي ته سنڌ جا رهاڪو پنهنجي وطن، زبان، ادب، تاريخ، تهذيب، روايات ۽ سياسي، اقتصادي ۽ معاشرتي مسئلن، خواهشن ۽ جذبن جي بناءَ تي مستقل قوم جو وجود رکن ٿا. اهي ڪاب اهڙي ڳالهه برداشت ڪري ڪين سگهندا، جا سندن مذڪور بالا ڳالهين ۽ قوميءَ هستيءَ کي نقصان پهچائي. متين فصلن ۾ بيان ڪيل ڳالهين ۾ اسان تفصيلوار پڌائي آيا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهيون ته ڪيئن نه ليگ ۽ ان جا ڪارڪن سنڌ جي قومي هستيءَ کي ختم ڪرڻ جي پويان هٿ ڌوئي لڳل آهن. اهڙين حالتن هيٺ اسان هر هڪ غيرت مند ۽ با همت سنڌيءَ تي فرض ٿا سمجهون ته مسلم ليگ جي اهڙن بد ارادن کان سنڌ کي محفوظ رکڻ لاءِ جدوجهد ڪري. اها جدوجهد مسلم ليگ جي مخالفت ڪرڻ ۽ سنڌ ين اڳيان انکي سنڌس اصلي صورت ۾ پڌري ڪرڻ وسيلي ئي ڪامياب ٿي سگهي ٿي. مسلم ليگ سنڌ جي ترقيءَ جي راه ۾ رڪاوٽ آهي. سنڌ ۽ سنڌ جي ماڻهن لاءِ انجو وجود زهر قاتل جي برابر آهي، جنهن مان ڪين هيٺين نقصانن جو انديشو آهي:

(الف) مسلم ليگ جي هن نظريي کي قبول ڪرڻ ته پاڪستان جا جملي مسلمان هڪ علحده قوم آهن، سنڌ ۽ سنڌي قوم جي وجود کان انڪار ڪرڻ جي برابر ٿيندو،

(ب) مسلم ليگ ۾ داخل ٿيڻ ڪري، سنڌين کي ساري پاڪستان جي جملي مسلمان ميمبرن جي ڪثرت راءِ مان، (جنهن ۾ سنڌي عام راءِ عملي طور هر حالت ۾ بي اثر رهندي) پاڻ کي بدل رکڻ لازمي ٿيندو، جنهنڪري منجهن ڪا به آزاد راءِ، اجتهادي طاقت ۽ قوت باقي نه رهندي.

مسلم ليگ اسيمبلي پارٽيءَ ۽ صوبائي مسلم ليگ ڪائونسل جي ٺهرائن جي باوجود، ڪراچيءَ جو شهر سنڌ کان زوريءَ کسڻ، ڪيترين دانهن پڪارن جي باوجود سنڌ کي ختم ڪري پنجاب سان ملائڻ، صوبائي مسلم ليگ جي چيخ پڪار هوندي به مرڪزي حڪومت ۾ سنڌين کي تسلاءِ بخش جڳهون نه ڏيڻ، سنڌ جي حقن جي حفاظت لاءِ سڏايل ڪنوينشن ۾ سنڌ جي ليگ وارن کي شريڪ ٿيڻ کان منع ڪرڻ ۽ انهن جو هڪ هڪ ٿي پڇي وڃڻ، اهي ۽ پيون اهڙيون ڪيتريون ڳالهيون آهن، جن مان پوريءَ طرح ثابت ٿي چڪو آهي ته هيءَ دوا يعني "مسلم" ليگ ڪنهن به مرض جو علاج نه آهي.

(٧) ملڪي سياست کي عهدن ۽ شخصي مفادن جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تنگ دائري مان ڪڍي حب الوطنيءَ جي مفاد عام جي درجي تي آڻڻ لاءِ مسلم ليگ جي مخالفت ڪرڻ نهايت ضروري آهي.

اڄ ڪلهه ڏٺو ويو آهي ته جنهن ماڻهوءَ کي اسيمبليءَ جي ميمبر ٿيڻ جي سڌ هوندي آهي، يا جنهن نوجوان وڪيل کي سب جج يا سرڪاري وڪيل ٿيڻ جي خواهش هوندي آهي، يا جي ڪنهن واپاريءَ کي پرمٽ، سنڊيڪيٽ جي ايجنسي يا ٻي ڪا سرڪار کان رعايت وٺڻي هوندي آهي، يا جيڪڏهن ڪن کي ڪامورن، وزيرن وغيره سان واقفيت رکي ملڪ جي ماڻهن تي اثر پيدا ڪرڻ يا ڪن خانگي ڪمن ڪرائڻ تي دل هوندي آهي، ته هو يڪدم وڃي مسلم ليگ جو دامن هٿ ڪري پوندو آهي. گذريل سالن ۾ اسيمبليءَ جون جيڪي چونڊون ٿيون آهن، انهن ۾ مسلم ليگ اميدوارن کي چونڊائڻ لاءِ حڪومت جي طاقت ۽ اثر کي ڪهڙيءَ طرح ڪتب آندو ويو، سو ڪنهن کان مخفي نه آهي. انهيءَ ڳالهه سڄن ماڻهن جي دلين تي اهو اثر وهاري ڇڏيو آهي ته مسلم ليگ ٽڪيٽ ملڻ ڪري اميدوار کي گهٽين تڪليفن کان بچڻ جي اميد پيدا ٿيو پوي ۽ هن کي هزارين ووٽرن جي اڳيان منت سماجت ڪرڻ کان آزادي ملي وڃي. پارليامينٽري بورڊ يا انجي چند ميمبرن کي راضي ڪرڻ سوکو آهي بنسبت هزارها ووٽرن جي. اهڙيءَ طرح سان جاه طلب، خود مطلب ۽ لالچي ماڻهن جو انبوهه وڃي مسلم ليگ اندر رکيو ٿيو آهي. مسلم ليگ جي سياست عهدن ۽ شخصي مفاد جي محور جي چوڌاري ڦري، اتي ملڪ ۽ قوم جي مجموعي فائدي جي ڳالهه ئي ڪانه آهي. ان ڪري جيڪي به سياست کي انهن مرضن کان آجو ڪري، ملڪ ۽ عام ماڻهن جي مفاد لاءِ ڪتب آڻڻ جو ارادو رکن ٿا، تن کي ضرور مسلم ليگ جي مخالفت ڪرڻ گهرجي. هن وقت ملڪي سياست، گندگيءَ ۽ ذلت جي بدترين درجي تائين وڃي پهتي آهي. ان کي اتان جيڪڏهن بچائڻو آهي ته مخالفت جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جهنڊو بلند ڪرڻ گهرجي.

(۸) ملڪي سياست کي چند خود مطلب ماڻهن جي هٿن مان ڪڍي عوام جي هٿن ۾ آڻڻ جي ء اها تقاضا آهي ته مسلم ليگ جي مخالفت ڪئي وڃي.

پاڪستان ۾ هر بالغ مرد ۽ عورت کي ووٽ جو حق مليو آهي. انجو مطلب اهو هئڻ گهرجي ته ملڪ جو هر سمجهدار باشندو حڪومت جي ڪاروبار ۾ دلچسپي وٺي ۽ انهيءَ جي پاليسيءَ ۽ نمائندن ۾ ڪثرت راءِ سان ڦير گهير ڪري سگهي. ليڪن مسلم ليگ ليڊر جنهن طريقي سان سياست جو ڪاروبار هلائڻ گهرن ٿا، سو انهيءَ اصول جي خلاف آهي. صوبن جي مسلم ليگين جا صدر صوبن جا به وزيراعظم يا وزير آهن. اهي پنهنجي طاقت ۽ اقتدار قائم رکڻ لاءِ پنهنجي طرفدارن کان مسلم ليگ جا مصنوعي ميمبر داخل ڪرائي — جن جي ميمبرشپ في هو پنهنجي کيسي مان ڀرين ٿا — مسلم ليگ جون شاخون قائم ڪرائي صوبن جون ڪائونسلون ۽ پارليامينٽري بورڊ پنهنجي مرضيءَ موجب چونڊائين ٿا. پوءِ انهن پارليامينٽري بورڊن ۾ ليگ جون ٽڪيٽون به انهن ماڻهن کي ملن ٿيون جي سندن هٿ ٺوڪيا ڇاڙتا هوندا آهن. انهي طرح سان ساري ليگ جو نظام ڪن چند ماڻهن جي هڪ خاص محدود ٽولي جي قبضي ۾ وڃي رهيو آهي، جن جا مقصد ۽ مرادون هر حالت ۾ عوام جي مقصدن ۽ مرادن کان الڳ آهن. تنهنڪري مسلم ليگ جي مخالفت جي سببن مان اهو به هڪ مکيه سبب آهي ته ملڪي سياست کي هن هڪڙي مخصوص گروه جي چنبي مان ڇڏائي اصلي حقدارن يعني عوام جي هٿ ۾ ڏنو وڃي، جي انکي گهٽي ۾ گهٽڻ شخصن جي گهٽي ۾ گهٽي فائدي لاءِ ڪتب آڻين.]

(۹) سياست مان خوشامدڙين ۽ خود غرض شخصن جي پاڙ پٽڻ لاءِ مسلم ليگ جي مخالفت لازمي آهي.

عام طرح ڏنو ويو آهي ته بااصول، حق گو ۽ بي خوف قومي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪارڪنن کي ليگي سياست ڏکي ٻاهر ڪيڏي ڇڏيو آهي، ۽ خوشامدڙين، بي اصولن ۽ "جي حضوري" ماڻهن اچي انهن جي واڳ ورتي آهي، ۽ اهي پاڪستان جي نئين مليل حڪومت ۾ رنگ رليون ڪندا ٿا وتن. ملڪ جي نوجوان ۽ اڻ آزمودگار ڪارڪنن تي انهيءَ ڳالهه، جو تمام خراب اثر پوي ٿو، ڇاڪاڻ جو هو سمجهڻ لڳن ٿا ته ڪامياب ۽ ڪارآمد سياسي پاليسي خوشامد ۽ "جي حضوريءَ" واري آهي ۽ اصول پرستي دنيا ۾ دماغ جي غير سالميت ۽ بي سمجهيءَ جي علامت آهي! سندن موقع پرستيءَ جي حد اتي ٿي وڃي پهچي، جو هو، پنهنجي بزدليءَ ۽ نفس پرستيءَ سبب، جنهن ذليل ۽ غلامانه ذهنيت جا اڻتدي ۽ هندي مظاهرا ڪن ٿا، انهيءَ جي بچاءَ ۾ الٽو وڏا وڏا دليل ٺاهي پيش ڪرڻ جي جرئت ڪن ٿا ۽ پنهنجي عملن کي حق بجانب ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. ان باري ۾ سندن مکيه دليل اهو آهي ته "جيڪو واءُ لڳي ان کي پٺ ڏجي" يعني ماڻهوءَ کي سياسي دنيا ۾ "پرئڪٽيڪل" ٿيڻ گهرجي! اهي حضرات اصول ۽ حق جي ڳالهين کي "ان پرئڪٽيڪل" (نه ٿيڻ جهڙيون) ڳالهيون سمجهي چپ چاپ ۾ نظر انداز ڪيو ڇڏين. بعضي ته اهڙي حالت بنجيو پوي، جو انهن مان هرهڪ "پرئڪٽيڪل" ٿيڻ ۾ گوءِ کڻڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. انهيءَ قسم جي پيداوار لاءِ مسلم ليگ جي زمين نهايت زرخيز آهي. اتي "ان پرئڪٽيڪل" سلي کي، انهيءَ ماحول لاءِ موافق نه سمجهي، ٻنيءَ ٻاهر ڪيو وڃي ٿو. مسلم ليگ جي سرزمين ۾ مستقبل تي حال کي ترجيح ڏني وڃي ٿي، اتي سک جا سانگي وڃي گڏ ٿيا آهن، ڏکن وارن يا ڏکين سان همدردي ڪرڻ وارن جي جاءِ ئي ڪانه آهي.

انڪري اهو ضروري آهي ته مسلم ليگ جي خيال وارن ماڻهن کانسواءِ عام ماڻهن لاءِ به ڪا سور پچار ڪرڻ واسطي جماعت نهڻ گهرجي.

اڄو سورن واريون، ڪريون سور پچار،
ڪن گهٽا ڪن تورڙا، ڪانهي سورن ڌارا — شاهه

اڄ اهي اهم ۽ نازڪ ترين ڳالهيون اسانجي درپيش آهن، جو انهن تي خاموشي اختيار ڪري، ڪجهه وقت اڃان به حالتن کي درست ڪرڻ کانسواءِ ڇڏيو ويو، ته پوءِ سنڌي قوم جو مستقبل نهايت مايوسي پيدا ڪندڙ نظر ايندو. ان طرح سان هڪ بهترين قوم جنهن کي پنهنجي زبان، پنهنجو شعر، پنهنجو لباس، پنهنجي تهذيب ۽ پنهنجو شاندار تاريخي روايتون آهن، سا صفحي هستيءَ تان، موجوده ليگ ليڊرن جي خود مطلبيءَ، نااهليءَ ۽ بي همتيءَ سبب، مٽجي وڃي ته ان ۾ ڪو شڪ نه آهي. سنڌ ۽ انجي عوام کي ڪنهن به حالت ۾ بچائڻو آهي. سنڌس بچاءَ ۾ نه صرف پاڪستان بلڪ ساريءَ ايشيا جي تنگ نظر سياست، ۽ سرمايه دار ۽ سامراجي ملڪن جي غلاميءَ کان بچڻ جو راز لڪل آهي.

باوجود غير معمولي مشڪلاتن جي مونکي اميد جو ترورو پيو ڏسڻ ۾ اچي.

موجوده حالتن ۾ عوام کي منظم ڪرڻ ۽ ساڻن تعلقات پيدا ڪرڻ واسطي نوان اصول ۽ نوان طريقا اختيار ڪرڻا پوندا.

انڙن وطن دوست ۽ عام مخلص خادم ڪارڪنن جي هڪ جماعت جو ٺهڻ نهايت ضروري آهي، جي گذريل تجربن کي ذهن ۾ رکي ٻاهرين جي دست اندازيءَ کانسواءِ، سرزمين سنڌ جي روشن مستقبل لاءِ ڪوشش ڪن.

انهيءَ جماعت جا مقصد ۽ مرادون هيٺين نموني جون هئڻ گهرجن:

(١) نئين حاصل ڪيل ملڪ پاڪستان جي حفاظت ۽ ترقي:

اها جماعت پاڪستان کي پنهنجي واسطي توڙي آئنده جي نسلن لاءِ هڪ پاڪ ورثو ۽ امانت ڪري تصور ڪندي، ۽ انکي شاندار ۽ مضبوط بنائڻ لاءِ هرڪنهن قسم جي خدمت ۽ قرباني ڪرڻ لاءِ هميشه تيار رهندي.

(٢) پاڪستان کي، انگريزي سلطنت کان ٻاهر، آزاد ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خود مختيار، مفاد عام جي بنياد تي برپا ڪيل رعيتي راڄن جي حڪومتن جو مجموعو بنائڻ جو مقصد انجي سامهون هوندو:

آزاد رعيتي راڄن جي حڪومتن جي مجموعي جو مقصد هن حڪومت کي ٻاهرين هر ڪنهن طاقت جي سياسي ۽ اقتصادي تسلط کان آزاد رکڻ جو هوندو. ملڪ جي حالتن جي اها تقاضا آهي ته اسانجو ملڪ ٻاهرين ملڪن جي سياسي ۽ اقتصادي چنا پيٽين ۽ سازشن جي ميدان ڪارزار بنجڻ کان آزاد رکيو وڃي.

هن ڳالهه کان ڪوبه انڪار ڪري نٿو سگهي ته ۱۸۵۷ع جي دهليءَ واري جنگ آزاديءَ جي وقت کان وٺي، پاڪستان بنجڻ تائين، آزاديءَ جي راهه ۾ مسلمانن جو گهڻو خون وهيو آهي، ۽ اهي سڀ قربانيون ملڪ جي آزاديءَ ۽ ترقيءَ جي راهه ۾ تيل چڙهي سگهيون. هاڻ پاڪستان حاصل ٿيڻ بعد به، اسانجي حڪومت جو مکيه حاڪم انگريزي شهنشاهه طرفان مقرر ڪيل هجي، ۽ انجي بنگلي جي مٿان تاج برطانيه جو جهنڊو جهولندو نظر اچي، سا ڳالهه اسان، پنهنجي ملڪ ۽ قوم لاءِ شرم جو باعث ٿا سمجهون. تنهنڪري اسانجي نظر ۾ وقت اچي ويو آهي، جڏهين هن ملڪ کي سلطنت شاهيءَ جي چار کان آزاد ڪيو وڃي.

(۳) پاڪستان جي حڪومت کي عوام جي جمهوري حڪومت بنائڻ ضروري آهي، جنهن ۾ ملڪ جي هر هڪ رهاڪوءَ کي هڪ جهڙن حقن جهڙوڪ تقرير، تحرير، ووٽ ۽ جماعت سازيءَ جي آزاديءَ جو موقعو حاصل هئڻ گهرجي:

اها ڪيڏي نه افسوسناڪ ڳالهه آهي جو پاڪستان کي جمهوري حڪومت سڏي ان ۾ سيفٽي ائڪٽ، گونڊا ائڪٽ، ۽ فرنٽيئر ريگيوليشن ذريعي حڪومت هلائي وڃي!

موجوده صاحب اقتدار گروه کليو کلايو اهڙا طريقا اختيار ڪري رهيو آهي، جنهنڪري مسلم ليگ کان سواءِ ٻيءَ ڪنهن به جماعت جو وجود قائم رهي نه سگهي. اهي ڳالهيون مائهن سان

سندن ڪيل واعدن ۽ دعوائن جي برخلاف آهن. اهڙين حالتن هيٺ ملڪ جي هرهڪ با غيرت ۽ خود دار قومي ڪارڪن جو فرض آهي ته عوام کي صحيح سياسي تعليم ڏيڻ لاءِ هڪ منظم طريقي ڪوشش ڪري.

(٤) ملڪ ۾ ڪنهن طبقي، صوبي، يا جماعت کي خاص فوقيت يا ترجيح نه ڏيڻ ۾ اچي، ۽ ڪنهن به فسطائي امر جي منجهس گنجائش نه هئڻ گهرجي:

شخصي حڪمرانن ۽ خود غرضن جو اهو دستور ٿي ويو آهي ته جمهوريت کي ردي ڪوني، سموري طاقت پنهنجن هٿن ۾ رکن، پر زماني جي تجربي اهو ثابت ڪري ڇڏيو آهي ته هرهڪ خيال ۽ گروه جي ماڻهن کي اظهار راءِ، جماعت سازيءَ جي موقعي ڏيڻ ڪري، ڪنهن به جماعت يا گروه کي ذاتي مفاد لاءِ ڪم ڪرڻ ۽ غير قانوني طريقن يا تشدد ذريعي حڪومت بدلائڻ يا درست ڪرڻ جي ضرورت نٿي رهي.

(٥) ان جماعت جي نظر ۾ پاڪستان جو استحڪام ۽ مضبوطي انجي جدا جدا صوبن کي برابريءَ جي اصولن مطابق خود مختيار ۽ آزاد عوامي جمهوري حڪومتن جي مجموعي بنائڻ ۾ آهي ۽ نه سفورا اختيار ون يونٽ يا مرڪزي حڪومت جي هٿ هيٺ ڇڏڻ ۾:

گذريل چند سالن ۾ سنڌ اندر جيڪي وهيو واپريو آهي، سو سڀني جي اکين اڳيان آهي. موجوده برسر اقتدار گروه اهڙي طرز عمل اختيار ڪري رهيو آهي، جو پاڪستان جي جدا جدا صوبن جي زبانن، تهذيبن، روايتن ۽ اقتصادي ۽ سياسي مفاد کي نقصان پهچڻ جو انديشو آهي. وقت آيو آهي ته اهڙيءَ پاليسيءَ جي منظم طور مخالفت ڪئي وڃي ۽ صوبن جي بنيادي حقن جي حفاظت لاءِ ڪوشش ڪئي وڃي.

(٦) پاڪستان کي هڪ صحيح عوامي جمهوري حڪومت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بڻائڻ لاءِ اهو نهايت ضروري آهه ته انجي سياست عوام جي اقتصادي مفاد جي بنيادن تي هلائڻ گهرجي؛

انهيءَ واسطي اهو نهايت ضروري امر آهي ته جائز جوش ۽ وهمي جذبي کي ملڪي سياسي معاملات ۾ ڪو دخل نه ڏيڻ گهرجي؛ ۽ هر ڳالهه عوامي مفاد جي خيالن کان بحث ڪري دليلن سان سمجهڻ گهرجي؛ جنهنڪري عوام جو ڌيان فرقيوار تعصب، وهمي خوفن يا نفرت جي تنگ دائري مان نڪري ملڪ جي حقيقي تعميري ۽ ترقيءَ جي سوالن طرف رجوع ٿي سگهي. پاڪستان حاصل ٿيڻ کان اڳ مسلم ليگ جهڙي فرقيوار، نفرت جي بنياد تي کڙي ڪيل، جماعت جي ڪٿي ڪهڙي به ضرورت هئي، ليڪن انجي حاصل ٿيڻ کانپوءِ اهڙي جماعت جو قائم رهڻ ملڪ ۽ قوم لاءِ مفيد نه آهي؛ خصوصاً سنڌ لاءِ ته انجو وجود تمام نقصانڪار آهي. انڪري هيءَ نئين مخالف جماعت هرطبقي ۽ فرقي جي ماڻهن لاءِ کليل هئڻ گهرجي.

(٧) ملڪ ۾ هرهڪ باشندي لاءِ معاشي انصاف ۽ برابري پيدا ڪرڻ واري حڪومت قائم ڪرڻ، انهيءَ جماعت جو اولين مقصد هئڻ گهرجي.

اها ڪيڏي افسوس جهڙي ڳالهه آهي ته ملڪ جي ۰ وسيڪڙو ماڻهن کي نه تعليم نصيب آهي ۽ نه سندن معيار زندگي بهتر درجي جو آهي. سنڌ ۾ ماڻهن جي هڪ وسيع تعداد کي رهڻ لاءِ گهر، پوکڻ لاءِ پنهنجو زمين ٽڪرو، کائڻ لاءِ پورو کاڌو ۽ پائڻ لاءِ سڄو ۽ سالم ڪپڙو ڪونه آهي. اها حڪومت عوام لاءِ مفيد نه چئبي جا انهن جي ضروريات زندگي پوري ڪرڻ لاءِ پاڻ وٽ ڪي تجويزون نٿي رکي، ۽ انهن جي پوري ڪرڻ لاءِ ڪنهن منظم پروگرام جي ماتحت عمل نٿي ڪري. هن جماعت کي هن مسئلي جي سر انجاميءَ لاءِ خاص توجهه ڏيڻ گهرجي.

(٨) حڪومت پاڪستان جي خارجي پاليسيءَ کي، ٻن بلاڪن وارين طاقتن جي اثرن کان آزاد رکي، دنيا ۾ آزاديءَ ۽ امن جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جماعت ۽ پنهنجي ملڪ جي ڀلائيءَ جي خيال کان هلائڻ ان جماعت جو هڪ نصب‌العين هئڻ گهرجي. انهيءَ واسطي اها ڳالهه نهايت ضروري آهي ته اسان کي پنهنجي ملڪ جي سلامتيءَ ۽ آزاديءَ کي مد نظر رکي دنيا جي سڀني ملڪن سان دوستانه تعلقات قائم ڪرڻ گهرجن. اسانجي نظر ۾ انهيءَ مقصد کي حاصل ڪرڻ لاءِ ايشيائي ملڪن جي اتحاد جي سخت ضرورت آهي، ۽ اسانکي هر ان تحريڪ کي زور وٺائڻ گهرجي جا انکي مضبوط ڪري.

(٩) ان جماعت کي هر هڪ آبادگار لاءِ پنهنجي زمين ٽڪري هئڻ جي اصول جو حامي هئڻ گهرجي:

انهيءَ مقصد کي حاصل ڪرڻ لاءِ ان ڳالهه جي ضرورت آهي ته آئينده سرڪاري زمين صرف بي زمين هارين کي ڏني وڃي. جاگيرداري دستور ختم ڪري، وڏن زميندارين کي گهٽائي، آسوده گذر معاش جيتري زمين سندن مالڪن وٽ رهڻ ڏني وڃي، باقي بي سموري زمين غير ڪاتيدار هارين ۾ ورهائي وڃي.

(١٠) مهاجرين جي سڪونت ۽ گذر معاش لاءِ ڪنهن تجويز ۽ پروگرام جي ماتحت قدم کڻڻ گهرجي:

اها نهايت ارمان جي ڳالهه آهي ته سنڌ ۾ آيل لکها مصيبت زده مهاجرن جي رهائش ۽ گذر معاش لاءِ ڪوبه خاطر خواه انتظام، ڪنهن منظم تجويز ۽ پروگرام جي ماتحت، نه ڪيو ويو آهي، ۽ انهن مان سواءِ ٿورن جي پيا سڙڪن جي پرن ڪچين لانڍين، جهوپڙين ۾ رهن ٿا، جي برسات ۽ سرديءَ جي وقت ۾ رهڻ جون لائق نٿيون رهن. انهن مان ڪيئي بيروزگاريءَ ڪري، دربدر ڀيک پني رهيا آهن، سوين مهاجر اهڙا ملندا جي پوري خوراڪ ۽ علاج نه ملڻ ڪري هيٺري ئي موت جي منهن ۾ وڃي رهيا آهن.

حڪومت طرفان انهنجي رهائش، گذر معاش ۽ علاج معالج لاءِ ڪا تجويز رٿيل ڪانه آهي، جا ڪنهن پروگرام جي ماتحت سندن مشڪلاتن ۽ مصيبتن جو دائمي انسداد ڪري سگهي. صرف

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عارضي ۽ دفع الوقتي طريقي جا قدم کنيا وڃن ٿا، جنھن ڪري اھيان ان مسئلي جو پوريءَ طرح حل ٿي نہ سگھيو آھي. تنھن ڪري ھن جماعت جو اھو فرض ھئڻ گھرجي تہ ان ساري مسئلي کي ھڪ پلئن ۽ پروگرام جي ماتحت دائمي طرح حل ڪرڻ جي ڪوشش ڪري.

(١١) ملڪ مان ڪارا قانون جيئن تہ سيفٽي ائڪٽ، فرنٽيئر ريگيوليشن، گونڊا ائڪٽ، انڊين پريس ائڪٽ وغيره رد يا درست ڪيا وڃن، ۽ انصافي ڪاتو انتظام ڪان الڳ ڪرڻ گھرجي:

ھڪ آزاد ملڪ جي حڪومت لاءِ اھا شرم جي ڳالھہ آھي تہ پنھنجي سياسي مخالفن کي بنا ڪورٽ ۾ ڪيس ھلائڻ جي سزائون ڏئي، اھا آزادي پوءِ عام لاءِ ڪانہ ڇٽبي بلڪ مخصوص گروه جي ماڻھن لاءِ سمجھبي. انڪري اھو نھايت ضروري آھي تہ برسراقتدار گروه جي ھٿن مان ناجائز دٻاءَ ۽ ظلم جا سمورا اوزار کسيا وڃن.

(١٢) پاڪستان ۾ ملڪي وڏن ڪارخانن کي قومي ملڪيت بنائي عوام جي نفعي لاءِ ڪتب آڻڻ گھرجي:

بي لغام سرمايداري ھر صورت ۾ عوام جي معيار زندگي بلند ڪرڻ ۾ رڪاوٽ پيدا ڪري ٿي، ۽ ملڪ جي غربت ۽ مسڪينيءَ جو باعث بنجي ٿي. ان ڪري اھو ضروري آھي تہ عوام جي معيار زندگي بلند ڪرڻ لاءِ نہ صرف زميندار ڪلاس تي ضابطو رکجي، ليڪن ان مان گڏ سرمايہ داريءَ جي ھر جزي تي بہ ضابطو رکڻ گھرجي.

(١٣) وڏن ۽ گڏيل زراعتي فارمن کي، مشنري ذريعي، حڪومت طرفان، آباد ڪرائي ملڪ ۽ حڪومت جي پيدائش وڌائڻ گھرجي:

سنڌ ۾ اگرچ ظاھري طرح ھن وقت زمين گھٽي آھي ۽ آبادگار

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿورا آهن، ليڪن زمين جي ورهاست بعد معلوم ٿيندو ته سڀني هارين لاءِ زمين ڪافي نه ٿيندي، ازانسواءِ عوام جي معيار زندگي وڌائڻ جي نقطي نگاه ڪان، ۽ زمين جي زرخيزيءَ لاءِ پاڻ نه هئڻ جي حالت ۾ ان ڪري بنا پوک جي ڪجھ، وقت ساهي ڏيڻ وغيره جي لحاظ ڪري هر هڪ آباد ڳار کي ان حد تائين گھٽي زمين ڏيڻي پوندي. انهيءَ سموريءَ زمين جو، ڏکڻ جي هر ۽ زراعت جي پراڻن طريقن ذريعي، ٿوري وقت اندر، بنا ڪنهن مشنري جي، سڌرڻ مشڪل پيو نظر اچي؛ انڪري اهو نهايت ضروري آهي ته نندن آباد ڳارن کي گڏي يا سرڪاري زمين تي بي زمين هارين جي مدد سان ڪي وڏا زراعتي فارم لاهجن، جنهن ڪري زمين به جلد درست ٿي سگهندي ۽ پوک به گھٽي ٿيندي؛ اهڙيءَ طرح ٿي ماڻهن ۽ حڪومت جي آمدنيءَ ۾ واڌارو ٿيندو.

(١٤) ملڪ مان رشوت، بدامني، بداخلاقي، جهالت، ۽ غربت دور ڪرڻ لاءِ حڪومت طرفان هڪ منظم پروگرام جي ماتحت قدم کڻڻ گھرجي:

اهو ڪنهن کان ڳجھو نه آهي ته ملڪ مان رشوت گھٽ ٿيڻ جي بدلي پاڻ وڌندڙ آهي؛ بدامنيءَ جو پتو چورين، ڌاڙن ۽ خونن جي انگن اکرن مان پئجي سگھي ٿو. بداخلاقي جنهن ۾ شراب خوري، جوا، زنا، ٺڳي، چوري، بليڪ مارڪيٽي وغيره سڀ اچي وڃن ٿيون، سي هرڪو ڄاڻي ٿو ته ڪيتري قدر وڌي ويل آهن.

ملڪ ۾ اڃا ٩٠ سيڪڙو ماڻهو صفا جاهل آهن. ڊاڪٽرن، انجنيرن، سائنسدانن جي کميءَ ڪري ملڪ جي ترقي روڪجي پيئي آهي.

غربت جا آثار لکها ماڻهن جي شڪل ڇهرن، ميرن ڪپڙن ۽ جهوپڙين جي ڏسڻ مان نمايان نظر ايندا. انهن سڀني ڳالهين لاءِ اسان حڪومت طرفان هڪ پلئن ۽ پروگرام جي ماتحت قدم کڻڻ جا حامي آهيون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(١٥) چونڊ جي سرشتي کي زور زبردستيءَ ۽ ناجائز اثر ۽ حڪومت جي دست اندازيءَ کان آزاد رکي، عوام کي پنهنجي مرضيءَ مطابق ووٽ ڏيڻ جي آزادي ڏيڻ گهرجي:

اها ڳالهه انتهائي افسوس جي ڳالهه آهي جو برسراقتدار جماعت مسلم ليگ جا ليڊر پاڻ کي دائمي طرح طاقت ۾ رکڻ لاءِ حڪومت جي عملدارن ذريعي چونڊن وقت ناجائز طريقا اختيار ڪن ٿا. سنڌ ۾ جنوري ۽ ڊسمبر ١٩٤٦ع يا ان کانپوءِ "باءِ اليڪشن" جي وقت، مسلم ليگ وارن جي طريقا اختيار ڪيا، سي ڪنهن کان مخفي نه آهن. انهن مان ان ڳالهه جو ڪليل ثبوت ملي ٿو ته حڪمران گروه ملڪ تي ڪهڙن طريقن سان پنهنجو حاصل ڪيل اقتدار قائم رکڻ گهري ٿو. اسان ملڪ ۽ قوم جي فائدي خاطر اهو نهايت ضروري ٿا سمجهون ته عوام کي ووٽ ڏيڻ جي آزادي ڏني وڃي، ڇاڪاڻ ته امن ۽ صلح سان حڪومت کي درست ڪرڻ يا بدلائڻ لاءِ اهو ئي بهترين ذريعو آهي.

انهن حقيقتن کي مدنظر رکي، آخر ۾ آءٌ سنڌ جي سڀني مخلص خادمن کي اپيل ڪندس ته هو ملڪ ۽ انجي عوام کي آزاد ۽ خوشحال بنائڻ واسطي، مسلم ليگ جي آئيني مخالفت ۾ اسان سان شريڪ ٿين ۽ ان نيڪ مقصد حاصل ڪرڻ ۽ ان کي مضبوط بنائڻ لاءِ هر ممڪن وسيلي سان اسانجي مدد ڪن.

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙهندڙ نسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري مارِڪ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ٿئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڄُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪندڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڄوڪڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوُٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَ نَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَ نَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا

ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پَڪَ ڄاڻو ته اُهو بِہ ڪُوڙو آهي.

جَهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيلا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳِئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصيِ ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پوءِ پيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَ کي ڪُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڌ کان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران کَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، جاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.
... ...
جئن جئن جاڙ وڏي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛
... ...
ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن........
... ...
هي بيتُ اَٽي، هي بَم ـ گولو، جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڻجاڻائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ "هاٿي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو" ناداني جي نشاني آهي.

پَڙَهن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَڙَهن نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چوڻ، چالاءِ ۽ ڪينئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي پنهنجو حق، فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ياڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪي جو ٻيجل ٻوليو)